

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09168

HANEKE

Jacob Pat

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יעקב פאט

חנה קע

די טאכטער פון דער לערערין שיינע

בזד
57

י'טב פאם

חנהקע

די טאכטער פון דער לערערין שיינע

אילוסטראציעס: צירל וואלעצקי

ביי דער
צענטראלע פאר יידיש-וועלטלעכע שולן אין ארגענטינע
בוענאס-אירעס

1964

מיין אייניקל אברהמל —
צו זיין בר מצווה

מיין ליבער אברהמל:

איך גיי דיר דערציילן וועגן אונדזער
משפחה, וואָס לעבט שוין ניט מער. זי
איז אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַציס
— זאל אָפגעמעקט ווערן זייער נאַמען.

א י נ ה א ל ט :

9		פארווארט
11		די מלחמה הייבט זיך אָן
14		אַנטלויפן
16		קיין ביאליסטאָק
20		די משפחה-היים אַנטקעגנאיבער „אַנגערס באַרג“
23		בראַנציקס שלאָס
26		דאָס הויז האָט זיך דערוואָרט
28		דין שטאַט־שול ברענט
32		די שבתדיקע
35		אין יתומים־הויז
38		די ייִדישע שולן אין געטאָ
41		די געהיימע ביבליאָטעק אין געטאָ
44		די אונטערערדישע אַרגאַניזאַציע ווערט געשאַפן!
50		מען מוז וויסן וואָס עס קומט פאַר אויף דער וועלט
53		יחספּקע — דער טרייסטער פון געטאָ
58		חנהקע — די קוריערין פון דער אונטערערדישע באַוועגונג
63		ווי אזוי פאַרבינדט מען זיך מיט די פאַרטיזאַנער?
68		שיינע אין וואַלד
74		שיינע גייט אונטער דער ערד אין פּאַלאַץ
81		זאָלן זיי אונדז פייניקן — מיר וועלן נישט רעדן קיין וואָרט!
86		חנהקע אַרבעט אין דער ... געשטאַפּאַ
92		שיינע, דיין טאַכטער איז ביי די מערדער אין די הענט
99		די יונגע מלכה פון טורמע זינגט אין די נעכט
102		חנהקע! דו מעגסט ריידן!
107		חנהקעס לעצטע אויספאַרשונג
110		אייער סוף וועט קומען!
114		אַ שטימע רעדט צו אונדז

פ א ר ו א ר ט

ליבע יידישע קינדער!

איך נעם זיך פאַר אַ שווערע אַבער וויכטיקע אַרבעט. איך מוז טאָן
די אַרבעט כל-זמן איך האָב פאַר איר כוח.

איך האָב זי אָפגעלייגט אויף שפּעטער, אויף מאַרגן, איבערמאָרגן.
אַבער מער אָפלייגן וויל איך נישט. עס קאָן ווערן צו שפּעט.

לעצטנס הער איך ביינאַכט אין חלום אַ שטימע שפּעטשען צו מיר:

— שרייב די געשיכטע פאַר דיין אייניקל! פאַר אלע יידישע קינדער!

לייג נישט אָפ!

עס איז נישט קיין אויסטראַכטעניש, וואָס איך גיי דאָ איצט שרייבן.

עס איז אַן אמתע געשיכטע.

דאָס דאַרף זיך די געשיכטע פון מיין אייגענער משפּחה, וואָס איז

אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַציס.

איך זע זיי, די מענטשן פון מיין משפּחה, איך געדענק זיי אַזוי גוט.

ווען איך פאַרמאָך נאָר די אויגן, באַוועגן זיך פאַר מיר זייערע שאַטנס.

איך חלום אַ מאָל מיט אָפּענע אויגן.

אט דאַכט זיך מיר, אַז זיי האָבן זיך געשטעלט ביי מיין שרייבטיש

און ווילן וויסן וואָס איך שרייב וועגן זיי.

איך וועל אייך דערציילן וואָס מיט זיי איז פאַרלאָפן אין דער צייט

פון דער מלחמה מיט די נאַציס. דאָס איז אַ געשיכטע סיי וועגן מיין

משפּחה אין סיי וועגן די יידן פון מיין היימשטאַט ביאָליסטאָק, וועמען

די דייטשן האָבן אומגעבראַכט. וועגן די יידישע מיידלעך און בחורים,

וואָס האָבן געקעמפט מיט די נאַציס און זענען אימגעקומען אין אַט דער

הייליקער מלחמה.

איך האָב געהאַט דריי שוועסטער. דריי יידישע לערערינס: שיינע,

אסתר-צביה און ביילע. זייערע מענער זענען געווען יידישע לערער און

קולטור-מענטשן; בנימין לעווין, מרדכי רובינשטיין און ישראל-עמנואל הערמאן.

איך וועל איך דערציילן וועגן זייערע קינדער, וואָס זענען שפעטער אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַציס.

די שוועסטער, זייערע מענער און קינדער, זענען מיר געבליבן איינ-געבאַקן אין האַרצן. געבענטשט זאָל זיין זייער אַנדענק!

גאַר באַזונדער איז די העלדן-מעשה וועגן מיין טייערער שוועסטערס טעכטערל, חנה'קע, וואָס איז אַרעק פון דער וועלט מיט אַ ליכטיקער קרוין אויף איר בלאַנדן קאַפּ — אַ קרוין פון אַ גוטאַ-העלדין.

איר ליכטיק האַרץ האָט אַרויסגעשיינט פון איר. זי איז נאָך דעמאָלט געווען יונג ווי דער ערשטער חלום.

אין מיטן די נעכט און אין די גרויסע פרימאָרגנס אין דער ביאָליס-טאַקער געטאָ האָט זי געהערט שעפטשענדיק צו איר אַ גרויסן אַנזאָג:

— חנה'קע, עס ווערט דיר אַנפאַרטרויט אַ שליחות צו זיין אַ געטאָ-קעמפּערין!

איך וויל אויך דערציילן וועגן מיין צווייטער שוועסטער אסתר-צביהס יונגן זון, יוסף'קע, אַ ברילאַנטענער תלמיד פון דער יידישער פאַלקשול.

אים איז אויסגעקומען צו זיין אַ געהיימער ראַדיאָ-פאַרטייטשער אין דער ביאָליסטאַקער געטאָ.

עס ציטערן מיר די הענט, ווען איך הייב אָן שרייבן וועגן זיי, ווען איך וויל זיי אויפלעבן אויפן פאַפיר. הלואי זאָל איך עס קאָנען טאָן!

זיי קומען צו מיר אין חלום, קיינער זעט זיי נישט, זיי באַווייזן זיך צו מיר אין האַלבער נאַכט, בחצי הלילה, די קינדער שעפטשען צו מיר:

— אַ סך ניסים זענען געשען אין דער יידישער געשיכטע בחצי הלילה. קומען אויך מיר צו דיר אין האַלבער נאַכט. מיר זענען דאָך די נאַצי-פאַרברענטע געטאָ-קינדער!

מייענע שוועסטערס: שיינע, אסתר-צביה און ביילע, שעפטשען צו מיר:

— דערצייל, דערצייל דייע קינדער און אייניקלעך, זאָלן מיר לעבן פאַר זייערע אויגן, דערצייל עס אַלע יידישע קינדער!

זאָלן זיי וויסן און געדענקען!

די מלחמה הייבט זיך אן

עס איז די צייט פון דער לעצטער וועלט-מלחמה, די מלחמה מיט די דייטשן.

אדאלף היטלער, דער דייטשער מלאך המות, דער האר פון טויט, איז געווען גוט צוגעגרייט. ער האט געהאט ריזיקע אר-מייען, מיט די נייעסטע און שטארקסטע וואפן, מיט גאזן, מיט האר-מאסן, מיט ווייט-שיסנדיקע מאשין-ביקסן, מיט דינאמיט-באמבעס, מיט טויזנטער באמבארדיר-אעראפלאנען, מיט מעכטיקע טאנקן, מיט געהיימע געווער, וואס קענען פארברענען שטעט, מיט מארד-מאשינען און גיפט-קעסלען, וואס די וועלט האט נאך אזוינס נישט געזען. ער איז געווען זיכער, אז ער וועט פארניכטן יעדן איינעם, וואס וועט זיך אים אנטקעגנשמעלן.

די גאנצע וועלט וועט געהערן צו אים, צום טויט-מארשאל אדאלף היטלער דעם דייטש!

עס איז געווען גוט באוואוסט, אז היטלער ברענט מיט שנאה צו יידן. ער גייט די יידן פארטיליקן, פארניכטן. ער האט געהאט א משוגעת אין זיין קאפ, אז ער וועט נישט קענען באהערשן די וועלט, זי אוועקלייגן אונטער זיינע פיס, אויב יידן וועלן בלייבן לעבן. דעריבער מוז ער זיי פארניכטן!

די רציחה צו יידן האט געפלאמט אין זיין טיילוולשן הארץ. עס האט געברענגט אין אים א פייער פון גיהנום, ווי ווילדע טיגערס וואלמן געוואיעט אין אים.

מען האט געזאגט די יידן, אז הימלער גייט מאכן א „נאכט פון לאנגן מעסער“ — קוילענען, שעכטן יעדן איינעם. די יידן האבן נישט געקענט און נישט געוואלט גלייבן.

— קיינער ווייס נישט קיין מאל ווער ער שעכט דער לעצטער האט מען געזאגט.

אלטע יידן מיט ווייסע בערד האבן געזאגט:

— מיט א לאנגן מעסער קען הימלער אויך שעכטן זיך אליין!...

מען האט נישט געקענט גלייבן, נישט געוואלט גלייבן, אז אדאלף הימלער וועט טאקע אייננעמען די גאנצע וועלט.

— ווו וועט זיין גאט? — האבן אלטע יידן געפרעגט.

— ער וועט דאך וועלן אויך שעכטן גאט אליין!

— דאס וועט ער נישט קענען!

אין די קליינע שטעטלעך פון פוילן, אין די אלטע שולן, זיינען געזעסן פרומע יידן איבער אפענע ספרים און פון זיי געלערנט: „עס קען נישט זיין. עס וועט נישט זיין. נישט צום שלעכטן איז געשאפן געווארן די וועלט!“. זיי האבן געלערנט די ספרים מיט ברען, מיט זייער אלטן ניגון. מיט די פרומע ספרים האבן די יידן זיך געמוטיקט.

דערווייל מארשירט הימלער מיט זיינע ארמיען, מיט זיינע הארמאטן, מיט זיינע טויט-מאשינען, מיט זיינע פעסער סם. ער פארנעמט די וועגן פון פוילן.

צוזאמען מיט אים האבן מארשירט די טייוואלים פון טויט, פון הונגער, פון מגפות.

די פוילישע ארמיי האט זיך נישט געקענט אנטקעגנשטעלן הימלערס טויזנטער הארמאטן, אעראפלאנען און טאנקן. די דיי-משע ועלנער, די רוצחים, די נאציס, האבן פארנומען שטעט און שטעטלעך פון פוילן, ווו עס האבן שוין הינדערטער יארן געווינט

חנהקע — די טאכטער פון דער לערערין טיינע

די קינדער פון אונדזער יידישן פאלק. מער ווי דריי מיליאָן יידן
האַבן דאָן געווינט אויפן שטח פון פּוילן!

רויך און פייער האָט געשלאָגן פון די שמעט. געוויינען פון
מאַמעס האָבן זיך געריסן צו די הימלען. געשרייען פון קינדער,
וואָס האָבן פּאַרלוירן זייערע מאַמעס און מאַמעס, האָבן משוגע
געמאַכט די מענטשן.

אַז יידן האָבן געהערט, אַז הימלער גייט, דערנענטערט זיך,
באַלד וועט ער אַריינקומען אין שטאַט, אין די גאַסן — זיינען זיי
אַרויס פון שטאַט און געלאָפן. ווהיין זאָל מען לויפן האָט מען נישט
געוואָסט. וווּ קען מען זיך ראַטעווען האָט מען אויך נישט געוואָסט
— אַבי אַוועק ווייטער, אַבי אַנטלויפן, אַבי כאַטש דערווייל זיך
ראַטעווען פון טויט.

גאַטס האַנט איז אויסגעצויגן, ער וועט אונדז ראַטעווען —
האַבן געשעפּטשעט אַלמע יידן — גאַט וועט אונדז נישט פּאַרלאָזן!
אַבער אַז מען האָט געקוקט אַרום און אַרום, געקוקט אויף
אַלע זייטן, האָט מען נאָר געזען פייער, רויך און טויט.

אַנטלויפן!

מיינע שוועסטערס, זייערע מענער און זייערע קינדער האבן ביז דער מלחמה געווינט אין די פוילישע שטעט וואַרשע און ביאָליסטאָק. מיינע ליסטאָק. מיינ שוועסטער אסתר-צביה — אין ביאָליסטאָק. מיינע שוועסטערס שיינע און ביילע — אין וואַרשע. ווען די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן, האָבן שיינע און ביילע, ווי אַ סך אַנדערע יידן, זיך געלאָזן לויפן. גענומען די קינדער פאַר די הענט און געלאָפן. מיינ שוועסטער שיינע איז געלאָפן מיט אירע טעכטער חנהקע און מיט קע. מיינ שוועסטער ביילע איז געלאָפן מיט אירע קינדער זמרה און רות.

זיי זיינען געלאָפן פון וואַרשע, דער הויפטשטאָט פון פוילן, דער גרויסער און אַלטער שטאָט וואַרשע, וווּ זיי האָבן געווינט, וווּ זיי זיינען געווען ייִדישע לערערינס, וווּ זייערע קינדער האָבן זיך געלערנט אין ייִדישע שולן.

ווהיין לויפט מען? מען לויפט אויף מזרח. די דייטשן קומען אָן פון מערב — לויפן יידן אַוועק וואָס ווייטער פון זיי, אויף מזרח. מען לאָזט איבער די דירות אויף הפקר. די מעבל, די שאַפּעס מיט די קליידער בלייבן איבער אויף גאַטס באַראָט. מען כאַפט אַרויף אויף זיך אַ מאַנטל, מען נעמט אַ העמד, אַ קלייד, אַ פאַר זאַקן און אַ שטיק ברויט — מער גאַרנישט. קיין שווערע פּעק קאַן

מען נישט מיטנעמען. מען מוז דאָך דאָס אַלץ שלעפֿן אין האַנט
אָדער טראָגן אין אַ זאַק אויפֿן פֿלייצע. און דער וועג איז אַ לאַג-
גער. ווער ווייס ווי לאַנג? ווער ווייס ווי ווייט מען וועט דארפֿן
אַזוי לויפֿן?

ציען זיך הונדערטער טויזנטער יידן איבער די וועגן. טייל,
די גליקלעכערע, קענען זיך אַרויפֿכאַפֿן אויף עפעס אַ משאַ-באַן.
די רייכערע פֿאַרן מיט פֿורלעך, וואָס אַ פֿערד שלעפֿט. די מערסטע
מוזן אַבער גיין צו פֿוס.

מען גייט פֿון פֿאַר טאַג ביז שפּעט ביי נאַכט אויף די שטוי-
ביקע וועגן. פֿון מאַל צו מאַל באַווייזן זיך אין דער לופֿטן דייטשע
אַעראַפּלאַנען און וואַרפֿן אַראָפּ באַמבעס. ווער עס באַווייזט אַראָפּ-
צולויפֿן פֿון וועג — ראַטעוועט זיך. אַנדערע בלייבן ליגן טויטע,
פֿאַרווינדעטע. די איבעריקע לויפֿן ווייטער.

ביי נאַכט לייגט מען זיך מיט אַוועק ביים ראַנד פֿון וועג
און מען שלאָפֿט איין. אַמאָל לאַזט אַ פֿויער איבערנעכטיקן אין
אַ שייער אָדער אין אַ שטאַל לעבן זיינע בהמות.

פֿליטים! אַלע פֿוילישע וועגן זיינען דאָן, אין האַרבסט 1939,
געווען פֿול מיט יידן פֿליטים, וואָס זיינען געלאָפֿן פֿון די מערדער.
צווישן זיי זיינען אויך געווען שיינע און ביילע, יעדע פֿון
זיי מיט צוויי מעכטערלעך ביי די הענט.

קיין ביאליסטאק!

וווהיך זיינען זיי געלאפן? זיי זיינען געלאפן צו דער שטאט פון זייערע עלטערן, צו דער שטאט ביאליסטאק. דארט האט גע-וווינט זייער דריטע שוועסטער, אסתר-צביה מיט איר מאן און זייערע צוויי זין יוסף און רפאל.

דאן, אין 1939, האבן די דייטשן באשלאסן נאך נישט צו פאר-נעמען גאנץ פוילן. הימלער האט געשלאסן אן אפמאך מיט סטא-לינען. ער האט זיך מיט אים פאנאנדערגעמיילט מיט פוילן.

— א העלפט פאר מיר און א העלפט פאר דיר!

ביאליסטאק האט געהערט צו יענעם שטח, וואס די רוסן האבן פארנומען. דארט האט מען נאך דערווייל נישט געשאכטן קיין יידן. זיינען די פליטים געלאפן אהין. מען האט געמוזט אריבער-שווימען מיט א שיפל א גרויסן טיך, וואס האט געהייסן „בוג“, כדי אנצוקומען אויף דער צווייטער זייט. פון ביידע זייטן טיך זיינען געשטאנען זעלנער, דייטשע און רוסישע. זיי פלעגן אפט מאל שיסן אויף די קליינע שיפלעך מיט די יידישע פליטים, אדער אויף די יינגערע יידן, וואס פלעגן וועלן אליין אדורכשווימען דעם

ברייטן וואסער. פיל יידן זיינען דערשאסן און דערטרונקען גע-
ווארן. אבער די יידן האבן זיך נישט אפגעשראקן. זיי פלעגן זיך
ביי נאכט אריבערגנבענען דורך דער גרענעץ. און פון דארט פלעגן
זיי זיך ווייטער לאזן קיין ביאליסטאק.

איך וועל דערציילן כאטש א ביסל וועגן דער שטאט ביאליס-
טאק, וווּ איך בין געבוירן געווארן. איך זע זי שמענדיק פאר מיי-
נע אויגן.

נאך דער מלחמה בין איך געווען אין ביאליסטאק. דאן זיינען
שוין דארטן מער נישט געווען קיין יידן. איך האב זיך אוועקגע-
זעצט אויף דער גאס, וווּ איך האב אמאל געווינט, וווּ עס איז
אמאל געשטאנען א הויז, אין וועלכן עס האבן געלעבט מיין טאטע
און מיין מאמע. עס איז געווען ארום פוסט און שטיל. מיר האט
זיך אבער געדוכט, אז איך הער געוויינען, הארץ-רייסנדיקע גע-
שרייען. עס האט זיך מיר נאָר געדוכט אזוי. אין שטאט איז שוין
דאן מער נישט געווען ווער עס זאל שרייען... אירע זעכציק מויזנט
יידן זיינען שוין געהאט אוועק מיט פייער און רויך — דערהרגעט
פון די נאצישע גולנים. איך האב זיך דעמאלט ארומגעקוקט און
געזען, אז איך זיך אויף א שטיין פון א פארברענטער יידישער
היים. איך זיך און טרערן גיסן זיך מיר פון די אויגן...

בין איך אוועק מיטן געדאנק צו דער פארגאנגעהייט פון דער
שטאט ביאליסטאק. די שטאט איז געווען וויס, אבער נאָר נישט
לאנג צוריק איז זי געווען א לעבעדיקע, א שפרודלדיקע, א קעמ-
פערישע יידישע שטאט.

ביאליסטאק איז געווען א שטאט פון קנאפע הונדערט מויזנט
איינוווינער. מער ווי א העלפט פון זיי זיינען געווען יידן. עס איז
געווען אן ארבעטער-שטאט. אלע מענטשן, מענער און פרויען, האבן
געארבעט. א שטאט פון גרויסע טעקסטיל-פאבריקן. אין די פאב-
ריקן זיינען געשטאנען וועב-שטולן. זיינען דארט געווען יידן-ווע-
בער און געוועבט שטאפן. זיי האבן פון דער ארבעט פארדינט אויף
א שטיקל ברויט. אויך א סך פרויען האבן געארבעט אין די טעק-

סמיל-פאבריקן. מען האט זיי גערופן „נופערקעס“, „שנעלערקעס“. זיי פלעגן געשווינדט צונויפבינדן, צונויפפלעכטן די פעדעס.

די סחורות, וואס די יידישע וועבער פלעגן פארטיק מאכן אין ביאליסטאק, פלעגט מען דערנאך פונאנדערשיקן איבער דער גאנצער וועלט.

עס זיינען געווען אין ביאליסטאק צווישן די ארבעטער א סך פרומע יידן, מיט בערד. זיי פלעגן טראגן יארמולקעס אויף זייערע קעפ ביי דער ארבעט.

שטייען יונגע וועבער צווישן די וועב-שטולן, צווישן די „קע-מעס“. אהין און צוריק באוועגן זיך די פעדים אין די וועב-שטולן, די פלינקע וועבער וועבן, גיבן אכטונג — און אז מען ארבעט זינגט מען אויך א ליד וועגן א נייער צייט וואס וועט קומען, א בעסערע צייט פאר אלעמען, פאר אלע מענטשן, פאר יידן און נישט-יידן.

עס איז דאן געווען די צייט ווען דער צאר האט געהערשט איבערן לאנד. מען האט געוויסט, אז די נייע צייט וועט אליין נישט קומען. מען מוז פאר דעם ארבעטן, מען מוז פאר דעם קעמפן. מיר זיינען אלע דאן געווען יונג. מיר אלע האבן געקעמפט. מיר זיינען געווען גרייט אוועקצוגעבן אונדזערע לעבנס.

ארום דער שמאט איז געווען א גרויסער וואלד פון מאסנע-ביימער, דארט זיינען געוואקסן יאגדעס און מאלינעס. ווען איך בין נאך געווען א קליינער יינגל, בין איך אהין געגאנגען מיט נאך יינגלעך קלייבן שווארצע יאגדעס און גרויסע, געשמאקע רויטע מאלינעס. איך פלעג זיי ברענגען אין שטוב און אפגעבן מיין מאמען.

די מאמע מיינט פלעגט די יאגדעס באשיטן מיט צוקער, קויפן אין מילך-קראם א ביסל סמעטענע און אונדז דערלאנגען צום טיש. עס איז געווען זייער געשמאק. אז מיר פלעגן אויפעסן, פלעגט זיך וועלן נאך — אבער „נאך“ איז נישט געווען.

אין אט דעם וואלד פלעגן דאן, אין די צייטן פון צאר, גיין די

יונגע ארבעטער אויף געהיימע פארזאמלונגען. מען פלעגט דארטן האלטן רעדעס און זינגען פרייהייט-לידער. מען פלעגט דארטן צו-גרייטן שמרייקן און דעמאנסטראציעס.

די צארישע פאליציי האט וועגן דעם נישט געטראט וויסן. זיין א קעמפער, א סאציאליסט, איז געווען פארבאטן. פאר דעם פלעגט מען זעצן אין טורמע און פארשיקן קיין סיביר.

פלעגט א מאל טרעפן, אז עס זיינען אנגעלאפן אין וואלד פא-ליציי-לייט, מיט ביקסן און רעוואלוערן. אנדערע פלעגן רייטן אויף פערד און פאכען מיט לאנגע, שארפע שווערדן. זיי פלעגן ארומ-רינגלען אונדזערע פארזאמלונגען און אנהייבן שיסן אויף אונדז. מיר האבן זיך נישט דערשראקן. מיר האבן זיך אנטקעגנגע-שמעלט.

מיר זיינען געגאנגען איבער ביאליסטאקער גאסן אין גרויסע דעמאנסטראציעס קעגן דער פאליציי, קעגן צאר, געטראגן רויסע פענער.

— זאל זיין גערעכטיקייט!

— זאל זיין ברויט פאר יעדן איינעם!

— זאל זיין פרייהייט פאר יעדן מענטשן!

— גלייכהייט!

אזוי איז געווען ווען איך בין נאך געווען זייער יונג. שפעטער איז דאס לעבן געווארן א ביסל פרייער. פוילן איז געווארן אן איי-גענע מלוכה.

מיר האבן דאן אין ביאליסטאק געבויט א סך גרויסע יידישע שולן, קינדער-גערטנער, גרויסע יידישע ביבליאמעקן מיט א סך ביכער, שיינע כארן, וואס האבן געזונגען יידישע לידער. געווען ארבעטער-פאראייניגען, קולטור-קלובן פאר גרויס און קליין. געווען דארטן סאציאליסטן, בונדיסטן, ציוניסטן. געווען א גרויסע יידישע יונגט. זי האט געהאפט, אז אט-אט וועט קומען א בעסערע צייט. א צייט פון פרייהייט, פון ברידערלעכקייט.

אזוי איז עס געווען — ביז עס איז אראפגעקומען די וועלט מלחמה.

די משפחה־היים אנטקעגנאיבער „אנגערס בארג“

אין דער דאזיקער שטאט ביאליסטאק, די שטאט פון זייער איי-גענער קינדהיים, זיינען עס איצט אַנגעקומען שיינע און ביילע מיט זייערע קינדער און האָבן געמיינט, אז דאָרטן וועלן זיי זיך ראַטעווען. זיי זיינען צוגעקומען צום הויז, וואָס עס האָבן געבויט יאָרן פאַר דער מלחמה זייערע טאַטע-מאַמע — נאַסקע דער בלע-כער און מאַשע-רייזל די „שנעלערקע“. און איצט האָט דאָרטן געווינט זייער שוועסטער אסתר-צביה מיט איר מאַן מאַטל רובינ-שטיין — ביידע זיינען געווען ייִדישע לערער — און זייערע צוויי זין יוסף און רפאל.

לאַמיר זיך אַ ביסל באַקענען מיט דעם הויז און מיט דער גאַס, ווהין עס זיינען געלאָפן שיינע און ביילע.

איך קען דאָס הויז זייער גוט, ווייל איך האָב דאָרטן געווינט פיל יאָרן. מיינע עלטערן האָבן ביז זייער טויט געווינט אין אַ הילצערנעם הויז. דאָרט בין איך אויסגעוואַקסן. אַהין, אין אַט דעם הויז, האָב איך געבראַכט אַן עופּהלע אין ווינדעלעך — צו באַ-וויון טאַטע-מאַמע מיין ערשט קינד, מיין זונדעלע.

געהייסן האט די גאס „אלעיאָווע“, כאַטש קיין אלייע איז דאַרטן קיין מאָל נישט געווען. אלעיאָווע גאָס נומער אַכט.

יידן האָבן געזאָגט:

— דאָס איז די גאָס אַנטקעגנאיבער דעם גרינעם באַרג

אָדער „אַנגערס באַרג“.

אַנגערס האָט מסתמא געהייסן דער באַלעבאָס, צו וועמען דער באַרג האָט אַמאָל, אַמאָל געהערט.

וואָס איז דאָס געווען פאַר אַ באַרג?

אין דער אמתן איז עס נישט געווען קיין הויכער באַרג, נאָר אַ בערגל. אַ נישט-באַווינטער באַרג אין מיטן שטאָט. דאָרט זיי-נען געווען, אין מיין צייט, הויכע ביימער, אויף וועלכע עס זיינען זומער געוואָקסן קאַשטאַנעס. מיר, יינגלעך, האָבן די קאַשטאַנעס אַראָפּגעריסן און זיך געשפּילט מיט זיי. ווינטער-צייט פלעגט דער באַרג ווערן פאַרשאַטן מיט שניי. ווען עס זיינען געוואָרן אויף אים גומע גליטשן, בין איך, צוזאַמען מיט נאָך יינגלעך, געווען דאַרטן אַ גליטשער, זיך געוואָרפן מיט שניי.

פאַר וואָס איז דער באַרג געשטאַנען אזאַ הפּקרדיקער, אַ באַ-וואַקסענער מיט ווילדע גראָזן און קוסטעס? פאַר וואָס האָט מען אים נישט אויסגעגלייכט און דאַרט אויפגעבויט הייזער?

דעם באַרג האָט מען נישט געקענט פונאַנדערגראַכן, ווייל אונטערן באַרג — האָבן מען געזאָגט — ציען זיך אונטערערדישע וועגן. די וועגן האָבן אַמאָל-אַמאָל געבויט פּוילישע קעניגן אָדער פּירשטן. עס זיינען דאַרטן געווען לאַנגע פּינצמערע טונעלן. מען האָט געשמּועסט, אז די טונעלן ציען זיך אַזש אין שלאַס אַריין, צום פּאַלאַץ פון די פּירשטן בראַניצקי, וואָס צו זיי האָט אַמאָל געהערט גאַנץ ביאַליסטאָק.

קיינער נוצט זיי מער נישט, די אַלמע טונעלן, די אונטערער-דישע וועגן. די בראַניצקיס וווינען דאָך שוין מער נישט אין זייער פּאַלאַץ. אַבער מיר, די קינדער, האָבן געוואָסט וווּ עס איז אין באַרג

יעקב פאט

דאָ די כמעט פארשאַטענע, הרובע עפענונג פון דעם פינצטערן
מונעל.

אַריינגיין טיפער אין באַרג אויף די געהיימע וועגן איז געווען
אַ מורא — בעסער אַרויסגיין צוריק אויף דרויסן, אויף דער זון!
מיין מאַמע פלעגט שרייען אויף מיר פאַר וואָס איך פאַרקריך אי-
נעווייניק אין באַרג אַרײַן, איך וועל זיך נאָך דאַרט פאַרבלאַנ-
דזשען. מיין מאַמע האָט מער מורא געהאַט פאַר דער פינצטערניש
אינעווייניק אין באַרג, ווי איך.

— אַ ינגל זאל גאָר נישט מורא האָבן! — פלעגט זי זיך
ווגדערן.

איך האָב טאַקע נישט מורא געהאַט. די ינגלעך פלעגן זאָגן,
אַז איך בין אַן איינשמעלער, אַ מוזיק. פלעג איך אַריינקריכן אין
דער שמאַלער עפענונג פון מונעל, קריכן אויף די קני, דערנאָך אַפ-
גיין אַ פאַר צענדליק טריט. אַבער וואָס ווייטער איך פלעג אַריי-
ניין — אַלץ פינצטערער פלעגט דאַרט ווערן. פלעגט מיר סוף כל
סוף באַפאַלן אַ פחד און איך פלעג שנעל צוריקלויפן.

בראניצקים שלאָם

אויף דער אַנדערער זייט באַרג מיט די ביימער איז געווען אַ גרויסער גאַרטן. אין מיטן פון יענעם גאַרטן איז טאַקע געווען אַם יענער בראַניצקים פּאַלאַץ אַדער „בראַניצקים שלאָם“. עס איז וויכ-טיק אז איך זאַל וועגן אים דערציילן. מיר וועלן שפּעטער זיך דער-וויסן פאַר וואָס.

דער שלאָם מיטן גרויסן גאַרטן איז געווען אַרומגעצאַמט מיט הויכע פאַרקאַנעס. די פאַרקאַנעס זיינען געווען רויט אַפּגעפאַרבט. קינדער האָט מען פאַרשטייט זיך נישט אַריינגעלאָזט אין גאַרטן און אין שלאָם. אז אַ יונגל האָט געוואַלט אַריינקומען אין גאַרטן, האָט ער עס געקענט טאָן נאָר כּגנבה — אַפּרוקן אַ ברעט פון פאַרקאַן און אַריינקריכן.

אַ דרייטער, אַ מוזיק בין איך דאָך געווען. נו, האָב איך זיך דאַרטן איין מאָל אַריינגעגנבעט און אַנגעהויבן גיין טיפּער אין גאַרטן. איך בין געגאַנגען אזוי לאַנג, ביז איך בין צוגעקומען צו אַן אַרט, וווּ איך האָב זיך געמוזט אַפּשטעלן, ווייל איך האָב מוראַ געהאַט ווייטער גיין. איך בין געבליבן שטיין גלייך קעגנאיבער דעם פּאַלאַץ. עס איז געווען אַ לאַנגע, ווייסע שטיינערנע געביידע, הוי-כע, גרויע זיילן אַרום איר, אַ גרויסע סאַזשלקע אויפן סאַמע מיטן. אין וואַסער זיינען אַרומגעשווומען ווייסע קאַמשיקעס און שוואַנען.

די פירשטן בראַניצקי האָבן שוין דאָן נישט געוווינט אין זייער פּאַלאַץ. זיי האָבן אים אַוועקגעגעבן צו קאַטוילישע מאַנאַשקעס. איך האָב זיי דאַרטן געזען אַרומגיין איבער די לאַנגע באַלקאָנען פון שלאָס. זיי זיינען געווען אַנגעמאַן אין לאַנגע ווייסע קליידער, ווייסע טיכער איבער זייערע קעפּ. גרויסע צלמים זיינען אַראָפּ-געהאַנגען פון זייערע העלדזער. אַט האָט זיך געעפּנט אין שלאָס אַ ברייטער טויער און עס זיינען אַרויסגעקומען גלחים אין שוואַר-צע לאַנגע רעק. זיי זיינען געגאַנגען איינע נאָך די אַנדערע, גע-טראָגן צלמים און פענער מיט בילדער פון די קריסטלעכע הייליקע, און געמורמלט קריסטלעכע תּפּילות.

דעמאַלט האָב איך זיך זייער דערשראָקן און גענומען לויפּן. איך האָב נישט געוויסט וווּ איך לויף — אַבי אַרויסלויפּן פון גלחישן פּאַלאַץ... איך דאַרף זיך ראַטעווען פון די גלחים!... גיכער, גיכער!... ביים טויער פון פּאַלאַץ האָט מיך אַ גלח פאַרהאַלטן:

— וואָס לויפּסטו עפעס מיט אַלע כּוחות? דו קענסט דאָך גאַר-נישט אַטעמען?

ער רופּט מיך — און איך בין אין שרעק. אַנטלויפּן! אַנטלויפּן, יינגל, ראַטעווע זיך, אַנטלויפּן!...

דער גלח האָט שוין נישט געקענט מיך פאַרהאַלטן. איך בין ווייטער געלאָפּן, אַרויסגעלאָפּן פון פּאַלאַץ-גאַרטן, געלאָפּן ביז צו אונדזער הויז.

דאָס איז געווען מיט פּיל יאָרן צוריק. שפעטער האָבן די גלחים און די מאַנאַשקעס פאַרלאָזן דעם פּאַלאַץ. דאָס איז געוואָרן דער פּאַלאַץ, וווּ עס האָט געוווינט דער פּוילישער „וואַיעוואָדע“, וואָס האָט באַלעכאַטעוועט מיט ביאַליסטאַק און מיט דער גאַנצער אַר-מיקער געגנט. אַלע וויכטיקע פּוילישע מלוכה-באַאַמטע האָבן זיך דאַרטן געפונען. אַלע באַפעלן פאַר דער שטאַט און פאַר הונדער-טער שטעטלעך אַרום ביאַליסטאַק פּלעגן אַרויסגיין פון די צענד-ליקער צימערן פון בראַניצקיס שלאָס.

אַט שרייב איך די דאָזיקע שורות און מיין האַרץ וויינט אין

מיר. איך זע פאר זיך דעם שלאס, דעם בארג, אונדזער הויז, דאס געסל וווּ איך האב זיך געשפילט. איך בין שפעטער אוועק אין אנהערע שמעט, געוויינט אין אנדערע הייזער. אבער איך פלעג זיך שטענדיק אומקערן צוריק — צו מיין היים.

דעם לעצטן מאל בין איך דארטן געווען אין יאר 1945, שוין נאך דער מלחמה, ווען ביאליסטאק איז געווען צעשמערט פון קריג און ווען די יידן זיינען שוין געווען טויט - דערהרגעט פון די נאצישע רוצחים. איך האב דאן אזוי פארשריבן אין א בוך:

„איך גיי, איך גיי אין דער ליידיקייט, טראג פון גאס צו גאס מיין פארקלעמט געמיט, ביז די פיס פארטראגן מיך צו דער „אלייען-גאס“. איך שטיי פאר א פוסט פעלד, וואס האט אמאל געהייסן „אלייען-גאס נומער אכט“. פון אלע וועלט-וועגן, איבער וועלכע איך בין געגאנגען, פלעג איך זיך שטענדיק אומקערן צו דעם געסל — צו מיין ערשטער היים, צו מיין מאמע מאשע-רייזל מיט די לאנגע שווארצע האר, צו דער ציג, וואס האט זיך געהאדעוועט אין איר שטאל, צו דעם קעלער, וווּ עס זיינען געלעגן די עפל, וואס זי פלעגט דערלאנגען צום טיש, מיט דעם וויין, איבער וועלכן דער טאטע, עליו השלום, האט קידוש געמאכט.

„היינט בין איך שוין דא דאס לעצטע מאל. אט דעם וויסטן בארג מיט שניי, צוזאמען מיטן שניידיקן ווינט, מעגן שוין צונעמען די גוים...“

דאס הויז האָט זיך דערוואַרט

דאָן, אין 1939, איז נאָך ביאַליסטאָק פול געווען מיט צענדלי-קער טויזנטער יידן — די שמענדיקע איינוווינער און די פליטים פון אַנדערע שמעט. און עס איז נאָך געשטאַנען אונדזער פּאַמיליע-הויז.

צו אַט דעם הויז פון אונדזער משפּחה אין ביאַליסטאָק, אויף אַלעיאָווע גאַס, זיינען עס איצט אַנגעלאָפּן פון דער ברענענדיקער שמאַט וואַרשע שיינע און ביילע מיט זייערע קינדער.

דאָס הויז האָט זיך דערוואַרט. נישט נאָר קען זיך אַ מאָל פרייען אַ לעבעדיקער מענטש, עס קען זיך אויך פרייען אַ הויז. עס האָבן זיך צעשיינט מיט זון זיינע פענצטער, ווען די קינדער זיינען צו אים צוגעקומען מיט זייערע קליינע פעקלעך אין די הענט. מען האָט באַלד אין שטוב פונאַנדערגערוקט דעם מיש און אַלע האָבן זיך אַרומגעזעצט. יעדער איינער האָט געהאַט וואָס צו דערציילן. די רייד רייסן זיך פון אינעווייניק, זיי קענען נישט שווייגן. רעדט מען וועגן דעם וועג, מיט וועלכן מען איז געקומען. זיי האָבן דאָך געמוזט גנבענען די גרענעץ איבערן מייך בוג — זיי האָבן איינגעשמעלט און זיך געראַטעוועט, אַנגעקומען אַהערצו. יאָרן פאַר דער מלחמה זיינען זיי, שיינע, אסתר-צביה און ביי-

חנהקע — די טאָכטער פון דער לערערין שיינע

לע, געווען לערערינס אין די יידישע שולן. וואָס וועלן זיי איצט טאָן?
— מיר וועלן זיך אָן עצה געבן... — האָבן זיי געטראַכט אין זיך.
— זאָל מען נאָר זיין געזונט. מיר וועלן ווידער לערנען מיט ייִדי-
שע קינדער!

עס קומען אַריין אין שטוב די צוויי יינגלעך, אסתר-צביהם קינד-
דער, יוספקע און רפאל. ביים טיש פרייט מען זיך מיט די קינדער.
קינדער האָבן פיינט מלחמה, ווילן זיי זיך טוליען צו אַלעמען. די
יינגלעך דערציילן וואָס זיי האָבן געזען אין שטאָט. ס'פאַרן אָן יידן
מיט וועגענער פון אַלע געגנטן. מען קומט אַריין אין ביאַליסטאָק.
אַ סך קומען אָן צו פוס, מידע, פאַרמאַטערטע. אַבער אַלע פרייען
זיך וואָס היטלער מיט זיין אַרמיי איז דאָ גישטאָ. די קינדער דער-
ציילן דאָס מיט שרעק. די מאַמעס טוליען זיי צו זיך און קושן זיי-
ערע קעפלעך.

אסתר-צביה זאָגט:

— איך וועל אייך זאָגן, וואָס אונדזער מאַמע וואַלט געזאָגט
ווען זי וואַלט געווען אַ לעבעדיקע: „קינדערלעך, צוזאַמען וועט זיין
בעסער. לאַמיר נאָר זיין מונטער!“.

אַז מען דערמאָנט זיך ביים טיש אָן דער מאַמען, שטעלן זיך
טרערן אין די אויגן.

חנהקע איז די עלטסטע צווישן די קינדער. איר געפעלן נישט
די טרערן, דער טרויער. זאָגט זי הויך:
— אָן טרערן!

די שטאַט־שול ברענמ

דאָס איז געווען אין טיפן האַרבסט פון יאָר 1939. אין וואַרשע זיינען שוין דאָן געווען די דייטשן. אין ביאַליסטאָק זיינען נאָך דערווייל געווען די רוסן. די טרויעריקע ידיעות וועגן די נאַצישע רציחות אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט האָבן זיך דערטראָגן אויף דער אַנדערער זייט גרענעץ. ביאַליסטאָק איז געוואָרן אומ-רויך.

שיינע, ביילע און אמתר-צביה האָבן געאַרבעט אַלס לערע-רינס אין די ייִדישע שולן.

די קינדער האָבן זיך ווייטער געלערנט.

אַזוי זיינען אַריבער אַנדערטהאַלבן יאָר - ביז דעם טרויע-ריקן טאָג פון 22סטן יוני 1941, ווען די דייטשן האָבן זיך ווידער אַ לאַז געטאָן מיט זייערע טאַנקן אויף מזרח. זיי זיינען געווען זייער שטאַרק. די רוסישע אַרמיי האָט געמוזט אַנטלויפן. אין אַ פאַר וואַכן האָבן זיי פאַרנומען די הונדערטער שטעט און שטעטלעך פון פּוילן, וואָס זיינען ביז איצט געווען אין די רוסישע הענט און זיי זיינען געגאַנגען נאָך ווייטער אויף מזרח, ביז צו דער רוסישער הויפּטשטאָט מאַסקווע.

אין די שטעט און שמעטלעך, וועלכע זיי האָבן פאַרכאַפּט, האָבן געוווינט מיליאָנען יידן. די דייטשע אַרמיי איז געגאַנגען פאַרויס אזוי שנעל, אז בלויז זייער ווייניק יידן האָבן באַוווּזן צו אַנטלויפן.

איינע פון די ערשטע שטעט, וואָס זיי האָבן פאַרכאַפּט, איז געווען ביאַליסטאָק.

עס איז געקומען דער פינצטערער טאָג פאַר די יידן. אין סאַמע מיטן פון דעם ייִדישן טייל פון שטאָט איז געווען דער „שול-הויף“. פון אַלע זייטן האָבן זיך צו אים געצויגן שמאַלע געסלעך, וווּ עס האָבן געוווינט ייִדישע משפּחות.

אין מיטן פון שול-הויף איז געשטאַנען אַ גרויסער און שיי-נער ווייסער בנין. דאָס איז געווען די גרויסע ביאַליסטאָקער שטאַט-שול. שבת פלעגן הונדערטער יידן קומען אַהין דאַוונען. זיי פלעגן אַנטאָן די טליתים און זייער פרום זיך שטעלן איבער די סידורים. און אין די יום-טובֿ-טעג איז די שול געווען געפאַקט מיט מתפללים. דאָ אין דער גרויסער ווייסער שול האָט זיך צעפלאַקערט די דייטשע רציחה. די נאַציס האָבן ווי גולנים זיך אַ לאַז געמאַן איבער די ייִדישע געסלעך. מיט געשלעג און קלעפּ, מיט ווילדע געשרייען, מיט ביקסן אין די הענט, מיט אַנגעלאַדענע רעוואַלווערן האָבן זיי אַרײַנגעטריבן אין דער גרויסער שטאַט-שול טויזנט יידן, יונג און אַלט. ווער עס איז נישט געגאַנגען, איז דערשאַסן געוואָרן אויפן אַרט.

דאָן האָבן זיי פאַרשלאָסן די טירן און אונטערגעצונדן די שול. דאָס פייער האָט זיך צעפלאַקערט.

ייִדישע קינדער! איך ווייס, אז איר זיינט נאָך צו יונג, צו שוואַך. צו צאַרט אויפצונעמען די פּרטים וועגן דער ביאַליסטאָקער שול וואָס האָט געברענט צוזאַמען מיט טויזנט יידן. וועל איך נאָר זאָגן, אז פאַר מיר קומט כּסדר דאָס גרויזאַמע בילד פאַר די אויגן. טויזנט גוטע, כּשרע, ערלעכע, פרומע יידן, מיינע פּריינד, מיינע חברים...

יעקב פאט

עס שרייען די יידן, וואס זיינען אינעווייניק אין דער ברענענ-
דיקער שול. עס שרייען יידן, וואס זיינען געקומען צולויפן צו דער
שול פון אלע זייטן. מען ברענט יידן, מען מוז ראטעווען!... דער
געיאמער טראגט זיך ביז צו די הימלען. אבער די דיימשע באנ-
דימן לאזן קיינעם נישט צו. זיי יאגן, שלאגן, שיסן אויף יעדן וואס
פרובירט זיך דערנענטערן.

די שול האט געברענט. עס האט אויך געברענט דער ארון
קודש מיט די ספרי תורה. די געשרייען האבן זיך געריסן צו די
הימלען. די געשרייען פון מויזנט ברענענדיקע יידן. די יודישע
בערד זיינען פריער געווארן צונטער-רויט, אזוי ווי די פלאמען.
נאך דעם זיינען זיי געווארן שווארץ ווי קויל.

די נאציס, די דייטשן, זיינען געווען ווילד, די פארברענטע יידן
אין דער שטאט-שול זיינען פאר זיי נישט געווען גענוג. צוויי וואכן
צייט האבן זיי געשאכטן, געברענט און פארענדיקט האבן זיי מיט
דער גרעסטער שחיטה פון זיי אלע.

אויף א גרויסן פעלד הינטערן שטאט, וואס האט געהייסן
„פיעטראשע“, האט מען צונויפגעטריבן פינף מויזנט יידן, אלטע
און יונגע און קליינע קינדער. די דייטשן האבן דאס פעלד ארומ-
גערינגלט מיט מאשין-געווער און גענומען שיסן.

געשאסן און געשאסן — ביז אלע פינף מויזנט יידן זיינען
געבליבן ליגן טויט.

דאס איז געווען אין א פינצטערן שבתדיקן טאג.

די שבתדיקע

אט די אלע יידן, וואס מען האט אומגעבראכט אין די ערשטע
צוויי וואכן, האט מען דערנאך אין ביאליסטאק גערופן:
די שבתדיקע.

אויך איצט, אז מען פרעגט איינעם פון די געציילטע יידן, וואס
האבן זיך געראטעוועט פון ביאליסטאק:

— אפשר ווייסטו וואס איז געווארן מיט מיין ברודער?

גיט ער א מאך מיטן האנט און ענטפערט:

— א שבתדיקער...

— ווען איז געשמארבן מיין טאטע, מיין טאטע?

— אזוועק מיט די שבתדיקע...

אויך די אלמנות און די אומגעבראכטע און די יתומים האט

מען שפעטער אזוי גערופן:

— די שבתדיקע...

געדענקט די דאזיקע צוויי ווערטער: „די שבתדיקע“. זיי זיי-

גען אריין אין דער יידישער געשיכטע פון קדושה.

די שבתדיקע.

געווען אין ביאליסטאק אן אלטער יידישער שרייבער. ער האט

געהייסן פסח קאָפּלאַן. איך האָב אים זייער גוט געקענט. ער איז געווען מיינער אָן אַלמער חבר. צוזאַמען האָבן מיר געקעמפט פאַר ייִדיש. מיר האָבן צוזאַמען געהאַלפֿן בויען די ערשטע ייִדישע שולן. פאַר דער מלחמה האָט ער פאַר די קינדער זייער שוין איבערגע-זעצט אויף ייִדיש באַרימטע משלים פון גרויסע שרייבער פון אַנדערע פעלקער.

פסח קאָפּלאַן האָט אין געטאָ אָנגעשריבן אַ ליד וועגן די „שבת-דיקע“ אַלמנות און יתומים, וואָס באַוויינען זייערע פאַרבּרענטע און דערשאַסענע מענער, טאַטעס און קינדער, וואָס גלייבן נישט, אַז זייערע נאַענטע וועלן טאַקע מער זיך נישט אומקערן צו זיי. עמע-צער האָט צו דעם טרויעריקן ליד צוגעשריבן אַ נאָך מער טרויע-ריקע מעלאָדיע. גאַנץ ביאַליסטאָק, אַלע יידן האָבן געוונגען דאָס דאָזיקע ליד.

איצט זינגען עס יידן אויף דער גאַנצער וועלט. זיי זינגען און טרערן גיסן זיך.

אויך איר, קינדער, דאַרפט קענען דאָס ליד וועגן די הייליקע קדושים פון ביאַליסטאָק!

רבקה'לע די שבתדיקע

רבקה'לע די שבתדיקע
אַרבעט אין פאַבריק.
דרייט צונויף אַ פאַדעם,
פלעכט צונויף אַ שמריק.

„אוי, דו געטאָ מינצטערע,
דויערסט שוין צו לאַנג,
און דאָס האַרץ אַזוי פאַרקלעמט
טוט אַזוי מיר באַנג!“

יעקב פאט

איר געטרייער הערשעלע
איז אוועק, נישטאָ
זינט פון יענעם שבת,
זינט פון יענער שעה.

איז פארטרויערט רבקהדע,
יאמערט טאָג און נאַכט;
און אַצינד ביים רעדעלע
זיצט זי און זי טראַכט:

„ווי איז איצט מיין ליבנקער,
לעבט ער כאַטש נאָך ווי?
אפשר אין אַ קאָצעמילאָנער
אַרבעט שווער אָן רו?“

אוי, ווי פינצטער איז אים דאָרט,
ביטער איז איר דאָ,
זינט פון יענעם שבת אָן,
זינט פון יענער שעה.

אין יתומים-הויז

נאך די גרויסע שחיטות זיינען אין ביאליסטאק געבליבן הונ-
דערטער יידישע יתומים, קינדער און טאמעס, און מאמעס.

וואס זאל מען טאן מיט די קינדער?

האט מען זיי אלע צונויפגענומען אין אייז גרויסן הויז, מען
האט אהין אריינגעשטעלט קינדער-כעמלעך, געמאכט א גרויסע קיך
צו קאכן עסן פאר די קינדער. יונגע מיידלעך זיינען געקומען אכ-
טונג געבן אויף די קינדער, געגעבן זיי עסן, זיי געוואשן, געהאלפן
זיי אנטאן, זיך געשפילט מיט זיי.

א גרויסע יתומים-הויז אין מיטן פון ביאליסטאקער געטא.

אנצופירן מיט דעם יתומים-הויז האט מען באשטימט שיינען.
זי, מיט איר מאן און מיט די צוויי קינדער, האבן פארלאזט
דאס הויז, ווו די משפחה האט נאך דאן געוויינט, און איז אוועק
ווינען אין יתומים-הויז. זיי האבן דארטן געהאט איין קליינעם
צימער. אין דער פרי פלעגט שיינעס מאן, בנימין, אוועקגיין אר-
בעטן. הנהקע האט, אזוי ווי איר באבע מיט פופציק יאר צוריק,
געפונען ארבעט אין א טעקסטיל-פאבריק. מען פלעגט דארטן
שמריקן ווארעמע מלבושים. די יינגערע טאכטער מיטקע איז דער-

ווייל פארבליבן מיט דער מאמען און פלעגט מיטהעלפן אין יתומים-הויז.

ביי נאכט פלעגן זיי זיך אלע צוריק צונויפקומען אין דעם קליינעם צימערל.

שיינע איז געווען א גוטע לערערין, א געבענטשמע קינדער-גערטנערין. פאר דער מלחמה האט זי אין ווארשע אנגעפירט מיט דעם שענסטן קינדער-גארטן פון די יידישע שולן. זומער פלעגט זי אנפירן מיט דעם קינדער-גארטן פאר די יינגסטע קינדער אין דער „מעדעס-סאנאטאריע“, ווהיזן עס פלעגן ארויספארן די שווא-כע און קראנקע יידישע קינדער פון פוילן.

זי האט געהאט א פארהאלומטע נשמה פון א קינד. זי האט אויך געהאט אין זיך די פריילעכקייט פון א קינד.

זי האט פארמאגט א סך ליבשאפט צו די קליינע, שוואכע קינדער. א פרייד איז פאר איר געווען — צו זיין צוזאמען מיט די קינדער, שפילן און שטיפן מיט זיי, לאכן צוזאמען מיט זיי.

בעתן שפילן זיך מיט די קינדער, איז זי געווארן איינס מיט זיי, געזען צוזאמען פאנטאזיעס, געהלומט צוזאמען. א גוטע מאמע און א גרויס קינד.

זי איז געזעסן אויף דער ערד ארומגערינגלט מיט די קינדער. א גאר קליין קינד פלעגט זי האלטן ביי זיך אויפן שוים. דעמאלט האט מען אין אליץ פארגעסן — אן די נאצישע מערדער אין דרויסן, אן דעם הונגער, אן דער בימערער קעלט, וואס איז געווען אין די צימערן פון יתומים-הויז.

ארום איז געווען גוט, פריילעך.

שיינע מיט די קינדער!

זיי זיינען דעמאלט געווען צוזאמען א פריילעכע חבריא.

שיינע איז געווען א מייסטערין פון קינדער-שפילן און קינדער-טענן. זי האט אליין אויסגעטראכט די מעשיות און די שפילן. ווען זי פלעגט זיי דערציילן פאר די קינדער, האבן די מעשיות אויפגעלעבט און זיי האבן אויך לעבעדיק געמאכט די קינדער.

זי פלעגט זיי דערציילן א סך קאמישע מעשיות וועגן פייגע-
לעך און קעצעלעך. זי פלעגט אויסשפילן די מעשיות מיט העוויות
און גרימאסן און דעמאלט האבן אלע געלאכט צוזאמען.

עס האבן געלאכט די קעצעלעך, די מייזעלעך, די פייגעלעך
— און צוזאמען מיט זיי די קינדערלעך און די לערערין שיינע.

ארום און ארום זיינען בימערע לידן, הונגער און קעלט. אבער
אז שיינע הייבט אן זינגען אירע לידער, צעזינגען זיך אלע, פרוער
שטיל, נאך דעם העכער, שטארקער. שיינע האט דעמאלט א גע-
פיל, ווי זי וואלט אנגעפירט מיט א קאנצערט פון א גרויסן קינד-
דער-כאָר. עס לויכטן די אייגעלעך פון די קינדער, זיי צינדן זיך אן
— עס ווערט פון דעם געזאנג ליכטיק ארום. עס ווערט ווארעם.

אט זינגט מען א ליד וועגן א קליין ווייס ציגעלע:

דער טאמע האט א ציגעלע
פון ערגעץ ווו געבראכט,
פאר צוויי גילדוין א ציגעלע,
א ציגעלע גאר א פראכט —

קינדער קען גארנישט אזוי שוין, אזוי געשמאק זינגען, ווי
שיינע מיט איר קינדער-כאָר!
און אט ווערן גאר בעת מעשה אלע קינדער ציגעלעך, ווייסע
ציגעלעך, לויפן אויף פיר פיסעלעך ווי ציגעלעך, מעקען ווי ציגע-
לעך, די הענטעלעך ווערן אויך פיסעלעך. זיי זינגען אלע צוזא-
מען מיט שיינען:

פאר צוויי גילדוין —
ווייסע ציגעלעך, ווייסע ציגעלעך, מיין קרוין...
געקויפט, געקויפט

אזוי האט שיינע געבראכט פרייד און געלעכטער אין אומע-
טיקן יידישן יתומים-הויז.
שיינע — א מאמע פאר פיר הונדערט יידישע יתומים.

די יידישע שולן אין געטא

אזוי פיל קינדער זיינען ארומגעגאנגען אויף די גאסן פון געטא טרויעריקע און הונגעריקע. זיינען זיך צונויפגעקומען די לערער און באשלאסן: מיר מוזן ווידער עפענען די יידישע שולן און געפינען שפיז פאר די קינדער.

אסתר-צביה און ביילע זיינען געווען מיט זיי. זיי האבן אויף ס'ניי גענומען לערנען. קיין קלאס-ציעערן זיי-נען נישט געווען. קיין העפטן, ביכער און בלייפעדער פאר אלע קינדער זיינען אויך נישט געווען. מען פלעגט זיך אריינשפארן אין א צימערל, זיצן איינע לעבן די אנדערע, צונויפגעדריקט, און הערן וואס די לערערין דערציילט. מען פלעגט הערן און געדענקען.

אסתר-צביה האט געקענט גוט דערציילן וועגן אמאליקע צייטן. זי פלעגט אויך הארציק זינגען. ביילע האט געקענט חוץ זינגען אויך טאנצן. די לערער פלעגן איר רופן „די לערערין די טעג-צערין“.

וועט זי טאנצן מיט די קינדער — אזוי האט זי צוזאמען מיט אלע לערער געהאפט — ביז מען וועט אריבערלעבן די דייטשע מערדער.

אין טאגן האט זי א נאמען געגעבן „דער פייגל-טאגן“. זי

האַט געמאַנצט און געפלאַמט ווי אַ פייער — רוימע טיכער האָט זי אַרויפגעוואָרפן אויף זיך און געפלאַמערט מיט זיי. הינטער איר האָבן געמאַנצט דעם „פייער-טאַנץ“ די קליינע קינדער.

אַסתר-צביה און ביילע און די אַנדערע ייִדישע לערער האָבן גוט געקענט דערציילן ייִדישע מעשהלעך, מעשיות וועגן דעם ווי ייִדן האָבן אַמאל אויסגעהאַלטן די שווערסמע צייטן — און געבליבן לעבן. מעשיות פון מוט, פון העלדישקייט. פלעגן די קינדער זיצן, הערן און אויף אַ וויילע פאַרגעסן דעם הונגער. דערנאָך פלעגט מען זינגען ייִדישע לידער.

איך בין אויך אַמאל געווען אַ ייִדישער לערער. איך בין פיל מאל געזעסן אין די קלאַסן, אין די שול-צימערן, וווּ מען האָט גע-לערנט און געזונגען לידער מיט די קינדער. איך פלעג אַ מאל אויך זינגען צוזאַמען מיט זיי. די לידער מיט זייערע ניגונים פלעגן זיך צעגיין איבערן האַרץ.

איצט האָבן די לערער מיט די קינדער געזונגען אַנדערע לי-דער, זייער טרויעריקע, וועגן געמאַ און די הויכע מויערן אַרום געמאַ וואָס פאַרשמעלן די זון. וועגן די דייטשן, וואָס הרגענען ייִדן. וועגן די ייִדן וואָס אַרבעטן ווי שקלאַפן פאַר די נאַציס. און וועגן טאַמעס, וואָס גייען אַוועק און קומען נישט צוריק. די קינדער האָבן געבראַכט אין די שולן אַ ליד, וואָס מען פלעגט זינגען אין אַלע ייִדישע שטיבער. קיינער האָט נישט גע-וואָסט ווער עס האָט אָנגעשריבן דאָס ליד, אָבער אַלע האָבן עס געזונגען. מען האָט דאָס גערופן: „דאָס ליד פון ביאַליסטאַקער געמאַ.“

אין ביאַליסטאַקער געמאַ איז דאָך, ייִדן, אַ געשריי,
אין ביאַליסטאַקער געמאַ, וווּ דאָס האַרץ פֿורט אונדז וויי.

מיר זיצן און מיר קלערן:
וואָס וועט פון אונדז ווערן?

מען יאגט אונדז און מען טרייבט אונדז פון דער גאס
מיט דער לאטע אויף דער לאץ.

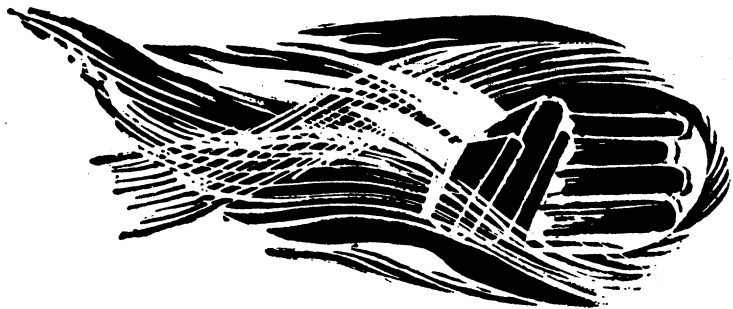
דאס האבן זיי געמיינט די „געלע לאטע“, וואס אלע יודן האבן געמוזט אנטאן אויף זייערע קליידער. אזוי האבן די דייטשן בא-פולן.

אנדערע לידער זיינען געווען א ביסל מונטערער. אסתר-צביה האט געזונגען מיט די קינדער א ליד, אז מ'וועט איבערלעבן די דיי-טשע מערדער. מעצער האט געבראכט פון ערגעץ-וואו א ליד, וואס עס האבן געזונגען די יידישע קינדער פון ווילנער געטא:

אונדזער ליד איז פול מיט טרויער,
דרייבט איז אונדזער מונטער-גאנג,
כאטש דער שונא וואכט ביים טויער,
שטרעמט יוגנט מיט געזאנג!

פארטן א סך אזעלכע לידער, וואס מען האט געזונגען אין די געטאס. מען האט געזונגען צוזאמען, שמיל, אז די דייטשן זאלן נישט הערן. אז מען האט אזוי געזונגען אין געווארן לייכטער אויפן הארצן. מען האט דעמאלט שטארקער געגלייבט, אז די שלעכ-טע צייטן וועלן פאריבער און אז הימלער וועט קריגן זיין מפלה. יעדעס יידיש קינד דארף קענען אט די געטא-לידער. מען דארף זיי זינגען. זיי זיינען הייליקע לידער — הייליקע ווערטער און היי-ליקע ניגונים!

אין יעדן יידישן געטא-ליד און אין יעדן יידישן געטא-ניגון איז באהאלטן א גרויסער סוד. ווער עס איז זוכה צו דעם, דערגייט אליין אט דעם סוד. דאס איז דער סוד פון אייביקו לעבן.

די געהיימע ביבליאטעק אין געטא

פארניכטן יידישע ביכער, פארברענען זיי — דאס האבן די נאציס אין געטא געטאן מיט א באזונדער רציחה. ביכער זיינען פאר זיי געפערלעך — זיינען זיי געווען זיכער. טארן זיי נישט לאזן קיין שפור פון א יידישן בוך!

פריער זיינען געווען אין ביבליאטעק גרויסע יידישע ביבליאטעקן. באזונדערס בארימט איז געווען די ביבליאטעק, וואס האט געטראגן דעם נאמען פון שלום עליכם. דאס איז געווען די גרעסטע יידישע ביבליאטעק אין גאנץ פוילן! דער גרעסטער טייל פון די לייענער זיינען געווען קינדער און יונגע מענטשן. זיי פלעגן קומען אין ביבליאטעק גלייך פון דער שול.

האבן די נאציס פארניכטעט די ביבליאטעק. זיי האבן די בייכער ארויסגעווארפן אין דרויסן, באגאסן מיט גאסן און אונטער-געצונדן. די ברענענדיקע ביכער, זייער פייער און רויך — דאס האט אויפגעבראכט די יונגע לייענער.

א גרופע יונגווארג האט זיך גענומען אויפשטעלן געהיים א נייע יידישע ביבליאטעק אין געטא, אויף פאזעמשינע גאס. זוו זאל מען נעמען ביכער אויף אויסצובארגן די לעזער? מען האט נאך דעמאלט געקענט געפינען א ביסל ביכער אין פריוואטע

הייזער, אויף פאליצעס פון געוועזענע ביבליאמעקן, פון א געווע-
זענעם ביכער-געשעפט.

האט מען צונויפגעזאמלט אט די ביכער און זיי אוועקגעטראגן
אין א קעלער. דארטן איז געווען די געהיימע ביבליאמעק.

די לייענער פון די ביכער האבן אבער נישט געמאכט קומען
אין דער ביבליאמעק אויסצובארגן די ביכער. דאס קען זיין פאר
זיי געפערלעך. די נאציס וואלטן דאס דערשמעקט. אפילו פאר
ארויסגעבן צו לייענען א יידיש בוך וואלטן זיי דערשאסן! וועט
מען דעריבער פארשרייבן אויף א שטיקל פאפיר וואס פארא ביכער
דער לייענער וויל האבן און מען וועט די ביכער אוועקטראגן צו
אים אהיים. א קליינע גרופע שילער פון דער געוועזענער יידישער
גימנאזיע האט זיך מיט דעם פארנומען. זיי האבן דאך געהאט גע-
לערנט אין דער יידישער שול ווי וויכטיק א יידיש בוך איז!

זיי האבן גוט געוויסט ווי געפערלעך די ארבעט איז. זאלן זיך
די נאציס דערוויסן וואס זיי טוען — וועט זיין נאר איין שטראף:
דערשיסן!

אבער די יונגע מענטשן האבן זיך נישט דערשראקן. זיי האבן
אזוי געזאגט:

— די דייטשן קענען אונדז טאקע פארשפארן אין געטא; אבער
זיי קענען אונדז נישט פארווערן צו זיין יידן, צו לייענען יידישע
ביכער!

רפאלקע, דער לערערין אמתר-צביהם יינגערער זון, איז געווען
צווישן די אנפירער פון דער געהיימער ביבליאמעק-גרופע. ער האט
אויסגעפונען די נייטיקע ביכער און פלעגט זיי פארזיכטיק באזארגן
צו די לעזער. שפעטער האט ער זיי צוריק צונויפגעזאמלט, די ביי-
כער. ער האט זיך באמיט צו דערוויסן, צו דער לייענער האט טאקע
גוט איבערגעלייענט דאס בוך, וואס איז זיין מיינונג וועגן אים.

ווען ער האט שמיל גערעדט צום לייענער, וועגן בוך, האט ער
אויסגעזען ווי א געהיימער פארשווערער. זיינע גרויסע, בולטע,
קיילעכדיקע אויגן האבן בשעת מעשה געגלאנצט מיט דער שיינ-

פון א תלמיד חכם. ער האָט שטענדיק געמערקט ווען אָן אומבאַ-
קאַנטער האָט אים נאַכגעקוקט, נאַכגעשפּירט. ער פלעגט זיך גע-
שיקט אַרויסדרייען. ער פלעגט שנעל פאַרשווינדן צווישן די קליי-
נע, קרומע געסלעך פון געמאַ, אין די לאַנגע הויפן.

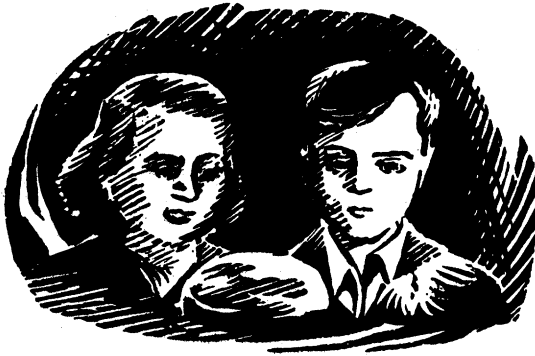
— נעם אַ ייִדיש בוך און לייען אים, אַבער כאַפּ נישט —
פלעגט דער קליינער רעדן צו די אַלמע, דערוואַקסענע לייענער. ער
פלעגט זיי דאָס אַנזאָגן זייער ערנסט, ווי אַ שליח-מצווה.

מיט מיין מאַמען האָט ער ווייניק גערעדט וועגן דעם. „מען
דאַרף נישט פלוידערן!“ — האָט זי דאָך אים פיל מאַל שמרענג
אַנגעזאָגט.

זי האָט אַבער געוויסט וואָס ער טוט, ווי אַזוי ער פירט די
מלחמה מיט די נאַצים פאַרן ייִדישן בוך. זי האָט גוט געמערקט ווי
איר קליינער זון איז גליקלעך ווען אים געלינגט צו ברענגען פאַר
די לייענער די ריכטיקע ביכער.

— מאַמע, עס וועט גוט זיין!

— עס וועט זיין, מיין זון. הלוואי!

די אונטערערדישע ארגאניזאציע ווערט געשאפן!

גיי אבער זינג און טאנץ, גיי פארנעם זיך מיט לייענען ביכער, ווען יעדן טאג קומען אן פון די ארומיקע שמעט און שמעטלעך אַזעלכע טרויעריקע ידיעות וועגן שחיטות איבער יידן! אין ביא-ליסטאק איז נאך דערווייל נישט אזוי שלעכט ווי אין די אנדערע שמעט; מען מוז דאך אבער טראכטן וואס וועט מען טאן ווען זיי וועלן אנהייבן די רציחה אויך דא אין שמאט. ווי גרייט מען זיך פאר דער שעה? מען טאר זיך דאך נישט לאזן, מען מוז זיך דאך שמעלן אנטקעגן!

דאס וועט מען אבער נישט קענען טאן מיט לידיקע הענט. מען מוז האבן געווער און מען מוז זיך לערנען ווי אזוי עס צו נוצן. ווו קען מען אבער קריגן געווער?

עס הערן זיך פארשיידענע קלאנגען. ביאליסטאק ליגט אויפן מיטן וועג צווישן די צוויי גרויסע שמעט ווארשע און ווילנע. עס לויפן פארביי געהיימע שליחים — קוריערן מיט קורצע ידיעות. זיי שמעלן זיך אפ אויף א טאג-צוויי אין ביאליסטאק און זיי דערציילן וואס עס קומט פאר אין יענע שמעט.

עס קומט אן פון ווילנע חיהקע גראַסמאַן. זי איז א באַרימטע קוריערן פון דער יידישער ווידערשטאַנד-באַוועגונג. זי שרעקט זיך

נישט פארן דייטשן פארבאט און פארט פון איין שטאט אין דער צווייטער. איצט האט די אונטערערדישע באוועגונג באשטימט, אז זי זאל פארבלייבן אין ביאליסטאק. מען דארף דא אויך ארגאניזירן די יוגנט. חיהקע גיט איבער טרויעריקע ידיעות וועגן פאנאר הינ-טער ווילנע, ווו יידן ווערן אויסגעהרגעט. זי דערציילט אויך וועגן דער פאראייניקטער יידישער פארמיזאנער ארגאניזאציע אין ווילנע און וועגן דער יידישער קאמף-ארגאניזאציע אין ווארשע.

חיהקע גראסמאן איז איינע פון די גאר ווייניקע, וואס איז גע-בליבן לעבן. זי איז א גרויסע העלדין. זי איז געווען א נאענטע חברטע פון מיין שוועסטער שיינע און פון איר טאכטער חנהקע. זי האט נאך דער מלחמה אנגעשריבן א בוך וועגן דעם, ווי אזוי די יידן פון ביאליסטאק האבן געלעבט און געקעמפט. אין דעם בוך האט זי א סך געשריבן וועגן שיינען און חנהקען. אז איך האב זי געטראפן, האט זי מיר א סך דערציילט וועגן זיי. איך בין געזעסן און געהערט און אפט געוויינט. „איער שוועסטער און איר טאכ-טער חנהקע זיינען מיר געווען נאענט“ — האט זי מיר לעצטנס געשריבן פון קיבוץ עברון אין מדינת ישראל, ווו זי וווינט איצט — „און ווען איך האב געשריבן מיין בוך, האב איך זיי געשיל-דערט מיט א שטיק אייגן הארץ“.

איצט דערצייל איך דאס, וואס זי האט וועגן זיי געשריבן און דערציילט און וואס אויך אנדערע האבן וועגן זיי געשריבן און דערציילט.

א ביסל שפעטער איז פון ווארשע אנגעקומען א צווייטער וויכ-טיקער אנפירער — מרדכי טענענבוים. ער איז געווען א פירער פון „החלוץ“. ער איז געווען אן אנפירער פון דער אונטערערדישער באוועגונג. אין זיין צימערל אין ווארשע איז עס פארגעקומען די ערשטע פארזאמלונג, ווו מען האט אנגעהויבן צו ריידן וועגן דעם, אז די יונגע יידן זאלן זיך פאראייניקן און שמעלן א ווידערשטאנד די דייטשן. שפעטער איז פון דעם ארויסגעקומען דער בארימטער גרויסער ווארשעווער געמא-אויפשטאנד.

מענענבוים געהיימער נאמען איז געווען „טאמארף“. אזוי האט מען אים געקענט אין די פארשיידענע געמאס, ווו ער פלעגט זיך באווייזן ווי א שליח פון דער יידישער געהיימער ווידערשטאנד-ארגאניזאציע.

איצט האט מען אים געשיקט קיין ביאליסטאק, אז ער זאל דארטן ארגאניזירן דעם יידישן ווידערשטאנד.

פארגעדענקט זיך דעם נאמען פון מרדכי מענענבוים! ער איז געווען איינער פון די גרעסטע יידישע העלדן פון אונדזער צייט. ער איז שפעטער געווארן דער פירער פון אויפשטאנד פון די ביאליסטאקער יידן קעגן די דייטשן און ער איז געפאלן ווי א קדוש.

ער איז געקומען קיין ביאליסטאק און ער האט דערציילט, ווי די דייטשן פירן ארויס די יידן פון ווארשע קיין טרעבלינקא און זיי ברענגען זיי דארטן אום אין די גאז-קאמערן. ער האט אבער אויך דערציילט, ווי די יידישע יוגנט גרייט זיך שוין צו שטעלן א ווידערשטאנד די דייטשן.

אז זיי האבן געהערט די נייעס פון די אנדערע שמעט, האבן זיך צונויפגענומען יונגע יידן פון דער שטאט ביאליסטאק און זיי האבן אויך געשאפן געהיים אן אונטערערדישע קאמף-ארגאניזאציע — מען זאל זיין גרייט זיך אנטקעגנצושטעלן די רוצחים, די נאציס. וואס הייסט עס אן „אונטערערדישע ארגאניזאציע“?

פאר דער מלחמה זיינען אין יעדער שטאט אין פוילן געווען א סך ארגאניזאציעס פון יידישע קינדער און יוגנטלעכע, מיידלעך און בחורים. טייל זיינען געווען יונגע בונדיסטן; זייערע ארגאניזאציעס האבן געהייסן דער „סאציאליסטישער קינדער פארבאנד“ און דער יוגנט-בונד „צוקונפט“. אנדערע זיינען געווען ציוניסטן און האבן זיך געגרייט פארן קיין ארץ ישראל און דארט אויפבויען א יידיש לאנד. זייערע ארגאניזאציעס האבן געהייסן „החלוץ“, „השומר הצעיר“, „דרור“, „יונגע באראכאוויסטן“, „ביתר“. געווען נאך אן-דערע יידישע יוגנט-גרופעס.

איצט, אין-די געמאס, האבן די מיטגלידער פון די דאזיקע

חנהקע — די טאָכטער פון דער לערערין שיינע

יעקב פאט

ארגאניזאציעס נישט געקענט מער האבן זייערע פארזאמלונגען. האבן זיי עם געטאן געהיים. קיינער האט נישט געטארט וויסן ווער עם געהערט צו אן ארגאניזאציע. אז די נאציס וואלטן זיך וועגן דעם דערוואסט, וואלטן זיי אלע יונגע מיטגלידער אויסגעהרגעט, אן שום רחמנות, קיינער האט נישט געטארט אויסזאגן ווער עם זיינען די פירער פון דער ארגאניזאציע. מען האט געמוזט האלטן כסוד וואס מען טוט און ווי מען קומט זיך צונויף.

ביי נאכט פלעגט מען זיך צונויפקלייבן אין קליינע גרופעס — נישט מער ווי צו פינף-זעקס מענטשן פאר א מאל. מען פלעגט פארהענגען די פענצטער, אז קיינער פון דרויסן זאל נישט קענען זען.

עס איז געווען אזוי ווי די גאנצע ארבעט וואלט געפירט גע-
ווארן אונטער דער ערד און דעריבער האט עם געהייסן:

די אונטערערדישע באוועגונג.

וועגן וואס פלעגט מען רעדן אויף די געהיימע פארזאמלונגען?

וואס קומט פאר אויף דער וועלט?

וואס קומט פאר מיט די יידן?

ווי אזוי העלפט מען זיך איינע די אנדערע ארויס?

ווי נעמט מען שפייז פאר די הונגעריקע?

ווי אזוי שטארקט מען דעם מוט ביי די יידן, אז זיי זאלן נישט

ווערן פארצווייפלט פון די צרות?

אבער דער עיקר:

ווי אזוי גרייט מען זיך צו צו קעמפן מיט די נאציס, אויב זיי

וועלן ווייטער נעמען אויסשעכטן די יידן?

„אז מען גרייט זיך צום קאמף“ — פלעגן זאגן שיינע און

אסתר-צביה — „איז שוין דאס אויך א קאמף; מען קען לייכטער

איבערטראגן די שרעקלעכע טעג!“

זיי און זייערע קינדער זיינען געווען מיטגלידער פון דער אונ-

טערערדישער ארגאניזאציע.

אז מיר לייענען איצט וואס מען שרייבט וועגן די העלדיש-

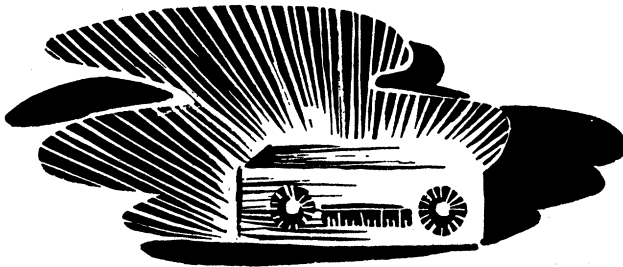
קייטן פון די מיטגלידער פון די ייִדישע אונטערערדישע באַוועגונג-
גען — הייבט זיך אונדז אָן דוכטן, אַז דאָס איז גאָר נישט מעגלעך.
עס איז שווער צו גלייבן.

קען אַ ייִדישע פרוי זיין אזוי אומדערשראָקן, אַז זי זאָל אין
גאַנצן קיין מורא נישט האָבן פאַר די שונאים? קען אַ יונגע און
שוואַכע מיידל נישט גאָר נישט מורא האָבן, גאָר זי זאָל אויסהאַלטן
אַלע פייניקונגען ביזן סוף פון איר לעבן — און נישט פאַרלירן
איר מומ?

יא, עס איז פולער אמת!

הונדערטער זיינען זיי געווען, די העלדן. טייל נעמען קענען
מיר. אַנדערע גרויסע העלדן און קדושים זיינען פאַרבליבן אויף
שמענדיק אומבאַקאַנט. אַז איך לייען וועגן זייער גבורה האָב איך
אַ געפיל, אַז איך ברען אין גאַנצן, אַז עס נעמט מיך אַרום זייער
פלאַם פון קדושה.

הייליקע יונגע ייִדישע קדושים! מיינע אייגענע שוועסטער און
זייערע קינדער! איר האָט געקענט דערגרייכן צו אַזאַ הייך גאָר
מיטן כוח פון אונדזער גרויסער און אייביקער געשיכטע. אַ ברכה
פון אַ הייליקער שליחות איז געקומען אויף אייך!
זאָל זיין געבענטשט אויף אייביק דער אַנדענק פון די קדושים
און גבורים!

מען מוז וויסן וואָס עס קומט פאַר אויף דער וועלט

די ערשטע זאך איז געווען: זיך דערוויסן וואָס עס קומט פאַר אויף דער וועלט.

די דייטשן האָבן צונויפגעטריבן די צענדליקער טויזנטער יידן פון ביאליסטאָק אין אַ פאַר געסלעך און אַרום די געסלעך אויפגע- בויט אַ הויכע וואַנט. זיי האָבן געמאַכט פאַר די יידן אַ געטאָ. די יידן זיינען פאַרשפאַרט געוואָרן אין געטאָ און די געטאָ איז אַפּ- געשיידט געוואָרן פון דער וועלט.

זיי האָבן אויסגעקליבן זייערע ערגסטע רוצחים, באַנדיטן און זיי געמאַכט פאַר די באַלעכצאָמס פון געטאָ. פון בערלין האָט מען זיי געשיקט און מען האָט זיי אַנגעזאָגט ווי אזוי זיי זאלן פייניקן די יידן און סוף כל סוף אלע אויסשעכטן.

לאַמיר געדענקען די נעמען פון די נאַצי-רוצחים פון ביאליס- טאָק. איך וועל אויסרעכענען כאַטש אייניקע.

דער ערשטער האָט געהייסן עריך קאָד. ער איז געווען אַ גע- הילף פון אַדאָלף היטלער אליין. אין זיין האַנט האָט היטלער אי- בערגעגעבן די גאַנצע שטאָט ביאליסטאָק, אלע אַרומיקע שטעט מיט זייערע יידן. דאָס איז געווען דער זעלבער עריך קאָד, וואָס האָט אין באַבי יאַר ביי קיעוו אויסגעהרגעט הונדערט צוואַנציג טויזנט יידן.

דער צווייטער איז געווען אַ נאַצי מיטן נאָמען קאַנאַריס. ער

איז אין ביאליסטאק און אין א סך אנדערע ערטער געווען דער
האר איבערן לעבן און טויט פון די יידן.

צו די צוויי איז צוגעקומען א דריטער — גוסטאוו פרידעל
(שוואַרץ). ער איז געווען דער ערגסטער. ער האט געהאט נאָר אין
ארבעט: פייניקן די יידן פון ביאליסטאק. ער איז געווען דער באַ-
לעבאָס פון געטאָ.

דאָס איז געווען אַן אמתע בלוטדורשטיקע חיה. ער האָט זיך
נישט פאַרלאָזט אויף אנדערע. ער האָט אליין געוואַלט זיין דער
מערדער. ער פלעגט אַריינקומען אין געטאָ שמייסן יידן מיט אַ
נאַגליקע. טאַמער פלעגן זיי דאַרפן שיסן אַ מחנה יידן — פלעגט
ער קומען און אַנפירן מיט דער שיסעריי. ער פלעגט געבן דעם
סיגנאַל צום שיסן און פלעגט אליין געבן דעם ערשטן שאָס. אַ
באַזונדער פאַרגעניגן האָט ער געהאַט צו שיסן קליינע קינדער
אָדער אַלע קראַנקע מענטשן.

ער האָט באַפוילן: אַפּשליסן די געטאָ! די יידן טאַרן נישט
וויסן וואָס עס קומט פאַר אויף דער וועלט!

די יידן האָבן דאָס אַבער יאָ געמוזט וויסן. ווי האַלט עס מיט
דער מלחמה? צו קעמפט עמעצער מיט די נאַציס? צו שלאָגט זיך
נאָך רוסלאַנד און ענגלאַנד מיט די דייטשן? וואָס טוט אַמעריקע?
זיי האָבן דאָס געמוזט וויסן, וואָרעם אויב נישט, אויב די
דייטשן האָבן שוין אַלץ פאַרכאַפט — איז דאָך שוין דער יידישער
גורל אַ פאַרשפּילטער.

אַבער אויב די מלחמה גייט נאָך אָן — איז נאָך דאָ אַ האַפּע-
נונג! מען דאַרף נאָר אויסהאַלטן!

יעדע מפּלה, וואָס די דייטשן קריגן, גיט אַריין אַ נייע נשמה
אין די ליידנדע יידן.

די דייטשן האָבן פאַרבאַטן, אַז די יידן זאָלן קריגן צייטונגען.
אַפילו קיין דייטשע צייטונגען האָבן זיי נישט געטאַרט האָבן. זיי
האָבן צוגענומען ביי די יידן אַלע ראַדיאָס.

— אויב מען וועט געפינען ביי א יודן א ראדיא וועט מען אים
דערשיסן אויפן ארט — האבן זיי אנגעזאגט.
די אונטערערדישע ארגאניזאציע האט אבער געמוזט וויסן
וואס עס טוט זיך אויף דער וועלט, ווי עס קומען פאר די שלאכטן,
ווער עס געווינט און ווער עס פארשפילט.
די יונגע מענטשן האבן זיך נישט געשראקן פאר די דייטשע
טויט-שטראפן.
— סיי ווי שיסט מען אונדז — פלעגן זיי זאגן — זאל כאטש
זיין פארוואס!
זיי האבן באשלאסן צו מאכן א געהיימען ראדיא און זיך דער-
וויסן די אמתע נייעס, נישט די פאלשע נייעס וועגן די כסדרדיקע
דייטשע זיגן, וואס די נאציס גיבן יעדן טאג איבער דורך א גרויסן
הילכער. זיי מוזן הערן וואס עס זאגט לאנדאן און מאסקווע, וואס
עס זאגט דער געהיימער אנטי-נאצישער פוילישער ראדיא, וואס
עס קומט פאר אויף דער וועלט.
ביי אט דער געפערלעכער זאך האט א וויכטיקע ארבעט בא-
קומען יוספקע, דער עלטערער זון פון מיין שוועסטער, דער לערע-
רין אסתר-צביה.

יוספקע — דער טרייסטער פון געטא

יוספקע איז געווען זייער א פעוקער. זיינע לערער האבן גע-
זאגט, אז ער האט א „גאונישן קאפ“. גרויסע אויגן זיינען טיף געזעסן
אין זיין קאפ. זיין שמערן איז געווען א הויכער, א ליכטיקער. דער
שמערן הויך און ווייס, דער קאפ שווארץ. יוסף האט גערעדט שטיל
און לאנגזאם. ער איז נאך געווען יונג און דאך זייער דערוואקסן,
ווי א למדן וואס זיצט איבער א ספר און לערנט.

ער האט געהאט הענט, וואס האבן ליב געהאט צו מייסטערע-
ווען. פאר דער מלחמה האט ער אליין געהאט אויסגעמייסטערעוועט
פאר זיך א גרויסן ראדיא-אפאראט. דער אפאראט האט גוט גע-
ארבעט.

אין דער מלחמה-צייט האב איך נישט געהערט וועגן אים.
וויפל איך האב נישט געזוכט צו הערן א ווארט וועגן יוספקען —
איז דאס מיר נישט געלונגען. נישטא פון אים קיין קלאנג.
די מלחמה איז געקומען צו איר סוף און איך האב אלץ גאר-
נישט געהערט וועגן יוספקען. פארשוונדן אן א שפור...
איך האב אבער נישט אויפגעהערט צו האפן, אז איך וועל

נאך הערן פון אים אדער וועגן אים. איך האב געשריבן בריוו צו מענטשן וואס זיינען לעבן געבליבן, וואס זיינען ארויס פון פוילן, אוועק אין אנדערע לענדער. איך האב זיך נאכגעפרעגט אויף יוספקען, אויף די אנדערע מיטגלידער פון מיין משפחה. אבער קיינער ענטפערט נישט, קיינער זאגט מיר גארנישט. איך האב פארשטאנען, אז ער לעבט נישט מער. איך האב דאך נישט אויפגעגעבן די האפענונג עפעס צו הערן וועגן אים, עפעס געוואר צו ווערן.

און איך האב זיך דערווארט.

**

איין מאל האט דער פאסט-טרעגער געבראכט צו מיר א בריוו פון אויסלאנד — פון דער שטאט מילאן אין איטאליע. דעם בריוו האט צו מיר געשריבן איינער אהרן געלטשינסקי, וואס איז געווען צווישן די זעלמענע לעבן-געבליבענע יידן פון ביאליסטאק.

אהרן איז אמאל געווען מיינער א שילער. ער איז געווען א יתום און זיך געהאדעוועט אין יידישן יתומים-הויז אויף יוראו-צער גאס נומער זיבעצן.

אז ער איז אויסגעוואקסן איז ער געווארן א שוסטער.

אין דער צייט פון דער מלחמה איז ער געווען פארשפארט אין ביאליסטאקער געטא. ער האט דארט געעפנט אין א קעלער א שום-מער-ווארשטאטל, פארריכט צעריסענע שיד און פארדינט א שטיקל ברויט.

ער איז אויך געווען א מיטגליד אין דער געהיימער אונטער-ערדישער ארגאניזאציע.

אט אין זיין שוסטער-ווארשטאטל אין קעלער איז דאס געווען פארשטעקט א ראדיא-אפארט, אויף וועלכן מען פלעגט הערן נייעס פון אויסלאנד, פארציכענען אויף פאפיר. שפעטער פלעגט דער קוריער פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע עס אוועקטראגן ווהיין מען האט געדארפט.

דער קוריער פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע איז גע-
ווען יוספקע — דער זון פון דער לערערין אסתר.

„איך האב גוט געקענט יוספקען, דעם זון פון דער לערערין
אסתר-צביה“ — האט אהרן געשריבן אין זיין בריוו פון איטאליע
— „וועל איך אייך א ביסל דערציילן וועגן אים. איר זינט דאך
געווען זינער א פעטער. אייער יוספקע איז געווען א יידיש קינד
מיט א גאונישן קאפ. ער איז געווען אן עלעקטראניקער און ער
פלעגט מייסטרעווען איבער דעם ראדיא. ער איז געווען א תלמיד
פון דער ביאליסטאקער יידישער גימנאזיע.“

אזוי האט געשריבן דער אפגעראטעוועטער געטא-קעמפער
געלטשינסקי.

יוספקע האט זיך צוגעהערט צו די נייעס וואס קומען פון דער
ראדיא. ער האט געהערט נישט נאר פאר זיך, ער האט עס איבער-
געגעבן זיינע חברים. מען פלעגט זיך שטעלן פארנאכט ביים פאר-
קאן פון א הויז אין געטא און אויסהערן וואס יוספקע פלעגט דער-
ציילן.

— דערצייל, דערצייל, יוספקע — פלעגט מען זיך בעטן ביי
אים. — דערצייל מער. דו זעצט אריין אין אונדז א נייע נשמה!

און יוספקע פלעגט דערציילן ווי די אלטרטע גיבן די נאצנים
די ריכטיקע קלעפ, ווי זיי ווארפן באמבעס אויף דייטשע שטעט;
ווי זיי שלאגן די דייטשן אין סטאלינגראד; ווי זיי יאגן זיי פון
צפון-אפריקע; ווי די אונטערערדישע באוועגונג אין גאנץ אייראפע
מאכט אן שרעקלעכע צרות די נאצנים; ווי רוזוועלט, דער פרעזי-
דענט פון אמעריקע, זאגט די אונטערדריקטע פעלקער צו האבן
מוט: באלד-באלד וועלן די מעכטיקע ארמייען פון דער גרויסער
אמעריקע קומען זיי באפרייען.

דאס אלץ פלעגט ער הערן אויפן געהוימען ראדיא.

— רייד שטיל, יוספקע, די נאצנים זאלן נישט הערן — האט
אים אנגעזאגט זיין מאמע.

נאר זיי א בריה און רעד אין דער שטיל, ווען עס פלאמען אלע
גלידער פון די גומע נייעס און אט-אט שפרינגט דאס הארץ ארויס!
אבער די דייטשן טארן דאך נישט וויסן, אז עס איז פאראן
א געהיימע ראדיא — פלעגט ער זיך כאפן און דאך גערעדט
שמילער.

— דערצייל, יוספקע — פלעגן זיך בעטן ביי אים די מענטשן
ביים פארקאן. — מיר הערן אפילו ווען דו שעפטשעסט.
„דארפט איר דאס וויסן“ — שרייבט צו מיר ווייטער אין זיין
בריוו דער שוסטער אהרן געלמשינסקי — „אין ביאליסטאקער גע-
טא האבן די דייטשן אויפגעשטעלט א ראדיא-אפהילכער, דורך
וועלכן מען פלעגט איין מאל א טאג איבערגעבן די נייעס פון
דייטשן ראדיא. פלעגן זיך ארום ראדיא-אפהילכער צונויפקלייבן
געטא-ידן. אין מיטן צווישן עולם איז אלע מאל געשטאנען יוספקע“
די יידן שטייען און שלינגען די נייעס. אפשר וועט מען קענען
עפעס ארויסכאפן א ווארט אמת פון די פאלשע דייטשע נייעס-
באריכטן?

רעדט מען אבער דייטש, א שווערן דייטש. דער ראדיא-דער-
ציילער רופט אן נעמען פון שטעט, פון דערפער, ביי וועלכע עס
קומען פאר שלאכטן. שטעט אין ווייטע און פרעמדע לענדער. די
צוהערער פארשטייען זייער ווייניק. גיי ווייס, ווו די שטעט ליגן,
ווי ווייט זיי זיינען פון ביאליסטאק! צי גייען זיי, די דייטשן, פארויס
— צי מען טרייבט זיי שוין אויף צוריק?

און מען וויל דאך זייער וויסן!

און דערצו זאגן דאך די דייטשן ליגנס אויף זייער ראדיא.
וועגן זייערע מפלות דערציילן זיי גארנישט. זיי רעדן נאר וועגן
נצחונות. זיי ווילן דאך אפנארן דעם עולם!

די נייגעריקע יידן פלעגן מאכן אן ארט אין סאמע מיטן פאר
יוספקען, וואס האט געהאט אין זיין קאפ די גאנצע וועלט-קארטע.
ער האט אליין פארשטאנען, שנעל פארצייכנט. דערנאך פלעגט ער
עס אויסטייטשן פארן עולם ארום זיך. ער איז געווען דער ראדיא-

קאמענטאטאָר פון געטאָ. און אז ער פלעגט דאָס אַלץ אויסטייטשן פלעגט אַלץ ווערן נישט נאָר קלאַר, נאָר מען האָט פאַרשטאַנען, אז די דייטשן פאַרלירן די מלחמה, אז היטלער וועט שוין קיין זיגער איבער דער וועלט נישט זיין. עס פלעגט ווערן פריילעכער אויפן האַרצן. מען פלעגט צוריקגיין אין די שטיבער מיט מער מונ-טערקייט, מיט אַ שמויכל אויפן פנים.

„אז דער ראדיאָ-אַפהילכער האָט געענדיקט, פלעגט מען זען, ווי עס לאָזט זיך אַוועק אין געסל אַ מחנה יידן. דאָס גייען זיי נאָך יוספקען, וועמען מען האָט אויך גערופן „רובינשטיינס יאָט“, ווייל זיין טאַטע איז דאָך געווען מאָטל רובינשטיין, דער לערער פון דער מענדעלע-שולע“.

אזוי האָט מיר געשריבן דער אַפגעראַטעוועטער אַהרן געל-טיינסקי.

און אזוי, יוספקען, וועסטו בלייבן פאַרשריבן אין דער געשיכ-טע פון ביאָליסטאָקער געטאָ:

„יוספקען, דער זון פון אַהת-רַצִּיבִּיה פאַט דער לערערין און פון מרדכי רובינשטיין דעם לערער, איז געווען אונטער היטלערן דער טרייסטער פון די יידן פון געטאָ“.

חנהקע — די קוריערין פון דער אונטערערדישער באוועגונג

צווישן די מיטגלידער פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע פון געטא זיינען געווען סיי שיינע און סיי איר טאכטער חנהקע.

פאר דער מלחמה איז חנהקע געווען א שילערין פון א יידישער פאלקס-שול אין ווארשע. זי איז געווען איינע פון די פעיקסטע מיידלעך אין קלאס. זי איז געווען בלאנד און שלאנק, זי האט גע-קענט געשמאק לאכן און שטיל ריידן. זי איז געווען מונטער און גרייט אוועקצונעבן איר לעבן אין קאמף. אירע האר אויפן קאפ קרייזלען זיך פון זיך אליין. פון אירע גרויסע, בלויע אויגן האבן ארויסגעקוקט געהיימנישן פון א ווייטער וועלט.

„מען וועט קעמפן“ — דאס האט מען זיכער געוואוסט.

ווי אזוי קעמפן, ווו קעמפן — האט מען נאך נישט געוואוסט.

חנהקע איז געווען פון די סאמע יינגסטע אין דער אינטער-ערדישער יוגנט-ארגאניזאציע. אבער אין געטא איז זי אזוי ווי עלטער געווארן פון טאג צו טאג. מען האט דאס געקענט זען אויף איר פנים. איר בלייכער פנים איז געווארן שטילער און שטרענגער. דעם סוד פון קאמף דארף מען האלטן טיף אין זיך, קיינעם נישט

דערציילן. אויב מען דארף, קען מען אים אויך באהאלטן אונטער א געלעכטער.

איר מאמע, שיינע, האט איין מאל צו איר אזוי געזאגט:
— נעם זיך אריין אין זינען, שטעל זיך פאר, אז די דייטשן האבן דרך שוין אומגעבראכט, וועסטו שוין גארנישט מורא האבן. אויב דו לעכסטן ווייטער, איז דאס נאר א נס. האלט זיך שטארק אן דעם נס!

חנהקע האט געהאט בלאנדע האר. זי האט נישט אויסגעזען ווי א יידישע מיידל, נאר ווי א שיקסע. פלעגט זי קענען זיך ארויס-גנבענען פון געטא און אוועקגיין אויף דער „ארישער זייט“ וואס איז עס אזוינס די „ארישע זייט“? יעדעס יידיש קינד דארף וויסן, וואס עס איז געווען די „ארישע זייט“!

די נאציס, די טייוולאצנים, האבן אויסגעטראכט א משוגענע זאך: זיי, די דייטשן, און די פאליצקן, און די אנדערע פעלקער, זיי-נען „אריער“ און גרויסע יחסנים. די יידן זיינען נישט קיין אריער — דארף מען זיי דערפאר אויסהרגענען.

האבן זיי די יידן פארשפארט אין געטא. די אנדערע זייט, ווו עס האבן געווינט די נישט-יידן, די פאליצקן, און ווו זיי, די דייטשן, האבן געווינט, איז געווען די „ארישע זייט“.

אויב מען האט געוואלט וויסן, וואס עס קומט פאר אין די אנדערע שטעט, האט מען געדארפט אריבערלויפן פון געטא אויף דער „ארישער זייט“. אויב די דייטשן וואלטן געכאפט אזא יידן — וואלטן זיי אים דערשאסן. האבן די דרייטע יידישע בהורים און מיידלעך געדארפט האבן פאלשע דאקומענטן, מיט אנדערע נעמען, אויף וועלכע עס איז געווען אנגעשריבן אז זיי זיינען „אריער“.

אז מען איז שוין אריבערגעקומען אויף דער „ארישער זייט“ און אפילו אז מען האט שוין געהאט פאלשע „ארישע פאפירן“ איז עס נאך אלץ געווען זייער געפערלעך. איין יידיש מיידל צווישן אזוי פיל „אריער“ טאכטער וואלט מען דערקענט, אז זי איז א

יידישע — קומט גלייך דער טויט! וועט מען אויסגעפינען, אז די פאפירן זיינען פאלש — דערשאסן אויפן ארט!

נישט נאר פאר די דייטשן האט מען זיך געדארפט היטן. אויך פאר די פאליצאקן און ווייסרוסן. געווען צווישן די פאליצאקן און ווייסרוסן אזעלכע, וואס האבן פיינט געהאט די דייטשן און גע-קעמפט מיט זיי. זיי פלעגן אזעק אין די וועלדער און ווערן פאר-טיזאנער. טייל פלעגן אפילו ארויסהעלפן די יידן. אבער זיי זיינען געווען זייער ווייניק. די מערהייט האט זייער פיינט געהאט יידן. טאמער פלעגן זיי דערקענען, אז א מיידל איז נישט אין אמתן אן „ארישע“, נאר א יידישע — פלעגן זיי זי כאפן און אזעקפירן צו די דייטשן, צו דער „געשטאפא“.

דאס האט געמיינט — פרוער פייניקונגען, דערנאך טויט. ווי העלדיש האט געדארפט זיין א יידיש מיידל, זי זאל אזעק-ניין אויף דער „ארישער זייט!“ איינע אליין צווישן אזוי פיל שונאים!

האט די אונטערערדישע באוועגונג באשלאסן, אז חנהקע זאל דאס טאן. זי זאל זיין איינע פון די שליחים אויף דער „ארישער זייט“. זי זעט נישט אויס ווי א יידישע — וועט מען זי נישט אזוי לייכט דערקענען.

זי האט זיך נישט דערשראקן. זי פלעגט זיך פארשמעלן פאר א שיקסע און פלעגט אזעקגיין פון געטא. אויף דער „ארישער זייט“ פלעגט זי זיך באגעגענען מיט א קוריער פון דער אונטער-ערדישער באוועגונג פון אן אנדער שטאט. ער פלעגט איר איבער-געבן א צעטעלע, זי פלעגט אים אויך איבערגעבן א צעטעלע. דער קוריער פלעגט צוריק אזעקפארן פון וואנען ער איז געקומען. חנהקע פלעגט זיך אומקערן צוריק אין געטא.

דאס זיינען געווען צעטעלעך וועגן סודות פון דעם אונטער-ערדישן קאמף.

— וואס איז געווען אויף דיין באגעגעניש? — פלעגט א מאל די לערערין שיינע פרעגן איר טאכטער חנהקע.

חנהקע — די טאָכטער פון דער לערערין שיינע

— מאַמע, דו דאַרפסט מיר נישט פרעגן — ענטפערט חנהקע צוריק.

— ביסט גערעכט מיין קינד.

אין די שפעטע אָונטן טרעפן זיך ביידע, שיינע און חנהקע, אין שיינעם קליינעם צימערל אין יתומים-הויז. וועגן דער אַרבֿעט, וואָס זיי האָבן געמאַך ביי טאַג, וועגן דער שליחות, וואָס איז זיי אַנפאַרטרויט געוואָרן, ריידן זיי מער נישט איינע צו דער אַנדער-רער. זאָל די טאָכטער נישט צימערן פאַרן לעבן פון דער מאַמען און זאָל די מאַמע נישט פלאַטערן פאַר דער טאָכטער, וואָס גייט אין געפאַר.

פלעגט שיינע זאָגן צו חנהקען:

— אויב אונדז וועט זיין באַשערט אומצוקומען, זאָלן מיר אומ-קומען ווי מענטשן, שטייענדיק! אויב מיר וועלן בלייבן לעבן, וועלן מיר זיך נישט דאַרפן שעמען!

שיינע האָט געקאַנט האַרציק זינגען לידער — ייִדישע, פּוילישע, רוסישע. ייִדישע לידער האָט זי געזונגען שמוּמעהייט, אַזוי ווי פאַר זיך אַליין, מען זאָל דרויסן נישט הערן. חנהקע פלעגט זיצן און הערן ווי איר מאַמע זינגט שמילערהייט.

— אַז די מלחמה וועט זיך פאַרענדיקן און געמאַס וועלן מער נישט זיין — האָט שיינע געזאָגט צו איר טאָכטער חנהקע — וועלן מיר זיך דעמאָלט אַלע באַגעגענען און זינגען צוזאַמען פריילעכע לידער.

נאָך אַזאָ שמילן רעדן איז נישט געווען קיין בעסערע זאַך פאַר שיינע די לערערין און פאַר חנהקען, ווי זיך אַרומנעמען און זיך צומוליען איינע צו דער צווייטער, און שעפּטשען...

שיינע פלעגט רעדן מיט חנהקען וועגן דעם זכות, וואָס איז זיי געגעבן — צו קעמפן מיט די נאַצים:

— טעכטערל, מען דאַרף צו דעם זוכה זיין!

יעקב פאט

פון שיינעם אויגן האט ארויסגעקוקט די הייליקייט פון אומ-
קום און די גליקזעליקייט וואס איר מאכטער איז צו איר נאענט.
פון חנהקעס אויגן האט ארויסגעקוקט דער געהיימער סוד פון א
ווייטער וועלט.

יעדער מאג, וואס מען לעבט איבער, איז א געפונענער מאג.
דאס האט זיי געשמארקט.

ווי אזוי פארבינדט מען זיך מיט די פארטיזאנער?

די וויכטיקסטע אויפגאבע איז געווען — זיך צו פארבינדן מיט די פארטיזאנער אין די וועלדער.

ווער זיינען געווען די פארטיזאנער? וואס האבן זיי געטאן? צו וואס האבן זיי זיך געגרייט?

איך וועל דערציילן וועגן זיי נאר א ביסל.

די פארטיזאנער — דאס איז געווען די אונטערערדישע ארמיי אויף די ערטער, וואס די דייטשן האבן פארכאפט. זיי האבן געקעמפט מיט די נאציס אן מורא. זיי האבן נישט געהאט קיין גרויסע מחנות צו גיין באוואפנט צום קאמף מיט די נאציס, האבן זיי געקעמפט אין קליינע, צונויפגעשלאסענע דרייסטע גרופן, אן מורא פארן טויט. זיי פלעגן באפאלן די נאציס אומגעריכט, מיט א סך העלדישקייט. זיי האבן געוואלט שווערער מאכן די נאצישע באנדיטן.

זיי האבן געוווינט אין די וועלדער. זיי פלעגן שלאפן אויף דער ערד. ווינמער פלעגן זיי אויסגראבן טיפע גריבער, היילן, און זיך דארטן אויסבאהאלטן. ביי טאג פלעגן זיי די גריבער פארדעקן מיט צווייגן און בלעמער. טאמער גייען פארביי דייטשן — זאלן זיי נישט דערקענען, אז דא זיינען דא פארטיזאנער.

נישט ווייט פון ביאליסטאק זיינען געווען גרויסע און געדיכטע וועלדער. דארטן האבן זיך פארקליבן די פארטיזאנער. פון דארטן האבן זיי געפירט זייער מלחמה מיט די דייטשן.

איז געפארן אויף די באן-רעלסן א צוג מיט נאציס, האבן די פארטיזאנער אים אפגעווארט פארשמעלטערהייט ביי די רעלסן, געשליידערט אויף אים באמבעס, וואס זיי האבן אליין צוגעגרייט, אויפגעריסן דעם צוג, אוועקגעלייגט טויט די נאציס — און שנעל זיך אפגעטראגן צוריק אין די וועלדער.

איז געווען ערגעץ-ווי א בריק איבער א טייך, די נאציס האבן געדארפט אריבערפירן זייערע א מחנה סאלדאטן, האבן די פארטיזאנער מיט זייערע באמבעס אויפגעריסן די בריק, אוועקגעלייגט א צאל דייטשע סאלדאטן, צוגענומען ביי זיי די ביקסן, רעוואל-ווערן, קוילן, נאך דעם אריינגעלאפן אין געדיכטן וואלד און דארט זיך אויסבאהאלטן.

די נאציס האבן מורא געהאט פאר די פארטיזאנער, וואס זיינען געווען זייער דרייסט. זיי פלעגן הערן מיט שרעק וועגן די „העלדישע פארטיזאנער“ און פלעגן נישט וואגן זיי נאכיאגן אין די וועלדער.

די אונטערערדישע באוועגונג האט באשלאסן, אז מען דארף זיך פארבינדן מיט די פארטיזאנער. מען קעמפט דאך צוזאמען קעגן איין שונא — די נאצי-מערדער! אפשר קען מען העלפן די פארטיזאנער — וועט דער זיג איבער די דייטשן קומען שנעלער.

אפשר קענען די פארטיזאנער העלפן די יידן, וואס ראטעווען זיך פון די שחיטות אין די קליינע שמעטלעך, וואס רייסן זיך ארויס פון די קאצעטן — און לויפן אין וואלד אריין?

אפשר ווייסן די פארטיזאנער, ווי מען קען קריגן געווער, אז די יידן אין די געטאס זאלן זיך קענען פארטיידיקן קעגן די דייטשן? אבער ווי אזוי קומט מען צו צו זיי? די פארטיזאנער זיינען ווייט, פארבאהאלטן אין די וועלדער. און די וועלדער זיינען דאך ארומגערינגלט מיט דייטשע זעלנער!

האָט די אונטערערדישע באַוועגונג פון געמאַ אַרויסגעשיקט
אַ דרייטן שליח. אַבער עס איז נישט געלונגען. די דייטשן האָבן
אים געכאַפט — און דערשאַסן.

ביז איין מאָל האָט מען די אונטערדישע קעמפער אַנגעזאַגט
אַ פריידיקע בשורה:

— מיר האָבן זיך פאַרבונדן!
הנהקע האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן און האָט עס דער-
ציילט שיינען:

— מאַמע, די אונטערערדישע באַוועגונג אַרבעט שוין צוזאַמען
מיט די פאַרמיזאַנער! מען האָט זיך געמראָפן מיט זייערע פאַר-
שטייער אויף דער „אַרישער זייט“!

שיינע האָט דאָס אויסגעהערט, אַבער זי האָט גאַרנישט גע-
זאָגט.

— קיינער ווייס נישט ווי אַזוי דאָס איז געשען — האָט חנהקע
ווייטער גערעדט מיט גרויס ברען — קיינער ווייס נישט ווער עס
האָט אונדז פאַרבונדן!

שיינע האָט ווייטער געשוויגן.

קיין סך רעדן וועגן דעם טאָר מען נישט. זאָל דאָס פאַרבלייבן
אַ סוד!

אַזוי איז עס פאַרבליבן אַ סוד די גאַנצע צייט. מען האָט גע-
וויסט אין דער אונטערערדישער באַוועגונג, אַז עס איז דאָ אין
געמאַ איין מענטש, וואָס איז דער „פאַרבינדער“ צווישן געמאַ און
די פאַרמיזאַנער. אַבער ווער איז ער, וווּ וווינט ער — דאָס איז
פאַרבליבן אַ געהיימעניש. בלויז די הויפט-אַנפירער פון דער אונ-
טערערדישער באַוועגונג האָבן געוויסט ווער דער דאָזיקער מענטש
איז. אַבער אויך זיי האָבן נישט געוויסט גענוי, ווי אַזוי אַט די גע-
פערלעכע פאַרבינדונג קומט פאַר.

ערשט איצט, נאָך דער מלחמה, האָט מען זיך דערוויסט דעם
סוד.

ווען חנהקע פלעגט ביי נאַכט זיצן מיט איר מאַמען און זיך

טוליען צו איר — האָט זי נישט געוואוסט, אז דאָס זיצט זי גאָר מיט יענעם געהיימען מענטשן פון דער אונטערערדישער באַווע-גונג, וואָס האַלט אין איר האַרצן דעם גרעסטן סוד. שיינע האָט פאַר איר אייגענער טאַכטער אויסבאַהאַלטן אַט דעם סוד!

יא, געווען איז דאָס אונדזער שיינע!
היינט ווייסן מיר שוין אַ קליין ביסעלע, ווי אזוי דאָס איז געשען. אַבער דעם גאַנצן סוד פון דער גרויסער העלדישקייט פון שיינען וועלן מיר שוין קיין מאָל נישט וויסן.
מיר ווייסן, אז דאָס איז געווען אזוי:

ווען די רוסן האָבן געמוזט שנעל אַנטלויפן פון ביאַליסטאָק, איז אין שטאָט פאַרבליבן אַ לערערין פון רוסלאַנד. קיינער ווייס נישט ביז צום היינטיקן טאָג איר נאָמען. זי איז דאָס געווען די וואָס האָט געהאַט אין אירע הענט די פאַרבינדונג מיט די פאַרמי-זאַנער, ווען זיי האָבן אָנגעהויבן זייער מלחמה מיט די דייטשן.
בלויז איין פריינדין האָט די דאָזיקע רוסישע לערערין געהאַט אין ביאַליסטאָק. דאָס איז געווען די לערערין שיינע. זיי האָבן פריער געאַרבעט צוזאַמען אין איין שולע. האָט די רוסישע לערע-רין צוגעצויגן שיינען צו דער געהיימער אַרבעט. זיי פלעגן זיך טרעפן — אַ מאָל אין געטאָ, און אַ מאָל אויף דער אַרישער זייט. ביז איין מאָל האָט די רוסישע לערערין דערשפירט, אז אַ נאַציר אַגענט קוקט איר נאָך. ער איז איר נאַכגעאַנגען. זי האָט אים שפעטער געזען זיך אַרומדרייען פאַר איר הויז.

זי האָט דערשפירט, אז זי וועט זיך פון די דייטשע הענט מער נישט אַרויסדרייען. זיי ווייסן ווער זי איז. און אז זיי וועלן זי כאַפן — וועלן זיי איר אזוי לאַנג פייניקן, ביז זי וועט אפשר נישט אויסהאַלטן און עפעס אויסזאָגן.

האָט זי שנעל איבערגעגעבן שיינען אַלע פאַפירלעך, אַלע אי-רע סודות.

— שיינע — האָט זי איר געזאָגט — דו וועסט אפשר איצט

חנהקע — די טאָכטער פון דער לערערין שיינע

בלייבן איינע אליין. איך ווייס, אז אויף דיר קען איך זיך פארלאזן.
איך גיב דיר איבער דאָס לעבן פון די פארמיזאנער אין די וועל-
דער! איך ווייס, אז דו וועסט גיכער שטארבן, ווי אריינפאלן צו
די נאציס אין די הענט! איך וועל אויך אזוי טאן! זיי געזונט...

אפגעזאגט — און שנעל אוועקגעלאפן.

א פאר מען שפעטער האט זי דערוען, אז געשמאפא-מענטשן
דערנענטערן זיך צו איר הויז. האט זי שנעל פארברענט אלע בריוו,
אלע דאקומענטן, וואס זיינען נאך ביי איר געווען, און געבליבן
ווארטן.

באלד האט זי טאקע געהערט א קלאפ אין טיר. דורכן פענצ-
טער האט זי געזען, אז איר הויז איז באלאגערט. געשמאפא-אוי-
טאס שטייען דרויסן. אנטלויפן קען מען נישט. די פנימער פון די
געשמאפאניקעס זיינען חיהשע. זי האט נישט געוואלט אריינפאלן
א לעבעדיקע אין זייערע מערדערישע הענט. איז זי ארויס אין
דרויסן און דארט זיך אליין דערשאסן, פארענדיקט איר לעבן.

לאמיר, קינדער, דאס גוט געדענקען. דער אומקום פון שיינעס
חברטע איז געווען אזוי גרויס ווי איר לעבן און קאמף. זי איז גע-
פאלן א הייליקער קרבן.

שיינע איז איצט פארבליבן אליין.

אליין מיט איר הייליקן סוד.

דאס לעבן פון די פארמיזאנער, די שלאכטן מיט די דייטשן
ליגן אין אירע דארע, ווייסע הענט.

שיינע אין וואַלד

דער אימפעט פון קאמף מיט די נאציש האָט געברענגט אין שיינען. זי האָט עס געפילט ווען זי איז געגאנגען אויספירן אַ שליוחות פון דער קאמף-אַרגאַניזאַציע. נישט אָפגעשמעלט זיך אין גאַנג. נישט מורא געהאַט. זי איז געווען איבערגעקליידט ווי אַ פויערמע. זי האָט געקענט רעדן אויף אַ דאַרפישן פוילישן לשון. ווער עס האָט איר געזען, האָט גאַרנישט געקענט אַפילו אַ רגע אַ טראַכט טאַן, אַז אַט די פוילישע גויע מיטן רויטן טיכל אויפן קאַפּ איז פאַרבונדן מיט דער אונטערערדישער קאמף-אַרגאַניזאַציע. זי איז דעריבער דורכגעגאַנגען בשלום די דייטשע וואַך אַרום וואַלד. אירע פיס האָבן זיך געטראָגן דורך אַן אינעווייניקסטן אימפעט.

אין וואַלד איז טונקל און שמיל.

מען זעט דאָרט גאַרנישט און מען הערט גאַרנישט. עס טרעפט אַ מאַל, עס דוכט זיך אַז מען הערט עפעס אַ ברום, אַ פייף — שיינע דערשרעקט זיך נישט. זי ווייס, אַז דאָס זיינען פון מאַל צו מאַל קולות פון ווילדע וואַלד-באַשעפענישן. אַפילו אַן אַלמער בוים קען

א מאל טאָן אַ קרעכץ. עס קען אויך אַ פּויגל זיך לאָזן הערן מיט אַ קול.

שיינע הערט אזאָ קול איין מאל, אָן אַנדער מאל. שטעלט זי זיך אָפּ אַ רגע, הערט זיך שטאַרקער צו. אפשר רעדט מען צו איר? אַבער באלד לאָזט זי זיך ווייטער אין גאַנג. זי דאַרף גיין. נאָר נישט שטיין. דאָס האָט זי זיך שוין גוט אויסגעלערנט.

ווערט אַ מאל שיינע מיד אויפן וואַלד-וועג, זעצט זי זיך אַוועק אַפּרוען אַ ביסל. זאָלן די מידע פּיס קומען צו זיך. דעמאָלט איז גוט צו קוקן ווייט פון זיך. און אז מען קוקט שטאַרק און לאָנג. קען מען אויך זען זאָכן וואָס חלומען זיך.

דער וועג ציט זיך אַוועק זייער ווייט. ער דערגרייכט ביז די גרויסע בעלאָוועזשער וועלדער. דאַרט באַהאַלטן זיך אויס אַ סך פאַרטיזאַנער — רוסישע, ווייסרוסישע און פּוילישע.

פילט דעמאָלט שיינע, אז זי איז נישט אין גאַנצן אַליין. זי איז פאַרבונדן דורך די וועלדער און אונטער דער ערד מיט נאָך קעמפּער. זיי אַלע וועלן שפּעטער, ווען די גרויסע קאַמפּן וועלן זיך אָנהייבן, אַרויסטרעטן צוזאַמען און פאַרטרייבן די נאַציס. אזוי חלומט זי. דערווייל דאַרף מען זיך גרייטן צו דער שעה וואָס וועט קימען.

פּרעמדע מענטשן, זייטיקע מענטשן דאַרפן דערפון נישט וויסן. ווען די צייט וועט קומען וועט מען אַלץ דערציילן, אין ביכער, באַריכטן, מען וועט דערציילן...

די בעלאָוועזשער וועלדער ציען זיך אַוועק צענדליקער מיילן ווייט. זיי זיינען פול מיט אור-אַלטע ביימער, סאַנסע-ביימער, בלע-סער-ביימער. יוצט שיינע די לערערין אויף אָן אָפּגעבראַכענעם בוים. קוקט אַרום און אַרום. זי וואַרט, אז אַ „פאַרשמעלטער“ זאָל זיך באַווייזן, אַ שליה פון די פאַרטיזאַנער זאָל אונטערקומען — די פאַרטיזאַנער ווילן דאָך וויסן וואָס טוט זיך אויף דער וועלט, וואָס גרייט מען זיך צו טאָן. ביז זי דערהערט...

5 2 3 4

א קלאַפּ אין בוים, איין קלאַפּ, נאָך אַ קלאַפּ... דאָס איז דער סימן פאַר איר. דאָ דאַרף זי שטיין בלייבן און וואַרטן. איר חכרמע, וואָס איז אומגעקומען, האָט איר אָנגעזאָגט וואָס עס איז דער געהיימער סיגנאַל פון די פאַרטיזאַנער אין די וועלדער. אַז מען הערט אַזאַ קלאַפּן, דאַרף מען וויסן ווי אַזוי צוריק צו קלאַפּן: אַ קלאַפּ, צוויי שנעלע קלעפּ, נאָך אַ קלאַפּ אין בוים — דאָן ווייסן די פאַרטיזאַנער, אַז דאָס איז נישט קיין שונא, נאָר אַ פריינד. שיסן זיי נישט אויף אים. באַלד וועלן זיי צו איר אַרויסשיקן זייערן אַ שליח.

קומט ער, באַווייזט זיך פון צווישן די געדיכטע ביימער, טוט אַ שמייכל, אַ וויש דעם שטערן, וואָס דאָס דאַרף מיינען פאַר שיינען אַ סימן, אַז אַלץ איז אין אַרדענונג. זי זאָל נישט מורא האָבן. אַ ווונק מיט די אויגן — גייט זי נאָך דעם מענטשן. ער גייט ווייטער אין וואַלד, וווּ די ביימער זיינען אַזוי געדיכט, אַז מען קען גאַרנישט אַדורכגיין, אויב מען ווייס נישט די באַהאַל-מענע וועגעלעך. ער גייט פאַרויס, זי גייט אים נאָך. קיינעם אַרמ נישט אויב מען זעט זיי אַפילו. אַט, צוויי מענטשן, אַ גוי מיט אַ גויע — אַזוי זעען זיי דאָך ביידע אויס — גייען אויפן וועג. דער וועג פירט אַריין אין אַ סאַסנע-וואַלד, הויכע ביימער אַרום און אַרום! פייגל שרייען פון די ביימער.

האַב נישט מורא, שיינע, גיי ווייטער!

דאָ הייסט מען איר שטיין — און וואַרטן. דער פאַרטיזאַן פאַרשווינדט צווישן די ביימער. ער איז געגאַנגען אַנזאַגן זיין קאַ-מאַנדיר:

— אַ שליח פון ביאַליסטאַקער געמאַ איז געקומען!

אַזוי איז איינגעשטעלט געוואָרן דער בונד צווישן געמאַ און די פאַרטיזאַנער-מחנות. דער קאַמאַנדיר האָט שיינען אויסגעלערנט אַלע סיגנאַלן פון די פאַרטיזאַנער. ער האָט איר געזאָגט וווּ עס זיינען די געהיימע וואַלד-וועגן: די יודן, וואָס אַנטלויפן פון די גע-כאַס, זאָלן קענען אַנקומען אין וואַלד און ווערן פאַרטיזאַנער. ער

האָט איר געזאָגט, אז שליחים פון די פאַרמיזאַנער וועלן קומען
 קיין ביאַליסטאָק. שיינע האָט אים געזאָגט, ווי אזוי זיי זאלן אויס-
 זוכן די פאַרשטייער פון דער ייִדישער אונטערערדישער אַרגאַניזאַ-
 ציע. זיי, די ייִדישע מיידלעך אויף דער „אַרישער זייט“, וועלן איצט
 דאַרפן העלפן נישט נאָר די ייִדן אין די געטאַס, נאָר אויך די פאַר-
 מיזאַנער אין די וועלדער. די פאַרמיזאַנער וועלן זיי זאָגן, וווּ מען
 וועט קענען קריגן אַ ביסל געווער פאַרן געטאַ.

צום סוף זאָגט איר דער קאַמאַנדיר פון די פאַרמיזאַנער:
 — עמעצער מוז זיך דערוויסן, וואָס די דייטשן פלאַנירן! מיר
 מוזן וויסן פריער ווען די באַנען און די לאַסט-אויטאָס מיט זייערע
 זעלנער פאַרן פאַרביי. וועלן מיר זיי באַפאַלן, אויפרייסן די באַנען,
 די בריקן, די אויטאָס, דערהרגענען די דייטשן און צונעמען זייער
 געווער!

נאָך וויכטיקער איז צו וויסן ווען די דייטשן גרייט צו אַ גרויסן
 אַנפאַל אויף די פאַרמיזאַנער. פון דעם איז אַלץ אַפהענגיק! אז מען
 ווייס דאָס באַצייטנס, קען מען זיך צוגרייטן. מען קען זיך אויסבאַ-
 האַלטן. מען קען אַריבערלויפן אין אַ צווייטן טייל פון וואַלד — אין
 די דייטשן מיט זייערע מאַשין-ביקסן און טאַנקן וועלן קיינעם נישט
 טרעפן!

שיינע הערט יעדן וואָרט, וואָס מען זאָגט איר אָן. זי שלינגט
 פשוט אַרײַן אין זיך די ווערטער וואָס זי הערט. זי וועט גוט גע-
 דענקען און גוט איבערגעבן.

— אַבער פאַר דעם קומט טױט-שטראַף! — זאָגט דער קאַמאַנ-
 דיר. און פאַרן טױט וועלן די דייטשן, זייער פאַליציי, די געשטאַפּאַ,
 פייניקן. זיי וועלן דאָך וועלן אַרויסבאַקומען די סודות, די וועגן צו
 די פאַרמיזאַנער! פאַלט מען אַרײַן צו זיי — איז דאָס דער סוף!

זיצן זיי ביידע אין וואַלד אויף דעם שטאַם פון אַ בױם, וואָס
 איז אומגעפאַלן פון שטורעם-ווינט. איצט שווינגן זיי ביידע. ביידע
 טראַכטן. ביז דער מאַן מיטן ביקס זאָגט:

— מיר ווייסן גוט ווער די ביכס. מען האָט אונדז פריער אַנ-

חנהקע — די טאָכטער פון דער לערערין שיינע

געזאגט וועגן דיר. מיר האָבן געוואַרט, אז דו זאלסט קומען! דו
ביסט די איינציקע, וועמען מיר קענען אַנפאַרטרויען אונדזער סוד
און אונדזער לעבן. וועסטו אַננעמען אַט די געפערלעכע אַרבעט?
שיינעס האַרץ קלאַפט שנעל און שטאַרק. די ליפן באַוועגן זיך,
אַבער קיין שטימע קומט נישט אַרויס. גיט זי בלוז אַ שאַקל מיטן
קאַפּ:

— יאָ!

— האַסט גאַרנישט קיין מורא, שיינע?

זי ענטפערט נישט אויף אַזאַ פּראַגע. מען דאַרף גאַרנישט
אַזוינס איר פּרעגן. איר לעבן געהערט דאָך מער נישט צו איר —
עס געהערט צום קאַמף מיט די נאַציס. דאַס רודערט אין איר ווי
אַ צויבער און גיט איר נייעם כוח.

זיי געזעגענען זיך שנעל. שיינע גייט צוריק אין געטאָ. זי
גייט אַבער מער נישט אַליין. זי גייט מיט איר גרויסן סוד.

— איז דאַס טאַקע אַלין וויכטיק אין קאַמף — טוט שיינע
זיך אַליין אַ פּרעג אײַפן וועג און גיט זיך גלייך אַ קורצן ענטפער:
— גאַרנישט קלערן, גאַרנישט פּרעגן!

מען דאַרף גיין און אויספירן וואָס מען האַט איר אַנגעזאָגט.
גאַרנישט קלערן, גאַרנישט פּרעגן!

אַמאָל, פאַר דער מלחמה, האַט שיינע די לערערין געלערנט
אירע קינדער:

-- קלער, קלער איבער. אויב דו פאַרשטייט נישט גוט, פּרעג
איין מאל, פּרעג אַ צווייטן מאל!

אַבער היינט איז אַנדערש. היינט איז מלחמה מיט די נאַציס:

-- גאַרנישט קלערן, גאַרנישט פּרעגן!

שפּעטער וועט די געשיכטע דערציילן, שיינע די לערערין איז
אינעם און דינסט צו דער געשיכטע. עס איז נישטאָ קיין מורא,
נישטאָ אַפילו קיין האַנגער, נאָר —

— גיי, גיי ווייטער, נעסט אפּשר סוף כל סוף דערניין צום

צײַל!

שיינע גייט אונטער דער ערד אין פאלאץ

איר דערמאנט זיך באשטימט וואס איך האב פריער דערציילט ווי אזוי מײן משפחה, די פליטים, זיינען געקומען אין אנהייב פון דער מלחמה צו לויפן צו זייער אלטער היים אין ביאליסטאק. איך האב דעמאלט דערציילט וועגן „אנגערס בארג“, וואס איז געווען אנטקעגן איבער דעם הויז און וועגן די פינצטערע, פארשטענע טונעלן, וואס האבן זיך געצויגן אין בארג צו „בראניצקיס פאלאץ“.

איך האב אויך דערמאנט ווי איך פלעג אלס יינגל קריכן אין די דאזיקע טונעלן, ווי אזוי איך האב זיך אפילו איין מאל אריינגע-גנבעט אין גרויסן גארטן, וואס איז געווען ארום דעם פאלאץ. איך האב קיין מאל נישט געוואסט — און קיינער האט נישט געוואסט — אז דער אונטערערדישער טונעל וועט א מאל שפילן א וויכטיקע ראל פאר די אונטערדישע קעמפער און אז שיינע וועט דערביי ארויסווייזן אזא העלדישקייט, אז שפעטער וועט גאר זיין שווער צו גלייבן, אז דאס איז טאקע אלץ אויף אן אמת אזוי געווען.

„דער פאלאץ“ — האבן די יידן פון ביאליסטאק גערופן א גרויסן גארטן, וואס האט זיך געצויגן פארביי אייניקע גאסן — די

אליען-גאס, די סאדאווע-גאס, אנגערס-גאס. ער האט פארנומען א גרויסן שטח — א גארטן מיט הייכע ביימער, בלעטער-ביימער, סאסנע-ביימער מיט לאנגע צווייגן, מיט נעסטן פון אלע מינים פייגל. אין מיטן דעם גרויסן גארטן איז געשטאנען א גרויסע וויי-סע שטיינערנע געביידע מיט א סך פענצטער און באלקאנען. גאר אמאל זיינען אין דעם פאלאץ פארגעקומען פריזישע שמחות, רוי-שיקע הוליאנקעס. מוזיקאנטן האבן דארט געשפילט. אין די גרויסע זאלן פון דער ווייסער, שטיינערנער געביידע האט מען געטרונקען, געגעסן, געטאנצט, געשיכורט — אלץ וואס רייכע, שיכורע פריצים קענען טאן.

אין דער צייט פון דער מלחמה האבן די דייטשן דארט איינ-קווארטירט זייער „ציוויל-פארוואלטונג" פון דער גאנצער געגנט. פון דארט האט מען אויך געהערשט איבער די יידן. די גולנישע באפעלן פון פארניכטונג זיינען ארויסגעקומען פון דארטן. נאצישע אפיצירן פלעגן פון דארט ארויספארן שנעל אויף זייערע מאטאר-ציקלען און זיך אוועקטראגן מיט א רויש אין ווייטע ערטער. דא אין די צימערן פון פאלאץ זיינען געווען די פלענער און די סודות פון דער דייטשער פארניכטונג.

די פארטיזאנער אין וואלד האבן שיינען איבערגעגעבן א גרויסן סוד, וואס קיינער האט נישט געטארט וויסן. זיי האבן איר געזאגט, אז איינער פון זייערע מענטשן ארבעט אין פאלאץ ביי די דייטשן. ער איז דארטן א וועכטער. ביי נאכט, ווען די דייטשן גייען אוועק, רוימט ער דארטן אויף די צימערן. אין דרויסן, פארן פאלאץ, שטייען דייטשע זעלנער אויף דער וואך. אינעווייניק איז קיינער נישטא. די דייטשן ווייסן נישט, אז דער דאזיקער מענטש איז פון די פארטיזאנער.

— אט, א וועכטער, זאל ער אויפראמען דאס מיסט!

דער מענטש קען אלע צימערן פון פאלאץ. ער קען פון מאל צו מאל זען א פאפיר, וואס די דייטשן פארגעסן צו פארשליסן אין די שופלאדן.

— מיט אים דארפסטו זיך באנגעגענען, זיך פארבינדן! — האָט מען פון די פארטיזאנער אָנגעזאָגט שיינען. — מיט זיין הילף קעגן מען זיך דערוויסן סודות.

— ווי איז זיין נאָמען? וווּ וועל איך אים געפינען?

— דו דארפסט נישט וויסן זיין נאָמען. ער וועט דיר אויסזוכן און ער וועט דיר זאָגן, אז ער איז „וואַניאַ“, וועסטו וויסן, אז דאָס איז ער.

קיינער ווייסט נישט ביז היינט, ווער דער „וואַניאַ“ איז גע- ווען און וואָס מיט אים איז געשען. מסתמא האָבן אים די דייטשן שפעטער דערהרגעט.

ווי די זאָך זאל נישט זיין — אָט דער „וואַניאַ“ האָט אויפגע- זוכט שיינען. שיינע האָט קיין מאָל נישט דערציילט וועגן אים פרטים, ווי אַזוי ער האָט איר אויסגעזוכט, ווי ער האָט אויסגעזען און וואָס זיי האָבן גערעדט.

ער האָט אָפּגערעדט מיט שיינען וווּ זי קען אים געפינען ווען זי וועט אים זוכן אין פּאַלאַץ. ער וועט איר איבערגעבן נייטיקע ידיעות, מיט וועלכע עס וועלן זיך קענען באַנוצן די קעמפּער אין געטאָ און אין וואַלד. ער האָט גוט פּאַרשטאַנען וואָס פאַר אַ ידיעות שיינע זוכט.

— אליין קומען אין פּאַלאַץ? צו די דייטשן? — איר, אַ יודישע פּרוי? — ווי איז דאָס מעגלעך? — האָט שיינע געפרעגט.

„וואַניאַ“ האָט פאַר איר געהאַט אַ פּאַרטיקן ענטפּער. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז די פּאַרטיזאנער האָבן אויסגעפונען, אז עס איז דאָ אַ געהיימער טונעל, פון וועלכן מען קען אַריינקומען גלייך אין פּאַלאַץ אַריין און קיינער זאל נישט זען.

— ווייסטו וווּ עס איז אנגערם באַרג? — האָט ער שיינען גע- פרעגט.

די נשמה האָט געפּלאַטערט ביי שיינען! אנגערם באַרג? דער טונעל, וווּ די קינדער פּלעגן זיך באַהאַלטן, אין וועלכן זיי פּלעגן אַריינקריכן!

זי האָט געפילט ווי ממש דער גורל האָט איר נאָך מיט צענד-ליקער יאָרן צוריק אויסגעקליבן צו ווערן די אַנפארטרוימע פאַר דער אַרבעט וואָס זי וועט איצט דאַרפן מאַן.

ביי נאַכט, איינע אַליין, וועט זי דאַרפן אַרײַנגיין אין טונעל ביי אנגערם באַרג. אין דער פינצטער וועט זי דאַרפן גיין דורכן לאַנגן טונעל-וועג — ביז זי וועט קומען צום סוף פון טונעל, דאַרמין וועט אויף איר וואַרטן „וואַניאַ“. ער וועט פאַר איר עפענען די געהיימע טיר.

דאָס אַלץ האָט פאַר איר אויסגעזען ווי אַ פאַנטאַסטישע זאַך, וואָס מען לייענט אין מעשה-ביכער.

אַבער דאָס איז נישט קיין אויסגעמראַכטע מעשה! איצט דאַרף זי זיך אַליין אַראַפלאָזן אין פינצטערן טונעל. זי ווייס נישט צי זי וועט דערגיין צו איר ציל. זי ווייס אַבער אויף זיכער וואָס עס וועט מיט איר געשען אויב אַ דייטש וועט איר פאַקן:

— שווערע פייניקונג — און דערשימן!

— זי פאַרשטייט אַבער ווי וויכטיק עס איז דאָס, וואָס זי גייט מאַן.

וואָס פלאַנירט מען אין שלאָס צו מאַן מיט די יודן אין געמאַ? — דאָס האָט שיינע געמוזט געוואָר ווערן. וועט זי וויסן, וועט מען זיך אַפּשר קענען אויסהיטן, בלייבן לעבן. אַפּשר? „ראַטעווען, ראַטעווען“ — דער געדאַנק, דער פאַרלאַנג האָט געמראַנגן שיינען מיט אימפעט.

שיינע האָט זיך געמראַנגן אַהין מיט אַזאַ כוח, ווי מיט דעם כוח פון די, וואָס דאַרפן ווערן געראַטעוועט. אַט דער כוח מראַנגט איר ווי אויף פליגלען. עס איז אַ כוח פון אַן אַנדער וועלט:

— „שיינע, שיינע, ראַטעווע זיי...“

אין וואַלד זיינען באַהאַלטן פאַרטיזאַנער, יונגע קעמפער, וואָס זיינען גרייט אַוועקצוגעבן זייערע לעבנס אין קאַמף קעגן די נאַ-צישע רוצחים, מוז מען זיי אַנזאַגן ווען די דייטשן קלייבן זיך גיין

אויף זיי אין וואלד. אפשר וועלן זיי זיך קענען אויסבאהאלטן און אויפהיטן זייערע לעבנס, אפשר?...

— ווארט נישט שיינע, גיי און נעם דעם גרויסן סוד אין זיך און מראג צו זיי אוועק! זיי ווייסן אז דו דארפסט קומען, זיי ווארטן אויף דיר, דו ביסט דאך א שליח!
האב נישט מורא!

ניין, שיינע האט נישט מורא. די וויכטיקייט פון קאמף, פון שיצן די קעמפער, דאס שטארקט איר, קרעפטיקט איר. יעדער איי-נער האט זיין שליחות און דאס איז, שיינע, דיין שליחות!

דער טונעל איז אן אלטער, א חרובער. וואסער-שטראמען ריי-נען אדורך. מען טאפטשעט אין בלאטע. שמוציקע וואסער רינט אראפ פון אויבן. פאלט וואסער אויף שיינעס קאפ, אויף אירע קליי-דער. פון דער נאסקייט ווערט קאלט — נעמט זיך שיינע שטאר-קער צונויף און לאזט זיך שנעלער אין איר וועג... ווערט ווארעמער. און אט איז שוין שיינע ביים סוף פון דעם אונטערערדישן טונעל. וועט „וואניא“ איר דארט אפּווארטן? אפשר וועלן גאר אויף איר ווארטן נאציס, די געשטאפּא-מערדער?

„וואניא“ האט טאקע געווארט. ער האט איר אריינגעפירט אין די צימערן פון די דייטשע באצאמטע.

אט איז דער צימער פון דעם הויפט-נאצי עריך קאך. שיינע ווייס, אז ער איז דער באלעבאס איבערן לאגד, וואס די דייטשן האבן פארכאפט. ער איז שולדיק אין טויט פון הונדערטער טויזנ-טער מענטשן.

אט זיינען די צימערן, ווו עס זיצן ביי טאג די דייטשע גענע-ראלן. פון דאנען גייען ארויס די באפעלן צו די דייטשע ארמיען. שיינע גייט שנעל פון איין צימער צום צווייטן. אפשר ליגן דארטן פאפירן פון וועלכע מען קען זיך דערוויסן די דייטשע סודות? שנעל, שנעל, נישטא קיין צייט...

און אט איז דער צימער פון דעם מערדער פרידעל. ער איז דער באלעבאס פון געמא. אפשר קען מען אויסגעפינען וואס פארא

נייע מערדערישע פלענער ער גרייט צו? וועמען זוכט ער? ווער
איז באשטימט דערהרגעט צו ווערן? ווען וועט זיין א נייע שחיטה?
וועט מען זיך דאס דערווייכן, וועט מען זיך צוגריימן.
מען קען אפשר צווישן די פאפירן געפינען נעמען פון באדי-
נער ביי די דייטשן, נעמען פון מוסרים.

דאס דארפן זייער נייטיק וויסן די אנטמינאציע-קעמפער.
שיינע ווייסט וואס פאר א שרעקלעך ווארט עס איז „מוסרים“.
קומט שיינע אריין אין גרויסן קאבינעט פון פרידעל. זי זעט
באלד אלץ ארום. שיינע קוקט אריין אין די פאפירן. אירע פלינקע
און שארפע אויגן כאפן אויף א גרויסן בויגן פאפיר איינס און צוויי,
זי שעפטשעט צו זיך אליין ווערטער וואס זי לייענט, נעמען פון
מענטשן וואס זי דארף געדענקען. האט זי געשעפטשעט, וועט זי
שוין געדענקען, גוט געדענקען, און וועט די נעמען ארויסמראגן
אין זיך, אין איר קאפ, און אוועקמראגן צו די באהאלטענע קעמפער.
ווען שיינע גייט דורכן טונעל-וועג צוריק, דעמאלט פרייען זיך
אלע אירע גלידער. זי וואלט וועלן פארטרויען איר טאכטער חנהקע
וועגן איר גאנג אונטער דער ערד, איר פארטרויען וואס די פינצ-
טערניש האט צו איר געשעפטשעט.

זי ווייס אבער, אז זי טאר עס נישט מאַן.

— וועט זי קענען דאס א מאל דערציילן איר טאכטער? —

וועט מען דאס דערלעבן? — הלוואי, חנהקע!...

אפשר קענטמו, חנהקע, זען אין דיין חלום דיין מאמע, וואס
שלייכט זיך דורכן גרויסן בראניצקי-שלאס? אפשר וועט זי, דיין
מאמע, שפעטער, ווען די נאציס וועלן שוין זיין געשלאגן, הערן
וואס זי האט אויפגעמאן מיט איר שליחות?

דערווייל מוז דאס אלץ פארבלייבן א סוד — אפילו פאר דער
אייגענער טאכטער חנהקע.

דארף שיינע ארויסגיין פון פאלאץ דורך דעם זעלבן טונעל-
וועג דורך וועלכן זי איז געקומען. קיינער טאר איר נישט זען, קיי-
נער טאר נישט דערהערן איר גאנג. זי האלט שוין באלד ביים

יעקב פאָט

אַרויסגאַנג, עס ווילט זיך איר שנעל אַ לויף טאָן — ניין, לויפן טאָר
מען נישט, מען דאַרף גיין שמיל, רויק. זי גייט דורכן וועג וואָס
פירט אַרויס צו אַלעיאָווער גאַס. זי קומט אַרויס, דרויסן שטייען
רויק די הייכע ביימער, זיי שווייגן, זיי האַלטן דעם סוד. שמעלט
זיך אָפּ שיינע ביי אַ בוים, עס איז פינצטער אַרום. שיינע איז מיד,
שפּאַרט זי אָן איר קאַפּ אָן בוים און ברומט צו אים אַ שטיקל פון
אַ ניגון. טאַמער גייט ווער פאַרכיי, זאַגט יענער צו זיך — משוגענע
מענטשן דרייען זיך דאָ אַרום...

נאָך אַזאַ נאַכט, אויף מאַרגן פרי, פלעגט שיינע זיין ווי יעדן
טאָג אין איר יתומים-הויז צווישן די קליינע קינדער, שפילן זיך
מיט זיי, זינגען מיט זיי. איר פנים פלעגט דעמאָלט לייכטן. אין
אירע אויגן איז געווען אַ שמייכל, אַ גלאַנץ, זי האָט דעמאָלט גע-
האַט אין זיך דעם ווונדערלעכן געפיל פון אַ זיגער.

שיינע, דו האָסט דיינס געטאָן!...

די פאַרטיזאַנער ווייסן שוין, וואָס זיי מוזן ווייסן.

שיינע, דו האָסט אויסגעפירט דיין שליחות!

זאלן זיי אונדז פייניקן — מיר וועלן ניט רעדן קיין וואָרט!

זינט שיינע האָט איינגעשטעלט די פאַרבינדונג מיט די פאַר-
מיזאָנער, איז די אומלעגאַלע אַרבעט זיך נאָך מער פּונאַנדערגע-
וואַקסן. שליחים פון געטאָ פּלעגן אַריבערגיין אויף דער אַרישער
זייט. יונגע מענטשן פון געטאָ פּלעגן אַוועקגיין אין וואַלד צו די
פאַרמיזאָנער. אין די גרויסע ביאַלאָוועזשער וועלדער איז אפילו
געשאַפן געוואָרן אַ באַזונדערע ייִדישע פאַרמיזאָנער גרופּע. זי האָט
געהייסן „פאַרויס“ און זי האָט זיך העלדיש געשלאָגן מיט די
דייטשן. אויף דער אַרישער זייט פּלעגט מען קענען קויפן אַ ביסל
געווער: אַ מאָל אַ רעוואָלווער, אַ מאָל אַן אַלמע ביקס, אַ מאָל אַ
ביסל קוילן. טאַקע זייער ווייניק — אַכער בעסער ווי גאַרנישט. די
יונגע בחורים, יוספּס חברים, האָבן אַנגעהויבן פּראָדוצירן אין גע-
טאָ אויפרייס-מאַטעריאַל. זאַל מען נאָר ברענגען פון דער אַרישער
זייט די נייטיקע כעמישע מאַטעריאַלן!

מען האָט געדאַרפט האָבן אויף דער אַרישער זייט אַ פּלאַץ, אַ
דירה, וווּ די אומלעגאַלע קוריערן זאלן קענען קומען און איבער-
געבן זייערע ידיעות, וווּ זיי זאלן קריגן די אינפּאַרמאַציעס פון
געטאָ. דאַרט זאל מען פאַר זיי מאַכן פּאַלשע דאַקומענטן, אַז זיי

יעקב פאט

זיינען מכלומרשט פאליאקן. פון דארטן וועט מען אריבערשמונגלען געווער.

האבן די פירער פון דער אונטערערדישער באוועגונג וועגן דעם געהאט א זיצונג.

— וועמען זאל מען אויסקלייבן?

— אויף וועמען קען מען זיך פארלאזן?

— ווער איז דרייסט גענוג?

— ווער וועט קענען האלטן א סוד — אויב מען פאלט אריין

צו די דייטשן אין די הענט?

איז געפאלן דער באשלוס:

חנהקע! די יינגסטע פון אלע — איז די בעסטע!

זי איז דרייסט. זי איז פארענטווארטלעך. זי איז בלאנד און

זעט אויס ווי א שיקסע.

איז מען פריער אוועק צו חנהקען.

— חנהקע, דאס איז אונדזער באשלוס: דו מוזט אוועקגיין

פון געטא. דו וועסט זיין אונדזער פארשטייערין אויף דער אר-

שער זייט.

— איך?

— יא, דו.

חנהקע האט נישט געפרעגט פאר וואס מען האט איר אויס-

געקליבן. אז מען האט איר באשטימט — מסתמא איז אזוי ריכטיק.

דער פארשטייער פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע

האט ווייטער גערעדט:

— דו ווייסט, ווי געפערלעך די ארבעט איז. דו ווייסט, אז יע-

דע רגע וועסטו קענען אריינפאלן. דו וועסט דארטן זיין איינע אליין.

מאמע פאלסטו אריין אין די נאצישע הענט — איז עס דער סוף.

חנהקע האט געשוויגן.

דער פארשטייער פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע האט

ווייטער גערעדט:

חנהקע — די טאכטער פון דער לערערין שיינע

— מיר האָבן דיר אויסגעקליבן. אָבער צי דו ווילסט גיין און
איינשמעלן דאָס לעבן — דאָס זאָלסטו אַליין באַשטימען!
חנהקע האָט אויך איצט גאַרנישט גערעדט. זי האָט נאָר אַ
שאַקל געמאַן מיטן קאַפּ אויף יאָ. זי נעמט אָן די אַרבעט.
דערמיט איז דער שמועס געווען פאַרענדיקט.

שפעטער איז דער פירער פון דער אונטערערדישער אַרגאַני-
זאַציע אַוועק צו שיינען אין צימער אין יתומים-הויז און געמאַלדן:
— די אַרגאַניזאַציע האָט באַשלאָסן, אַז דו און דיין טאָכטער
טאַרן מער נישט וווינען צוזאַמען. עס איז צו געפערלעך. מען מוז
זיך מער היטן. חנהקע מוז אַוועק און וווינען ערגעץ אַנדערש וווּ.
דו וועסט איר נישט קענען זען.

— וווּהיין זאָל גיין חנהקע? וווּ וועט זי וווינען? מיט וועמען
וועט זי זיין? ביי וועמען? — האָט שיינע געפרעגט.

— רעדן וועגן דעם דאַרף מען נישט — האָט מען געענטפערט.
שיינע האָט גלייך פאַרשטאַנען, אַז חנהקע גייט אַרויס פון
געטאָ. זי האָט אָבער מער גאַרנישט געפרעגט. אַז מען באַשטימט
— איז עס זיכער וויכטיק. שיינע ווייסט, אַז אין אַן אונטערערדי-
שער אַרגאַניזאַציע טאַר מען נישט פּרעגן: „פאַר וואָס?“
האַט זי געשוויגן.

חנהקען האָט מען אַנגעזאָגט:

די געהיימע אַרגאַניזאַציע באַזאָרגט פאַר דיר אַ קליין צי-
מערל אין „ביאַלעסטאַמשעק“, אויף דער אַרישער זייט. אין אַ
פאַר טעג אַרום וועסטו אַהיין אַוועקגיין. מען וועט צו דיר קומען,
מען וועט צו דיר ברענגען ווערטער פון דיין מאַמען, דו וועסט
קענען שיקן אַ פאַר ווערטער צוריק צו איר. דו זאָלסט קיינעם
גאַרנישט דערציילן!

— חנהקע, דו און דיין מאַמע טוען אַ וויכטיקע אַרבעט...

זייער שווער געווען שיינען זיך צו שיידן מיט איר טאָכטער.
נישטאַ אָבער קיין ברירה. אַזוי האָט מען אַנגעזאָגט פון דער גע-
היימער אַרגאַניזאַציע, מוז מען פאַלגן.

פארן צעשיידן זיך האט שיינע געזאגט איר מאכטער:
 — „נישטא וואס צו פארלירן, דאס לעבן ביי די נאציס איז
 דאך גארנישט ווערט. שטארבן אין קאמף איז א גרויסער כבוד!“
 די מאמע האט גערעדט צו איר מאכטער:

— מאמע פאלט מען אריין צו די מערדער אין די הענט —
 זאל מען האלטן דעם סוד פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע!
 דאס איז דער הייליקער סוד. מען מוז שיצן די חברים, וואס
 וועלן פארבלייבן און ווייטער פירן דעם קאמף. זאלן זיי אונדז
 שרעקן און מאטערן — אבער — נישט אויסזאגן! זאלן זיי אונדז
 ווי שטארק פייניקן — מיר שווייגן! קיין ווארט נישט ריידן!
 חנהקע האט גוט אויסגעהערט איר מאמעס רייד, און איר
 מאמע האט נאך אריינגעשעפטשעט אין איר אויער, אז קיינער
 זאל נישט הערן:

— „חנהקע, דו זאלסט אויסהאלטן!“ „דו מוזסט אויסהאלטן!“
 חנהקע האט געענטפערט אן א קול און אן ווערטער, נאר מיט
 אירע אויגן: — יא, מאמע, איך וועל...

נאך דעם שמועס האט חנהקע געוואוסט איינס — זיכער: „עס
 וועט קומען די שעה“...
 איר לעבן האט דעמאלט באקומען א גרויסן זינען. דאס לעבן
 פון א קעמפערין.

איצט האבן שוין ביידע, שיינע און חנהקע, געוואוסט, אז דאס
 לעבן זייערס געהער מער נישט צו זיי...

חנהקע האט כסדר איינגעחזרט אין זיך איר מאמעס אנוואג:
 מען דארף נישט ריידן! מען טאר נישט דערציילן, מען מוז שווייגן!
 מען געהערט דאך צו א געהיימער וועלט. איז גרינגער אויסצו-
 האלטן, איבערצוטראגן. מען פארלירט די מורא פארן טויט. עס
 צעשפילט זיך די פאנאטאזיע און עס הייבט זיך אן אין זיך אן א-
 דער לעבן. מען איז אין אן אנדער וועלט.

באלד איז געקומען די נאכט פון צעשיידונג. עס איז געווען
 ווינטער. מען האט חנהקען אוועקגעפירט אויפן בית עלמין. דארט,

חנהקע — די טאכטער פון דער לערערין שיינע

אין פארקאן ארום. בית עלמין, האט מען אפגערוקט א ברעט און
די דארע חנהקע האט זיך אדורכגעשטופט. איצט איז זי שוין גע-
ווען אויף דער ארישער זייט. זי איז שנעל אוועק אויפן אדרעס
וואס איז איר געגעבן געווארן. בלויז איין מאל האט זי זיך אומ-
געקוקט אויף צוריק. פון דערווייטנס האט זי געזען שיינען, איר
מאמען, איינגעהילט אין א גרויסן שווארצן טוך. זי איז געשמאנען
צווישן די צעווארפענע קברים, באוויסטע מיט שניי. זי האט אויף
שנעל צו איר א מאך געמאן מיטן האנט. דאס האט געהייסן:

— זיי געזונט, מאמע!

און נאך עפעס:

— איך געדענק וואס דו האסט מיר אנגעזאגט: זאלן זיי מיר
אמילו פייניקן — איך וועל נישט רעדן קיין ווארט!

חנהקע אַרבעט אין דער ... געשטאַפּאַ!

שיינע האָט נישט געוואָס, אַז ווען זי שמעלט איין איר לעבן און גייט ביי נאַכט דורכן טונעל צו דעם נאַצישן שטאַב אין בראַ-ניצקים שלאָס, גייט איר טאַכטער, חנהקע, צו פונקט אַזאַ געפער-לעבן פּלאַץ: זי גייט אַרבעטן אין דער געביידע פון דער געשטאַפּאַ! געווען איז אַזוי:

מען האָט חנהקען געדונגען אַ צימערל, אין אַ קליין הויז פון אַ יונגער פּוילישער פרוי אויף וועסאַלאַ גאַס. „וועסאַלאַ“ הייסט אויף פּויליש „פּריילעך“. אַבער חנהקע האָט זיך דאַרטן פאַרנומען מיט זייער ערנסטע זאַכן.

אין איר צימערל פּלעגן פון צייט צו צייט אַריינפאלן יידישע שליחים פאַרשטעלטע ווי פּאַליאַקן. זיי פּלעגן קומען פון אַנדערע שטעט. זיי פּלעגן איבערגעבן וואָס דאַרט קומט פאַר. חנהקע פּלעגט דאָס גוט פאַרגעדענקען. שפּעטער פּלעגט קומען אַ טיידל פון געטאַ — און זי פּלעגט איבערנעמען די נייעס.

אַן אַנדער מאל פּלעגט זיך באַווייזן אַ מענטש אין פּלעגט זאַגן איין וואָרט, אַ סיגנאַל. חנהקע האָט געוואָסט, אַז דער מענטש קומט פון די וועלדער, פון די פאַרטיזאַנער. זי פּלעגט אים איבערגעבן ידיעות, וואָס זיינען פאַר אים געווען וויכטיק. די ידיעות פּלעגט זי קריגן פון „האַלינאַ“, אירע אַן עלטערע חברטע, אַ פירערין פון

דער אונטערערדישער באוועגונג אין געטא, וואס פלעגט קומען צו איר און פלעגט אפט איבערנעכטיקן אין איר צימערל, חנהקע האט נישט געוואוסט פון וואנען די ידיעות שטאמען.

האט זי זיך דען געקענט פארשטעלן, אז דאס זיינען ידיעות געבראכט פון איר מאמע שיינע דורכן אונטערערדישן טונעל אין אנגערם בארג?

שיינע האט נישט געוואוסט, אז דאס שיקט זי צו איר אייגענער טאכטער איבער די וויכטיקע נייעס און פון איר גייט עס ווייטער — אין די וועלדער...

אלץ האט געמוזט זיין א סוד!

אין מאל האט מען צו איר אין צימערל געבראכט א גאר וויכטיקע „מתנה“. פון שטעטל דרוםקעניק האט א אומלעגאלער קוריער געבראכט א פאק מיט לידיקע געבורט-שיינען, וואס ער האט דארטן געקויפט ביי א באאמטן. דאס איז געווען א גאר וויכטיקע זאך. מען האט שנעל געמאכט א פאלשן שטעמפל און חנהקע איז געווארן די באלעבאסטע פון א „פאבריק“ פון פאלשע דאקר-מענטן.

פלעגט א שליח פון געטא זיך דארפן לאזן אין וועג — פלעגט ער קומען צו חנהקען. זי פלעגט פאר אים מאכן א פאלשן דאקר-מענט, ארויפקלעפן זיין פאטאגראפיע, ארויפלייגן א שטעמפל, אויפשרייבן אן אויסגעטראכטן פוילישן נאמען. פלעגט ער זיך לאזן אין וועג ווי א פאליאק, אן „אריער“.

האט א מאל א יוד באוויזן צו אנטלויפן פון קאנצענטראציע-לאגער, פון א „טויטן-לאגער“ — פלעגט ער דארפן האבן א פאלשן דאקומענט. חנהקע פלעגט דאס אים באזארגן.

פלעגן יונגע לייט זיך לאזן אין די וועלדער, צו די פארטיזאנער — וואס וועלן זיי ווייזן אויב א דייטש וועט זיי אפשטעלן?

אן „ארישן דאקומענט“, וואס חנהקע האט אויסגעארבעט אין איר „פאבריק“!

פאר דער ארומיקער וועלט איז זי געווען א פוילישע שיקסע, וואס איז נאר וואס געקומען פון דארף.

די באלעבאסטע פון הויז פלעגט איר אפט איינלאזן צו זיך. ביי איר, ביי דער פוילישער באלעבאסטע, איז געווען פריילעך. זי האט געהאט א חתן, א דייטש, וואס האט געארבעט אין דער געשטאפא. פלעגט ער ברענגען שאקאלאד, בראנפן, פלייש און מען פלעגט דארטן הוליען. אז מען האט איינגעלאזן הנהקען — האט זי געמוזט קומען און זי האט געמוזט מאכן אן אנשמעל אז עס איז איר זייער פריילעך.

אבער אין הארצן האט זי בעת מעשה געוויינט.

פון געטא זיינען אין יענער צייט אנגעקומען שרעקלעכע ידיעות. די דייטשן האבן זיך ווידער גענומען אויסשעכטן די יידן. — וואס מאכט מיין מאמע? לעבט זי? האט מען איר דער-הרגעט בעת דער לעצטער שחיטה? האט מען איר נישט אוועקגע-שלעפט אין די גאז-קאמערן פון טרעבלינקע?

יעדעס מאל, ווען אזעלכע ידיעות פלעגן צו איר קומען, פלעגט זי וועלן לויפן צוריק אין געטא, צו איר מאמע, צו אירע חברים און חברטעס.

— דו טארסט אפילו וועגן דעם נישט טראכטן! — האט איר שטרענג אנגעזאגט איר עלטערע חברטע „האלינקע“ — דו טוסט א וויכטיקע ארבעט פאר אונדז אלעמען!

הנהקע האט פלוצלינג דערפילט אז זי קען ציען די אויפמערק-זאמקייט פון איר באלעבאסטע מיטן זיין צו פיל אין שטוב. יענע וועט זיך אנהייבן ווונדערן: פון וואנען האט איר יונגע שכנה געלט צום לעבן?

זיין פארנומען מיט דער „דאקומענטן-פאבריק“ איז נישט גע-נוג. האט הנהקע געפרעגט איר באלעבאסטע:

— אפשר ווייסט איר, ווער עס דארף א דינסט אויף א פאר

שעה א מאג?

— איך וועל זיך דערוויסן — האט די באלעבאסמע געענמ-
פערט.

נאך דעם זעלבן אונט האט זי אריינגערופן חנהקען צו זיך.
דארטן, ביים טיש, איז געזעסן דער באלעבאסמעס חתן, ווילי, דער
געשמאפא-מאן.

— ווילסטו טאקע גיין ארבעטן אלס א דינסט? — האט ער
איר געפרעגט.

— זיכער! — האט חנהקע געענטפערט.

— האב איך פאר דיר ארבעט!

— ווו?

— טאקע ביי אונדז אין דער געשמאפא! אויף אגראדאווע גאס.
אויף די אייבערשטע שטאקן פון הויז וווינען די אפיצירן. מען
דארף קומען יעדן טאג אין דער פרי און אויפראמען זייערע צימערן.
געשמאפא! — א צימער איז אדורך חנהקעס ביינער.

„געשמאפא“ מיינט „געהיימע שטאטס-פאליציי“. דאס איז דאך
די דייטשע פאליציי, וואס גיט זיך אפ מיט מארד און מיט פייני-
קונגען. זי פירט אן מיט די שחיטות. אז מען פאלט אריין אין די
הענט פון דער „געשמאפא“ — גייט מען נישט ארויס קיין לעבע-
דיקע!

איצט דארף זי, א יידישע מיידל, גיין ארבעטן אין דער געש-
מאפא! אבער זי טאר זיך נישט וואקלען! זי טאר נישט ארויסווייזן
איר מורא. דער געשמאפא-אפיציר, ווילי, מיינט דאך, אז זי איז
א פוילישע שיקסע.

— איך דאנק אייך זייער, הער לויטענאנמ — האט זי געזאגט.
— איך וועל מארגן קומען.

אויף צו מארגנס איז זי אוועק אהין. אריין דורך דער בריימער
סיר מיטן שרעקלעכן אויפשריפט „געשמאפא“, ארויף אויף די
טרעפ, גענומען די בארשט און אן עמער מיט וואסער און זיך גע-
שמעלט ארבעטן.

ווי האט חנהקע זיך אויסגעלערנט ווי אזוי א דינסט ארבעט?

יעקב פאט

אז מען מוז, לערנט מען זיך אויס!
די אפיצירן פון דער געשטאפאז זעען ווי דאס מיידל ראמט די
צימערן ווישט דעם שטויב. אט שטייט זי אויף די קני און וואשט
די פאדלאגעס. זיי זיינען צופרידן מיט איר ארבעט.

— דו מאכסט עס גוט! — זאגן זיי איר.

פון וואנען זאלן זיי וויסן, די דייטשן, אז זייער דינסט איז
נאר א יידיש מיידל, חנהקע, פון דער אונטערערדישער באוועגונג?
חנהקע רעדט צו זיי פויליש, ווארפט אריין א פאר ווערטער דיי-
טשע, רעדט הויך און טומלדיק ווי א פראסטע שיקסע.

אבער איר הארץ קלאפט שנעל. יעדע רגע קען מען איר דאך

דערקענען! דאן קומט דער טויט!

— איך האב מורא, אז איך וועל זיך אליין „פארשיטן“ —

פארטרויט זי אין אונט פאר „האלינקען“.

— האב נישט קיין מורא. זעסט דאך אז די דייטשן גלייבן

דיר. — ענטפערט „האלינקע“.

און זי גיט נאך צו:

— האלט אפן די אויגן! שפיץ אן די אויערן! אפשר וועסטו

פון די געשטאפאז-אפיצירן אונטערהערן נייעס, וואס קען אונדז צו-
נוץ קומען.

גיט זי אויף צו מארגנס ווידער אין דער געשטאפאז-געביידע

אויף אגראדאווע גאס.

וואס טראכסטו, חנהקע, ווען דו קערסט דאס מיסט פון די

צימערן ביי די דייטשע אפיצירן?

— אזוי ווי מיסט וועט מען אייך אויסקערן, בלוטיקע מערדער!

אזוי ווי איך ווארף אין פייער דעם שמוץ — אזוי וועט די וועלט

ווארפן אין פייער אייער שמוציקן דריטן רייך, מיט אייער פירער

הימלער מיט אייך אלעמען!

ביי טאג וואשט זי די פאדלאגעס אין די נאצישע צימערן. איר

פלייצע איז איינגעבוין. ווען קיינער זעט נישט, מורמלען אירע

ליפן:

חנהקע — די טאכטער פון דער לערערין שיינע

— מאמע, ווען דו זאלסט וויסן, ווו דיין טאכטער געפינט זיך
איצט!

אין אונט ביי זיך אין צימערל איז זי פארנומען מיט דער
„דאקומענטן-פאבריק“, מיט די געהיימע טוונגען אלס קוריערין פון
דער פרייהייט-באוועגונג, אלס קעמפערין קעגן די נאציס.

שיינע, דיין מאַכטער איז ביי די מערדער אין די הענט!

עס זיינען אַוועק מעג און נעכט, צערודערמע, טרויעריקע —
די לערערין שיינע האט גאַרנישט געהערט פון איר מאַכטער חנהקע.
עס מוז זיין נישט גוט מיט איר. וויבאלד זי לאַזט גאַרנישט וויסן
וועגן זיך, מוז זיין שלעכט.

שווייג, שיינע, שמום, און — וואַרט. דו וועסט זיך דערוויסן.
און זי האט זיך דערוויסט.

עס איז געווען אין מיטן נאַכט. שיינע איז געזעסן ביים טישל
אין איר צימערל און געהערט אַ קלאַפּ אין טיר: זי האט זיך
אויפגעהויבן און געעפנט די טיר אַ קוק צו טאָן — ווער קלאַפּ
דאָס?

ביי דער טיר איז געשטאַנען אַ „דאַרפישע גויע“ מיט אַ גע-
בלימט מיכל איבער איר קאַפּ. זי דאַרף נייטיק האַבן שיינען. זי
האַט איר עפעס וויכטיקס צו זאָגן.

שיינע איז געוואָרן געשפּאַנט. די „דאַרפישע גויע“ האט גע-
שעפּטשעט צו איר פאַרזיכטיק, קיינער זאַל נישט דערהערן די
טרויעריקע נייעס.

— חנה איז פאַרהאַלטן געוואָרן.

— וווּ איז זי? — האָט שיינע געפרעגט מיט אַ צימער.

— אין טורמע.

— לעבט זי?

— יא, זי לעבט.

וויל שיינע וויסן מער:

— וואָס איז געשען? ווי אזוי?

עס איז נישטאָ ווער עס זאל איר דאָס דערציילן. מען ווייסט נישט. חנהקע איז מער נישטאָ אין איר צימער אויף דער אַרשער זייט. מען ווייסט נישט וווּ זי איז אַהינגעקומען. ממתא אַרעסטירט. וואָס קען איצט טאָן חנהקעס מאמע? זי קען זיך נישט איינ-האַלטן פון וויינען.

האַלט זיך איין, שיינע, וויש אויס די אויגן, די טרויעריקע אויגן דיינע, זאל קיינער נישט זען, אַז דו וויינסט!

אַבער וואָס קען מען טאָן? מען מוז דאָך חנהקען ראַטעווען! ווי אזוי קריגט מען זי אַרויס פון די דיימשע הענט?

שיינע איז געוואָרן אין גאַנצן צערודערט, צעטומלט. זי לויפט אַוועק צו די פירער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג:

— וווּ איז מיין קינד? ברענגט מיר צוריק מיין קינד!

אַבער יענע קענען איר נישט העלפן. זיי ווייסן אַליין נישט וואָס מיט חנהקען איז געשען.

— דו מוזט האָבן געדולד. מיר וועלן זיך באַמיען אויסצו-געפינען.

גייט שיינע צוריק אין איר צימער — מיט גאַרנישט. זי קען מער גאר נישט טאָן. יעדע רגע קען דאָך ווערן שפעט!

קומט מען צו איר מיט פראַגעס וועגן דער אונטערערדישער באַוועגונג, וועגן די פאַרמיזאַנער — זי הערט אפילו נישט וואָס מען רעדט צו איר:

— וווּ איז מיין קינד? ברענגט מיר צוריק מיין קינד, גיט מיר מיין חנהקען, זאָגט מיר דעם אמת, לעבט זי? — שעפּטשען אירע ליפּן.

גייען די פירער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג אַוועק מיט גאַרנישט.

— אויב חנהקע וועט נישט זיין, וועל איך אויך נישט זיין — זאָגט זיי שיינע פארן אַוועקגיין.

ערשט אַז זיי גייען אַוועק — פאלט שיינע צו צום קישן פון איר בעט און וויינט.

קומט אָן די נאַכט. שיינע איז אַליין אין איר צימערל. שלאָפן קען זי נישט. ליגט זי און שעפּטשעט צו זיך אַליין:

— דיין מאַמע, חנהקע, קען נישט לעבן אָן דיר. באַווייז זיך צו מיר. איך קען נישט שטאַרבן איידער איך וועל דיר זען. נאָך דעם וועל איך קענען צומאַכן די אויגן און גיין פון דער וועלט... אירע ליפּן באַוועגן זיך פון מאַל צו מאַל. עס הערן די ווענט, אַבער די ווענט ענטפערן נישט. רעדט שיינע ווייטער צו זיך אַליין אין דער שטיל, ווי זי וואַלט געווען גערירט פון זינען. זי רעדט אָן ווערטער.

אזוי פלעגט איר מאַמע, אין שווערע שעהען, רעדן צו גאָם. די נאַכט גייט אַוועק. אַט ווערט שוין ליכטיק. אפשר, אפשר וועט דאָך קומען עפעס אַ בשורה פון חנהקען?
די פירער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג האָבן באַ-
שלאָסן:

— מיר מוזן זיך דערוויסן וואָס עס איז געשען מיט חנהקען!
מיר מוזן ענטפערן שיינען אויף אירע פראַגעס, ווייל אזוי קען זי נישט אַנגיין מיט איר אַרבעט!
אויב זי איז נישט גלייך דערהרגעט געוואָרן דורך די דייטשן,
— מוז זי דאָך זיין אין טורמע!

ווי דערגייט מען אַבער, וואָס עס קומט פאַר אין טורמע?
האַט מען זיך דערוויסט וועגן אַ יידישן פורמאָן, וואָס פלעגט יעדן טאָג אַריינפאַרן מיט זיין פערד און וואָגן אין תּפּיסה אַריין.
ער פלעגט אַהין אַריינברענגען זאַכן און פון דאַרט אַרויספירן מיסט.
האַט מען אים אַנגעזאָגט:

חנהקע — די טאכטער פון דער לערערין שיינע

— געפין אויס צי איז דארטן דא א יונגע מיידל מיטן נאמען חנהקע! זי איז א דארע, א בלאנדע, מיט א שמאלן פנים!
עס האט געדויערט עטלעכע טעג. דער פורמאן האט דארט געקענט עטלעכע וועכטער, א פאר דייטשן, האט ער אזוי לאנג גע-
נישמערט, ביז ער האט זיך דערוויסט. און געקומען מיטן ענטפער:
— פאראן! יא, אין דער ביאליסטאקער תפיסה איז פאראן אזא
מיידל, מיטן נאמען חנהקע!

האט מען דורך אים אנגעהויבן אריינשיקן צעטעלעך צו חנהקען,
צו די אנדערע ארעסטירטע. אויף די צעטעלעך זיינען געווען אַ-
געשריבן עטלעכע פראגעס:

— וואס איז געשען מיט חנהקען? פאר וואס האט מען איר
ארעסטירט? וואס מאכט זי?

האט ווייטער געדויערט עטלעכע טעג, ביז עס איז געקומען
צוריק א צעטעלעך — נישט פון חנהקען, נאר פון אן אנדער ארעס-
טירטע:

— חנהקע איז דא ביי אונדז אין טורמע. מען שלאגט זי, מען
שמעלט איר פראגעס און זי, — זי שווייגט...

האט מען דאס דערציילט שיינען.

— זי שווייגט! — האבן אירע ליפן געשעפטשעט — אזוי ווי

איך האב איר אנגעזאגט!

האט מען ווייטער געשיקט בריוולעך אין טורמע. מען האט
זיך דערוויסט וועגן נאך א יידן, וואס קומט אריין צום שעף פון
דער תפיסה. האט מען אויך אים אנגעזאגט:

— דערוויס זיך וואס מען וויל פון חנהקען! וואס פֿרעגט
מען איר?

אט וואס מען האט זיך דערוויסט:

חנהקע איז מיט אירע פאלשע פאפירן געגאנגען זיך רעגיסט-
רירן אין דייטשן ארבעטס-אמט. דארט, אויף אירע דאקומענטן איז
געווען אנגעשריבן, אז זי איז א שיקסע פון שטעטל דרוסקעניקי.
מען האט זי שוין געוואלט רעגיסטרירן ווען עס איז צוגעקומען א

העכערער באצמטער, וואס האט גענומען איבערקוקן די פאפירן פון אלע, וואס זיינען געשטאנען אין דער רייע. אז ער איז צוגע-קומען צו חנהקעס פאפירן, האט ער געזאגט: „דרוסקעניקי!“ ער האט זי גלייך ארויסגענומען פון דער רייע און אריינגעפירט אין א צווייטן צימער. באלד איז געקומען פאליציי און מען האט איר אוועקגעפירט אין טורמע. מען האט איר נישט געזאגט פאר וואס מען ארעסטירט איר. מען האט איר גארנישט געפרעגט. ערשט א פאר טעג שפעטער איז קלאר געווארן, אז שולדיק זיינען געווען די „דרוסקעניקער פאפירן“.

לעצטנס האבן די דייטשן געכאפט צוויי שליחים פון דער יידי-שער אונטערערדישער באוועגונג מיט געווער, און ביי ביידן האט מען געפונען פאלשע פאפירן פון דרוסקעניקי. האבן זיי פארשטא-נען, אז עס מוז זיין ערגעץ ווו א געהימע יידישע ארגאניזאציע, מיט א „פאבריקל“ וואס מאכט די דאזיקע דאקומענטן. אט די אר-גאניזאציע גיט עס ארויס די אומלעגאלע אויפרופן און זי העלפט די פארטיוואנער.

— „מען מוז געפינען ווו דער שטאב פון דער אונטערערדישער יידישער ארגאניזאציע געפינט זיך!“ — האט באפוילן דער שעה פון דער געשטאפא, ריכארד דיבום.

— איר מוזט געפינען די אנפירער פון דעם יידישן בונד! — האט ער גערימשעט אויף זיינע באצמטע.

עס איז געווען צו דערקענען, אז חנהקעס דרוסקעניקער פא-פירן זיינען אויך פאלשע. זיינען די געשטאפא-לייט אוועק צו חנה-קעס דירה. די באלעבאסטע האט זיך זייער דערשראקן. זי האט זיי גלייך דערציילט דעם אמת, אז חנהקע האט געווינט ביי איר. יא, עס פלעגן צו איר אריינקומען יונגע מענטשן, עלטערע פון איר. זיי פלעגן זיין א פאר מינוט, עפעס שמועסן שטילערהייט — און אוועקגיין. בלויז איין יונגע פרוי פלעגט קומען עפטער און פאר-בלייבן לענגער. זי פלעגט אפילו א מאל איבערנעכטיקן. זי האט געמוזט זיין די וויכטיקסטע פון זיי אלע.

חנהקע — די טאָכטער פון דער לערערין שיינע

— מען רופט איר „האלינא“ — האָט די באַלעבאָסטע געדענקט.
איצט איז דיבום געוואָרן מלא שמחה. ער איז געפאלן אויפן
שפור פון שטאב פון ייִדישן אונטערגרונט! ער וועט איצט פאָקן
די פירער!

פאַר דעם וועט ער קריגן אַ מעדאַל פון היטלערן אליין.
ער האָט פאַרשטאַנען אַז חנהקע, דאָס יונגע מיידל, איז נישט
די הויפט־אַנפירערין. ער איז אַבער געווען זיכער, אַז זי וועט ריידן,
און דאָס וועט אים דערפירן צום ציל.
האָט ער שטרענג אָנגעזאָגט דעם נאַטשאַליק פון תפיסה:

(זאָג, ווער עס איז דיין חברטע?)

— מיט גוטן, אָדער מיט שלעכטן — דאָס ייִדישע מיידל מוז
אונדז אויסזאָגן דעם אמת!
ברענגט מען חנהקען אין אויספאַרשונגס־קאַמער. מען פרעגט
איר נישט ווער זי איז. מען פרעגט נישט וווּ איר משפּחה איז. מען
פרעגט איר נאָר:
— וווּ האַסטו גענומען אָט דעם פּאַלשן דאָקומענט?

יעקב פאט

— ווער איז עס דיין חברמע האלינקא, וואס פלעגט קומען צו
דיר אויף וועסאלא גאס נומער זיבן?
אבער — חנהקע שווייגט!
„גארנישט ריידן, גארנישט דערציילן“ — האט דאך די מאמע
איר אנגעזאגט.
זי האט צוגעזאגט און זי וועט איר צוזאג האלמן.

די יונגע מלכה פון טורמע זינגט אין די נעכט...

א פאר מעג האט מען צו חנהקען גערעדט, געשריגן, געסמראט-
שעט. אז זיי האבן געזען אז מיט דעם טוען זיי גארנישט אויף,
האבן די דייטשן גענומען זי שלאגן.

די נאציס האבן חנהקען געשלאגן אן רחמנות. זיי זיינען גע-
ווען אין כעס אויף איר, פאר וואס זי שווייגט. זי ענטפערט נישט
אויף קיין איין פראגע, וואס די פארשער אין טורמע פרעגן איר.
ניין, זי ווייסט גארנישט. און אז דער נאצי שלאגט איר,
שווייגט חנהקע נאך ביטערער. וי האלט איר מויל פארשלאסן. בע-
סער שטארבן, איידער ריידן!

יעדן טאג די זעלבע זאך:

— רעד א ווארט, מיידל, דערצייל, וועלן מיר דיך ארויסלאזן
פון טורמע.

— ווער זיינען די פירער צווישן די יידן אין געטא?

— וואס פאר אן ארגאניזאציע שטייט הינטער זיי?

— ווער זיינען די פירער צווישן די יידן אין געטא?

— ווער איז האלינקא, וואס איז אזוי אפט געקומען צו דיר?
 חנהקע הערט גארנישט וואס מען רעדט צו איר. זאל דאס
 מיינען — זי ווייסט נישט און פארשטייט נישט.
 נאך זיבעצן מיטגלידער פון דער יידישער אונטערערדישער
 ארגאניזאציע זיינען דאן געזעסן אין דער זעלבער טורמע.
 חנהקע איז געווען די יינגסטע צווישן זיי. אז זיי האבן געזען,
 ווי זי קריגט געשלאגן און שווייגט, האבן זיי אלע באשלאסן:
 אויך מיר שווייגן!

אזוי האט חנהקע איינגעהיט איר מאמעס רייד:
 — זאלן זיי פייניקן — מיר ריידן נישט קיין ווארט!
 חנהקע איז געווען א שיינע, א בלאנדע און א שלאנקע. ווען
 מען לאזט ארויס די ארעסטירטע פון די טורמע-קאמערן א ביסל
 שפאצירן אויפן טורמע-הויף, האט מען אויך חנהקען ארויסגעלאזט.
 פלעגט זי שפאצירן אליין, א שווייגנדיקע. זי פלעגט גיין אהין און
 צוריק אויפן טורמע-הויף אן אויסגעצויגענע און אן אומעטיקע.
 יעדן טאג האט מען זי געשלעפט אויף אן אויספארשונג. ווען
 חנהקע האט אויף די פראגן נישט געענטפערט, האט זי באקומען
 אכזריותדיקע קלעפ.

זי איז זייער שוואך געווארן. זי האט אפט מאל נישט געקענט
 שטיין אויף אירע פיס. יידן, וואס האבן געארבעט אין טורמע,
 האבן געוואסט צו דערציילן וועגן דער „מלכה פון טורמע“ — אזוי
 האט מען איר דארטן גערופן. מען האט איר געזען ווי זי גייט
 ארום אין טורמע-הויף, א הונגעריקע, אן אויסגעדרומטע, א באר-
 וועסע, אירע קליידער צעפליקטע, אויף איר פנים און אירע הענט
 — סימנים פון די קלעפ, פון די פייניקונגען...

זי גייט איבערן טורמע-הויף און אלע יונגע ארעסטאנטן ציען
 צו איר מיט זייערע אויגן. זי איז זייער מוסטער פון לידן און גבורה.
 אזוי האבן דערציילט יידן, וואס מען האט שפעטער ארויס-
 געלאזט פון טורמע.
 חנהקע האט געוואסט, אז איר מאמע, די לערערין שיינע, גע-

חנהקע — די מאַכטער פון דער לערערין שינע

פינט זיך ערגעץ אויף יענער זייט פון דער טורמע-וואַנט, אַבער זי האָט איר קיין מאָל נישט געזען. זי וויל אַזוי כאַטש איין מאָל זען איר מאַמען, אַבער זי קען נישט, זי זעט נישט.

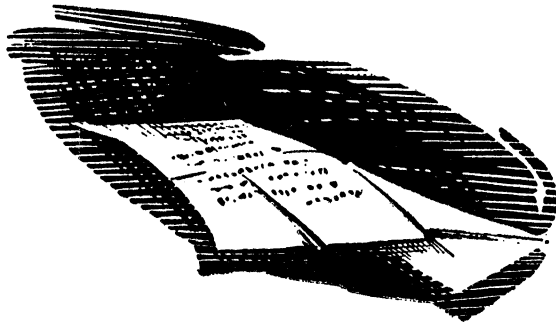
— מאַמע, וווּ ביסטו? מאַמע, וואָס טוסטו? וואָס טראַכטסטו? ווייסטו, מאַמע, אז דיין מאַכטער, חנהקע, לעבט?

אַמטאַרקסטן האָט זי אַבער געוואַלט זאָגן איר מאַמען:

— ווייס, מאַמע, אז איך געדענק וואָס דו האַסט מיר אַנגע-זאָגט: איך שווייג!

חנהקע האָט געקענט שייַן זינגען. זי האָט זיך אויסגעלערנט זינגען פון איר מאַמען. זי האָט גוט געקענט אַ סך לידער. זי זינגט אין איר טורמע-קאַמער. אפשר וועט איר מאַמע דערהערן? ווייסט גישט חנהקע, צי איר מאַמע הערט איר אַ מאָל, דאָך — זינגט זי. אַזוי טראַגט זיך ביי נאַכט איבערן טורמע איר אומעטיקער געזאַנג.

אין די נעכט, ווען עס האָט זיך דערטראַגן צו די אַרעסטאַנטן חנהקעס זיסער, אומעטיקער געזאַנג, פלעגן זיי זאָגן:
— די מלכה פון טורמע זינגט ...

חנהקע! דו מעגסט ריידן!

זי האט אלץ געשוויגן. אין טורמע האבן זיי געזען, אז זיי וועלן
מיט קלעפ חנהקען נישט מאכן ריידן.
איז אראפגעקומען אין טורמע דער געשמאצטער אליון, דער
קליינער און מיאוסער אלפרעד דיבוס.
— דו ביסט א טויגעניכטס! — האט ער געשריגן אויפן טורמע-
נאטשאלניק. — אזא קליין, דאר, יידיש מיידל און דו קענסט פון
איר נישט ארויסקריגן קיין ווארט!
— אוממעגלעך! — האט געענטפערט דער דערשראקענער
טורמע-נאטשאלניק. — מען פייניקט זי יעדן טאג און עס העלפט
נישט! זי שווייגט!
דיבוס מוז אבער דוקא וויסן ווער עס זיינען די פירער פון
דער יידישער אונטערערד, זאגט ער:
— איך וועל מיט איר ריידן!
— רופט ער אריין חנהקען. ער רעדט צו איר מיט גומן:
— נארישע מיידל דו, ווילסטו דען נישט לעבן? זאג ווער ביסטו
און ווער זיינען דיינע פריינט, און דו ווערסט פריי אהיים צו גיין!
חנהקע קוקט אויף אים, אבער אירע ליפן זיינען פארשלאסן.
דיבוס איז אין כעס. אבער ער באהערשט זיך. אודאי קען ער
הייסן זיינע לייט, אז זיי זאלן דערהרגענען די קליינע, פארעקשנטע

יידישע מיידל. אַבער וואָס וועט ער האָבן דערפון? ער וויל דאָך קריגן דעם מעדאַל פון הימלערן!

האַט ער אַרויסגעשיקט פון טורמע זיינעם אַ מענטש, וואָס האָט אָנגעזאָגט אין געמאָ:

— זאַל דאָס מיידל זאָגן ווער עס זיינען אירע חברים, וועט מען איר אַרויסלאָזן.

איז דאָס דערנאָנגען צו דער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע. זיי, די יונגע קעמפער, האָבן זייער ליב געהאַט חנהקען. זיי האָבן געוווּסט ווי איבערגעגעבן זי איז. און זיי האָבן געזען, וואָס עס קומט פאַר מיט שיינען.

שיינע איז אין גאַנצן צערודערט. זי קען גאַר נישט מאַן. זי טראַכט גאַר וועגן איין זאַך: ווי אַזוי קען מען אַרויסראַטעווען חנהקען? עס קען דאָך ווערן צו שפעט!

די אַנטי-נאַצי-קעמפער דאַרפן זייער שטאַרק האָבן שיינען — און זיי ווייסן, אַז אויב חנהקע וועט זיצן אין טורמע, וועט איר מאַמע נישט קענען מאַן איר וויכטיקע אַרבעט.

איז זיך צונויפגעקומען די פירערשאַפט פון דער אונטערער-דישער אָרגאַניזאַציע און שנעל באַשלאָסן: מען מוז ראַטעווען חנהקען, מען מוז ראַטעווען שיינען!

זאַל חנהקע אויסזאָגן דעם אויספאַרשער אַ פאַר נעמען. עס וועט זיי גאַר נישט שאַמץ. טייל פון זיי זיינען שוין סיי ווי אַוועק-געלאָפן צו די פאַרטיזאַנער אין די וועלדער. אַנדערע האָבן גע-טוישט זייערע דאָקומענטן און אויך זייערע ווין-פלעצער. „האַליג-קע“ הייסט שוין איצט אַנדערש און זי וווינט אויף אַן אַנדער אָרט. זאַל איצט חנהקע אויסזאָגן די דייטשן אַ פאַר נעמען פון דער אונ-טערערדישער אָרגאַניזאַציע. די דייטשן וועלן זיי סיי ווי נישט קענען כאַפן.

האַט מען אַריינגעשיקט צו חנהקען אין טורמע אַזאַ צעמעלע: — „די אָרגאַניזאַציע דערלויבט דיר צו ריידן. גיב זיי אַן די פאַר נעמען. עס וועט קיינעם נישט שאַמץ.“

האט חנהקע באקומען דאס צעטעלע, איבער געלייענט עס איין
מאל און נאך א מאל און עס צעריסן אויף קליינע שטיקעלעך.
— א שווינדל, די דייטשן נארן מיר אפ, איך גלייב עס נישט,
עס קען נישט זיין אמת!

און זי האט ווייטער נישט גערעדט.
מען האט זי געשלאגן, געפייניקט, זי האט געשוויגן. מען האט
נישט געקענט ברעכן איר עקשנות פון שווייגן.

אירע האר אויפן קאפ זיינען נאך אלץ געקרויזט, איר פנים
צעשלאגן, ברוין און בלוי, זי איז זייער שוואך, אבער איין-שטארק
איז פארשלאסן איר מויל.

איז פון טורמע אנגעקומען אזא ענטפער:
— זי גלייבט נישט דעם בריוול. זי זאגט, אז דאס איז א
שווינדל.

און נאך איין אנוואג:

— דער געשטאפא-שעף דיכום אליין זאגט צו, אז ער וועט
איר ארויסלאזן אזוי זי זאל נעמען ריידן. ער וועט נאך ווארטן
דריי טעג.

איז זיך ווידער צונויפגעקומען די פירערשאפט פון דער יידי-
שער קאמף-ארגאניזאציע, און מען האט באשלאסן אריינשיקן א
צווייטן בריוול. מען האט אויך באשלאסן אז שיינע אליין זאל אנ-
שרייבן דאס בריוול צו חנהקען וועגן דעם, אז זי מעג ריידן, אז
זי מעג ענטפערן. חנהקע קען דאך איר מאמעס האנטשריפט, וועט
זי שוין גלייבן, אז עס איז אן אמת, אז זי מעג ריידן. זי וועט פאלגן
איר מאמען.

מען איז געקומען מיט דעם באשלוס צו שיינען:

— נעם, שיינע, און שרייב א בריוול צו דיין טאכטער חנהקע.
מען וועט איר ארויסלאזן פון טורמע. זי וועט זיין א געראטעוועטע.
שיינע קען שוין מער נישט אריבערטראגן איר אומגליק. די
אויגן אירע זיינען טיף אריינגעגראבן אין די אויגן-לעכער. אלע

חנהקע — די טאָכטער פון דער לערערין שיינע

טרערן האט זיך שוין אויסגעוויינט. אירע באקן זיינען איינגעפאלן,
איר געשמאלט איז איינגעכויגן געווארן, איר פנים איז פינצמער.
— חנהקע היט אפ דיין אנוואג נישט צו ריידן — זאגן ווייטער
די אנפירער פון דער אונטערערדישער באוועגונג — נאר דו קענסט
איר באפרייען פון איר צוואג!

— חנהקע וועט נישט גלייבן — האט ענדלעך שיינע געזאגט.
— דו שרייב אן דיין דערלויבעניש. דיך וועט זי פאלגן. זאג
איר אז אלץ איז צוגעגרייט, אלעמען האט מען אויסכאהאלטן, עס
וועט קיינעם נישט שאמן.

— זי וועט זאגן, אז דער בריוו איז א פאלשער.
— דו וועסט אונטערשרייבן. זי קען דאך דיין האנטשריפט!
— יאג זיך צו! נישטא מער קיין צייט. וועסט ראטעווען דיין

טאכטער!

עס האט געדויערט עטלעכע טעג. דער פורמאן האט דארט
טאכטער חנהקע דאס בריוועלע און זיך אונטערגעשריבן:
א צערודערטע, א צעטומלטע, האט שיינע אנגעשריבן צו איר
„דיין מאמע שיינע“.

די אונטערערדישע ארגאניזאציע איז געווען זיכער, אז איצט
וועט שוין חנהקע פארשטיין, אז מען נארט זי נישט אפ, אז זי
מעג ריידן. מען האט געקראגן א טייערן גאלדענעם זייגער און
מען האט עס געלאזט איבערגעבן פאר דעם מערדער דיבוס.
ער האט געלאזט וויסן:

— איך וועל דאס מיידל ארויסלאזן. זאל זי נאר ענטפערן אויף
צוויי פראגעס:

ווי איז איר אמתער יידישער נאמען? און וואס איז דער אמתער
נאמען פון „האלינקא“?
מען האט געהאפט, אז אט-אט און חנהקע וועט ארויס פון
דער תפיסה.

חנהקעס לעצמע אויספארשונג

דיבוס, דער געשמאפא-שעף, האט אויך געוויסט, אז חנהקע
האט געקראגן א בריוו, אז זי מעג שוין ריידן. ער האט געווארט אז
דאס מיידל זאל אליין זאגן, אז זי איז שוין גרייט צו ריידן, צו
ענטפערן אויף זיינע פראגעס.

אין טורמע האט מען חנהקען אפגעגעבן איר מאמעס בריוול.
זי האט עס איבערגעלייענט, בלייכער געווארן, אירע אויגן האבן
זיך אנגעצונדן און זי האט באלד דעם בריוול צעריסן.

— עס קען נישט זיין. מײן מאמע האט דאס נישט געשריבן...

— חנהקע, דערקענסט דאך דיין מאמעס האנטשריפט!

— עס קען נישט זיין, די דייטשן האבן איר געצוואנגען...

און זי האט ווייטער געהאלטן איר מויל פארשלאסן — נישט
גערעדט קיין ווארט.

דיבוס האט געווארט איין מאג. גארנישט.

ער האט געווארט א צווייטן מאג.

גארנישט. חנהקע שווייגט.

עס איז אריבער דער דריטער טאג און חנהקע האט גארנישט
אנגעזאגט. זי איז געזעסן אין טורמע-קאמער און — געשוויגן.
די אנדערע יידישע ארעסטאנטן האבן צו איר גערעדט:

— חנהקע, ראטעווע דיין לעבן!

— זעסט דאך, מען דערלויבט דיר צו ריידן!

— עס איז א שווינדל — האט חנהקע געענטפערט.

— דערקענסטו נישט דיין מאמעס האנטשריפט? זי אליין

הייסט דיר דאך ריידן!

— מען האט איר געצווונגען! איך ווייס בעסער! מײן מאמעס

אנזאג איז — שווייגן! נישט ריידן!

די דריי טעג זיינען אריבער.

דיבוס האט לענגער נישט געוואלט ווארטן. עס איז אים שוין
נישט געגאנגען אין אויסגעפינען ווער עס זיינען די פירער פון
דער אונטערערדישער ארגאניזאציע. עס איז אים איצט געגאנגען
אין איין זאך: ער מוז איינברעכן אט די יונגע, דארע, יידישע
מידל! ער מוז געווינען די מלחמה מיט איר! עס איז שוין איצט
א פארמעסט ווער עס איז שמארקער: דער מעכטיקער, גרויסער,
דייטשער „דריטער רייך“ — אדער איין ינג, דאר, פארעקשנט
יידיש מידל.

ער האט ארויסגערופן חנהקען צו זיך אין צימער.

— דאס איז דיין לעצטער שאנס — האט ער איר געזאגט. —

דו קענסט באלד ארויסגיין פריי פון דאנען, דו דארפסט מיר נאר
זאגן ווי איז דיין אמתער יידישער נאמען און ווי הייסט דיין חבר-

מע האלינא!

עס איז שטיל געווארן אין קאבינעט פון געשטאפא-שעף. זיי
האבן זיך ביידע לאנג אנגעקוקט. פון איין זייט איז געזעסן דער
קליינער, עקלהאפטער פאליציי-שפיאן, דער מערדער פון טויזנטער
יידן. אויף דער וואנט איז געהאנגען דאס בילד פון זיין פירער
אדאלף היטלער. דער יידן-מערדער דיבוס האט געוואלט אויסזען
ווי זיין פירער, האט ער זיינע האר פארקעמט קרום אויפן שמערן

חנהקע — די מאַכטער פון דער לערערין שינע

אזוי ווי הימלער האָט עם געמאַן. ער האָט אַבער נישט אויסגעזען
ווי אַ פירער, נאָר ווי אַ שפּין.

קעגן אים איז געשטאַנען חנהקע. זי איז געווען זייער בלייד,
די שיינע בלאַנדע האַר אירע נאָך אַלץ געקרייזלט, זיינען געהאַנ-
גען איבער איר הויכן שמערן. איר קערפער איז געווען באַדעקט
מיט ווונדן. אירע פיס האָבן קוים געקענט אויפהאַלמן איר אויס-
געדאַרטן גוף.

אַבער זי איז געשטאַנען גלייד, שמאַלץ. אירע אויגן האָבן אַן
מורא געקוקט גלייד אין פנים אַריין פון דעם דייטשן רוצח.

חנהקעס דינע ליפן זיינען געווען פעסט פאַרשלאָסן.

איין מאל און נאָך אַ מאל האָט דיבום איבערגעהורט זיינע
פראַגעס. זיין צאָרן איז געשטיגן פון מינוט צו מינוט, ביז זיין כעס
האַט געפלאַצט. האָט ער אַראַפגעלאָזט זיין קאַפּ, אַ קלונג געמאַן,
עם האָט זיך באַלד באַוויזן איינער פון זיינע געשמאַפּאַ-משרתים.
— יאַוואַהל, מיין הער!

— גענוג! נעם זי אַוועק. מאַכט אַ סוף מיט איר!

אייער סוף וועט קומען!

לאנג האט זיך דאס שוין נישט געצויגן. די דינער פון דער געשמאפא, פון די נאציס, די הערשער פון טורמע, האבן נישט גע-וואלט מער ווארטן, זיי האבן באשלאסן צו מאכן א סוף. און זיי האבן געמאכט.

עס איז געווען א פריילינג-טאג. די שנייען אויף די פעלדער זיינען זיך צענאנגען. אין תפיסה זיינען די ארעסטאנטן נאר וואס אויפגעשמאנען פון זייער מידן שלאף.

מיט א מאל האט מען דערהערט א גרויסן טומל. דייטשע זעל-נער און וועכטער מארשירן אין די לאנגע קארדארן פון דער תפיסה. מען האט געהערט ווי מען עפנט אויף קאמערן. שפעטער האבן יידישע ארעסטאנטן דערציילט:

— מען האט ארויסגעפירט פון די קאמערן זיבעצן מיטגלידער פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע. צווישן זיי, — „די מלכה פון די יונגע“ — חנהקע. די ארעסטירטע אין טורמע האבן געזען דורך די טורמע-פענצטער ווי חנהקע גייט צום טויט, גייט איר לעצטן גאנג מיט א אומגעוויינלעכער ווידע. זי גייט מיט אן אויפ-

חנהקע — די טאכטער פון דער לערערין שיינע

געהויבענעם קאפ, שטויסט אפ פון זיך דעם וועכטער. ער האט איר געגעבן א שטארקן קלאפ, זי איז ווייטער געגאנגען. מען האט זיי ארויסגעפירט פון טורמע און אוועקגעפירט אויף א פעלד ניין מייל פון ביאליסטאק. דער פלאץ הייסט „גאוואסאלקי“. דארטן האט מען זיין אלע דערשאסן. דארטן אויפן פעלד, אין א ברודער-קבר האט מען זיי אלע זיבעצן באגראבן. חנהקע האט מיטגענומען איר סוד מיט זיך — אויף אייביק.

**

און שיינע? — שיינע האט נאך אלץ געווארט, געהאפט, אז אט-אט וועט מען איר עפעס דאך אנזאגן, עפעס א ידיעה וועט מען ברענגען צו איר פון איר טאכטער. אבער ניין, עס זיינען אוועק טעג אן שום גרום פון איר. ביז מען האט געבראכט צו שיינען דעם לעצטן גרום פון טורמע:

— חנהקע האט נישט געגלייבט דיין בריוו. זי האט געזאגט: „עס קען נישט זיין, אז מיינ מאמע האט דאס געשריבן! ס'איז א ליגן!“

— וואס איז געשען מיט חנהקע? — פרעגט שיינע מיט א פארבאפטן אטעם — זאגט מיר דעם אמת, ווי שרעקלעך ער זאל נישט זיין.

ענטפערט איר די פרוי:

— שטארקט אייך, דער אמת איז שרעקלעך...

צו שיינען דארף מען מער נישט ריידן. זי וואלט זיך איצט פונאנדערגעוויינט. אבער זי האלט זיך איין — זי וועט דאס נישט טאן, זי וועט נישט וויינען!

דערציילט מען שיינען: אייער בריוו האט אויף איר נישט גע-ווירקט. זי האט נישט געגלייבט אז דאס האט איר טאקע געשריבן, איר מאמע האט דאס נישט געקענט שרייבן. זי האט געזאגט:

יעקב פאט

— מיין מאַמע... מיין מאַמע — מיין מאַמע האָט דאָס נישט געשריבן! סייידן אונטער צוואַנג. דער בריוו איז נישט פון מיין מאַמען!

מער האָט שיינע נישט געקענט איינהאַלטן אירע טרערן, זיי האָבן אַ פלייץ געמאַן פון אירע אויגן, הייסע, זוּדיקע טרערן. זי האָט געמורמלט צו זיך אַליין:

— חנהקעלע, קינד מיינס, דו האַסט נישט גערעדט, דו האַסט געשוויגן, דו האַסט נישט געקענט גלייבן אויף דיין מאַמען... דו האַסט אויסגעהאַלטן ביזן סוף! טייער קינד מיינס, טעכטערל מיינע... אַ ביסל שפּעטער, ווען שיינע האָט אויפגעהערט צו וויינען, האָט די פאַרשטייערין פון דער אונטערערדישער אַרגאַניזאַציע גע- זאָגט:

— מיר ווייסן, אַז אויפן פעלד, ווען די דייטשן האָבן אָנגע- שמעלט די ביקסן, אַ רגע פאַר איר העלדישן טויט, האָט אייער חנהקע אויסגערופן:

נאַצישע מערדער! איך האָט אייך! אייער סוף וועט קומען! שיינע האָט דאָס געהערט. אַבער זי האָט נישט אויפגעהערט שעפּטשען, ריידן צו זיך אַליין:

— חנהקע האָט געשוויגן... זי האָט גאַרנישט גערעדט... גע- ווען שטום...

אין פאַרלוויף פון דער נאַכט האָט שיינע געשעפּטשעט: — עס מוז קומען די אַפּרעכענונג. זי וועט קומען! חנהקע, טייער קינד מיינס, מען וועט זיך פאַר דיר אַפּרעכענען!

און זי האָט איבערגעחזרט איר מאַכטער חנהקעס לעצטע ווערטער:

— „נאַצישע מערדער! אייער סוף וועט קומען!“

א שטימע רעדט צו אונדז

דאָ מוז איך זיך אָפּשטעלן. ביים ברודער-קבר פון די זיבעצן יונגע ייִדישע קעמפער אויפן ווייסן פעלד אין נאַוואַסעלקי. ביים קבר פון חנהקען, וואס איז אַוועק פון דער וועלט מיט פאַרשלאָסענע ליפּן, מיטן סוד פון ייִדישן ווידערשטאַנד קעגן די נאַציס; ביי מיין שוועסטער שיינע, וואָס האָט אין דער נאַכט גע-חורט איר טאַכטער חנהקעס לעצטע ווערטער. שיינע איז מער נישטאַ. חנהקע איז מער נישטאַ. פון מיין גאַנצער משפּחה אין ביאַליסטאָק איז קיינער נישטאַ. קיינער!

זיי זיינען אַוועק פון דער וועלט מיטן גאַנג פון די געטאָ-ייִדן. דער נאַצי-רוצח האָט זיי אומגעבראַכט ימח שמו וזכרו! זאל אויסגעמעקט ווערן זיין גאַמען! זיי זיינען נישט געגאַנגען צו דער שחיטה ווי לעמער, די ביאָ-ליסטאָקער יידן — ניין! זיי האָבן געקעמפט — מיט אַ רעוואָלוציע, מיט אַ שטיק אייזן, מיט אַ פּלאַש פון ברענענדיקע אויל. מיט די הוילע הענט. די זעכצן-יאָריקע חוה האָט געוואָרפן דעם ערשטן גראַנאַט און געטראָפּן אין די דייטשן. די פּופּצן-יאָריקע ייִנגלעך שמואל און נחום האָבן פון אַ דאָך געשאָסן און אַוועקגעלייגט די ערשטע צוויי נאַצישע באַנדיטן.

א גרויסן אויפשטאנד האבן געמאכט די ביאליסטאקער יידן ווען די דייטשן האבן זיי געוואלט אוועקשיקן אין טויטן-לאגער. דריי טויזנט נאצישע זעלנער, מיט מאנקען און הארמאטן, האבן געדארפט קעמפן מיט די יונגע יידישע גיבורים.

די מיטגלידער פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע האבן ארויסגעוויזן גרויסע העלדישקייט אין זייערע טראגישסטע שעהען. אפילו ווען זיי האבן געזען, אז די דייטשן זיינען שטארקער, האבן זיי זיך נישט אונטערגעגעבן. זיי האבן זיך בעסער אליין דערשאסן איידער אריינפאלן אין די הענט פון די נאצים.

אזוי האט געטאן דער קאמאנדיר פון די אויפשטענדלעך מרדכי טענענבוים.

זיי זיינען דעמאלט מער נישט געווען קיין איינפאכע יידן. זיי האבן דערגרייכט צו דער העכסטער מדרגה פון — גבורה און קדושה.

ווי האבן זיי גענומען כוח פאר דעם? דאס ווייס איך נישט. עס זיינען נאר דא צוויי יידישע ווערטער פאר זיי: גבורים און הייליקע. כבוד און ליבע צו אייך.

כבוד און ליבע צו די צוועלף הונדערט יידישע קינדער פון ביאליסטאק, די לעצטע קינדער פון דער שטאט. שטיל, אן מורא, אן געוויין, זיינען זיי געשטאנען אין די רייען, ווען די נאצים האבן זיי אויסגעשטעלט און אוועקגעפירט אין די וואנאנעס. פרויער האט מען זיי אוועקגעפירט אין קאנצענטראציע-לאגער טערעזיענשטאט. שפעטער האט מען זיי אוועקגעפירט צו די גאז-קאמערן און די פייער-אויבונג פון אוישוויץ.

כבוד און ליבע צו אייך. איר אלע האט גרויס געמאכט אויף אייביק דעם נאמען פון אייער פאלק.

נאך זייערע העלדישע מעשים קען א ייד, א יידיש קינד שטאלץ זיין. קען מען ווייטער לעבן אויף דער וועלט. ווען זיי זיינען געפירט געווארן צום טויט, געקלאפט מיט זיי-

ערע שייך אויף די שטיינער פון ברוק, געגאנגען און געגאנגען.
האט זיך געטראגן דער עכץ פון זייער רוף:
— „עס ישראל חי!“ — דאס יידישע פאלק לעבט און וועט
לעבן אייביק!

א צאל פון זיי האט אונטערגעצונדן די געמא-וואנט, אונטער-
געצונדן די דייטשע פאבריקן אין געמא, זיך ארויסגעריסן אויף
דער ארישער גאס און זיינען אנטלאפן צו די סאסנע-ביימער פון
ביאליסטאקער וואלד. געהאט א ביסל געווער אין זייערע הענט —
מער איז נישט געווען — האבן זיי געשטארקט איינע די אנדערע,
געשטארקט זיך אין די לעצטע מינוטן:

— צוזאמען, ברידער, קעמפט מיט אלע כוחות!

— דער קאמף וועט נישט זיין קיין פארשפילטער!

די זעלטענע יידישע גיבורים האבן געזאגט איינע צו די
אנדערע:

— אויב אונדז איז באשערט אומצוקומען, לאמיר אומקומען
שטייענדיק אויף ביידע פיס, לאמיר נישט קריכן ווי ווערעם אויף
דער ערד!

— אויב שטארבן, לאמיר שטארבן ווי שטאלצע יידן!

— לאמיר שלאגן דעם שונא, די נאציס, מיט וויפל כוח מיר
האבן!

די מערהייט איז אומגעקומען אין די שלאכטן. אבער א טייל
האט זיך ארויסגעריסן. זיי זיינען אוועק — און דערגאנגען צו די
פארטיזאנער.

ווען איך בין נאך דער מלחמה געקומען אויף די חורבות פון
מיין היים-שטאט ביאליסטאק, האט מיר א יונגע יידישע פרוי, א
גערסטעוועטע, אזוי דערציילט:

— איך בין געווען א פארטיזאנערין! און איך וויל, איר זאלט
וויסן וועגן אונדזער קאמאנדיר. דעם קאמאנדיר פון דער יידישער
פארטיזאנער-גרופע „פארויס“. זיין אמתער נאמען איז געווען יונה
סאכאטשעווסקי. אבער אין וואלד האבן אים אלע גערופן „סאשא“.

סאָשע איז געווען דער העלדישער, דער בראַווער פירער, דער ליב-לינג פון די פאַרמיזאָנער. פיל דייטשן זיינען געפאלן פון זיינע קוילן, פון אונדזערע קוילן. אין דער לעצטער שלאַכט איז סאָשע אומגע-קומען. די דייטשן האָבן אַרומגערינגלט דאָס אַרט אין וואַלד, וווּ די פאַרמיזאָנער זיינען געווען. ער איז אַרויס איינער אַליין צו די דייטשן, ווייל ער האָט געוואַלט שיצן די לעצטע גרופע פאַרמי-זאָנער. אַז זיי זאלן קענען אַפטרעטן, זיך ראַטעווען. ער איז אַרויס מיט צוויי גראַנאַטן אין ביידע הענט. ער האָט זיי געוואָרפן אויף די דייטשן. ער איז פאַרווונדעט געוואָרן פון דייטשע קוילן ביים סאַמע שאַסיי. ער האָט נישט געוואַלט אַריינפאלן אַ לעבעדיקער אין די הענט פון שונא. האָט ער געשאַסן ביי צו דער לעצטער קויל. די לעצטע קויל האָט ער אין זיך אַריינגעשאַסן. די גרופע האָט ער געראַטעוועט. די יידישע פאַרמיזאָנער זיינען אַנטלאָפן און האָבן ווייטער געקעמפט.

איך האָב דאָן אין ביאַליסטאָק, געזוכט, געוואַלט זיך דערוויסן וואָס עס איז געוואָרן מיט מיין משפּחה, מיט מיינע שוועסטער, זייערע מענער, זייערע קינדער. וועגן טייל פון זיי, וועגן מיין שוועס-טער ביילע און אירע צוויי מעכטער, האָט קיינער גאַרנישט גע-וויסט. אומגעקומען. דערמאַרדעט געוואָרן פון די נאַציס. מיין שוועסטער אַסתר-צביה איז נאָך געווען צווישן די לעבעדיקע אין די סאַמע לעצטע טעג, אין די טעג פון אויפשטאַנד, בעת די גרוי-סע שחיטות. וואָס איז מיט איר געוואָרן — ווייס מער נאָר: אומ-געקומען.

איך וועל איבערגעבן וואָס מען האָט מיר דערציילט, וואָס עס איז פאַרשריבן אין די ביכער וועגן מיין שוועסטער שיינען:

אין די לעצטע לעבעדיקע שעהען אונטער די ברענענדיקע גע-טאָווענט האָט איינער פון די פאַר נאָך לעבעדיקע קעמפער גע-זאָגט צו שיינען:

— גיב אַ האַנט, וועט מען דיר אַרויסטראַגן פון פייער, וועט מען דיר אַוועקפירן צו די פאַרמיזאָנער!

האט זי געענטפערט:
— ניין! איך וועל נישט אנטלויפן. איך וועל זיין מיט די לעצטע
ביז דער לעצטער שעה! ...
אזוי איז זי אומגעקומען — מיט א הייליקן טויט.

**

הערט די מעשה וועגן יוספקען און זיין פאטער, דעם יידישן
לערער, מאטל רובינשטיין.
זיי זיינען געווען פארשפארט אין איינעם פון די וואגאנעס,
וואס די נאציס האבן געפירט צו די טויט-קאמערן פון טרעבלינקא.
דרייטע יידן פלעגן אויפרייסן א ברעט און ארויסשפרינגען
פון לויפנדיקן באן. די נאציס פלעגן שיסן אויף זיי. די מערהייט
פלעגט דערהרגעט ווערן. איינצלע האבן זיך געראטעוועט.
האבן די נאציס אפגעשטעלט די באן, געעפנט די טירן פון די
וואגאנעס און אריינגעשאסן אין די קנוילן יידן.
זיי האבן אזוי אויך געעפנט דעם וואגאן, אין וועלכן עס זיינען
געפירט געווארן צום אומקום יוספקע מיט זיין טאטן.
עפענען די נאציס די טירן פון וואגאן און הייבן אן שיסן.
יוסקע האט געוואלט באשיצן זיין פאטער, האט ער זיך א ווארף
געטאן אויף אים מיט צעשפרייטע הענט. די דייטשע רוצחים האבן
געשאסן. יוספקע האט זיין טאטן נישט געקענט באשיצן. א רוצח
קוילן האבן ביידע דערהרגעט.
אזוי האט שפעטער דערציילט איינער פון די, וואס איז גע-
פארן אין זעלבן וואגאן און איז לעבן געבליבן.
יוסקעס גרויסע בולטע אויגן האבן געקוקט און זיך געוויג-
דערט, ווי זיי וואלטן פרעגן די גרויסע פראגע:

— פאר וואס?

און נישט באקומען קיין ענטפער.
זיי זיינען אלע דערשאסן געווארן, פארברענט געווארן, אבער

חנהקע — די טאכטער פון דער לערערין שיינע

זיי זיינען נישט שויט. זיי לעבן אין דער יידישער געשיכטע, אין
דער געמאג-געשיכטע.
און דאס איז אייביק לעבן.

א געמאג-פרוי האט געזען חנהקען א שוימע — די אויגן אירע
פארמאכט, דאס פנים שמיל, די ליפן פארשלאסן.
— איך הער... איך הער... — האט די פרוי געזאגט.
— וואס הערסטו? — האט מען איר געפרעגט.
— איך הער חנהקעס געזאנג, וואס זי האט געזונגען אין דער
געמאג-טורמע.

— זי איז דאך שויט.

— ניין, זי איז נישט שויט, זי לעבט, איך הער איר געזאנג.

און דאס איז אייביק לעבן.

ווען חנהקע האט געלעבט, געקעמפט אין ביאליסטאקער גע-
טא, האט זי געחלומט א חלום —

פרייהייט, יושר און ברידערלעכקייט פאר דער גאנצער וועלט.

א יידישע ארץ ישראל און א פרייע וועלט.

זי האט צו דעם נישט דערלעבט.

ווי זיינען איצט אירע חברים, די לעבן געבליבענע?

טייל ארבעטן איצט אויף די פעלדער פון ישראל.

אנדערע זיינען אוועק בויען א ניי יידיש לעבן אין פרייע לעג-
דער פון דער וועלט.

נישט אומזיסט זיינען זיי געבליבן לעבן. יעדער לעבן-געבלי-
בענער יוד האט געמוזט מיט אלע זיינע כוחות ווערן דריי טאל
יוד. יידיש לעבן גייט ווייטער אן.

לאמיר היטן דעם אנזאג פון די געמאג-יודן, וואס זיינען שוין
אוועק צו דער אייביקייט:

יעקב פאט

„ארבעטן און ארבעטן, קעמפן מיט אלע כוחות און ווייטער
בויען א ניי און פריי יידיש לעבן!“

**

איך הער די שמים, וואס רופט צו אונדז אלעמען, א שטימע
פון די אוועקגעגאנגענע גיבורים און קדושים, פון די אומגעבראכ-
טע יידן.

— קענען מיר נישט לעבן — טאָ לעבט איר, טאָ זאל לעבן
אונדזער גייסט.

אים, אונדזער גייסט, האָבן די נאַצישע רוצחים נישט געקאָנט
דערמאָרדן.

אונדזער גייסט איז שטאַרקער פון זיי.

עס ישראל חי!

עס לעבט אונדזער פאָלק און וועט א יי ב י ק ל ע ב ן !

אין פארלאג „יידבוך“ זענען ביז איצט דערשינען:

- (1) י. ל. פרץ — דריי חסידישע דערציילונגען
- (2) ת. ש. קאזדאן — מעטאדיק פון יידישער עפראך און ליטעראטור
(אויספארקויפט)
- (3) י. י. טרונק — כעלעמער חכמים
(אויספארקויפט)
- (4) שלמה סיימאן — אמאליקע יידן
(אויספארקויפט)
- (5) פראפ' ליבמאן הערש — אויף דער גרענעץ פון צייטן
- (6) יצחק פערהאזי — אין אייגענעם לאַנד
(אויספארקויפט)
- (7) י. י. טרונק — דער פריילעכסטער יוד אין דער וועלט
(אויספארקויפט)
- (8) ש. סיימאן — תוך יידישקייט
- (9) ג. ב. מינקאוו — זעקס יידישע קריטיקער
(פרעמירט דורך דעם ל. בימקאסאנד)
- (10) אברהם זאק — אין אומרו פון יארן
- (11) יוסף רייך — וואָלד אין פלאַמען
- (12) מ. וו. בערנשטיין — אין לאַבירינטן פון תקופות
(אויספארקויפט)
- (13) לעאָן קאַברין — מינע 50 יאר אין אַמעריקע
- (14) יצחק פערהאזי — דזעבעליאַ (ראַמאַז)
(אויספארקויפט)
- (15) ברוך ריווקין — ה. ליוויק — זיינע לידער און דראַמאַטישע ווערק
- (16) מלכה לי — דורך קינדערשע אויגן
(אויספארקויפט)
- (17) יעקב פאַט — די לערערין אסתר
(אויספארקויפט)
- (18) שרמה סיימאן — וואַרצלען
(פרעמירט דורך דעם מ. סטאַליאַראַנד)
- (19) מנחם באַריינאַ — עסייען
(אויספארקויפט)

- (20) משה דלזשנאווסקי — דערציילונגען און דראַמען
- (21) לעאַן בערנשטיין — ערשטע עפראָצונגען
(פרעמירט דורך דער ז. גושיחאַטש-פרעמיע)
- (אויספאַרקויפט)
- (22) משה אייזענבוך — געלעבט הינטער קראַטן
- (אויספאַרקויפט)
- (23) פ. מינץ (אַלעקסאַנדער) — ייִדישער אומקום אין פראַנקרײַך
- (24) דוד אינגאַטאָר — אַפּגעטריסענע בלעטטער
- (25) חיים גוטמאַן — (דער לעבעדיקער) פאַמפּאָדור
- (26) נח גאַלדבערג — אויף צעוואַרפענע וועגן
- (27) י. ה. פישמאַן — פריער און שפּעטער
- (28) ל. לאַסאַוויץ — אַ חתונה אויפן באַרג לבנון
- (29) משה דלזשנאווסקי — ווי אַ בוים אין פעלד (ראַמאַן)
- (אויספאַרקויפט)
- (30) ב. שעפּנער — אַ בליק אויף ישראל און אויף דער וועלט
- (31) פ. מינץ (אַלעקסאַנדער) — לאַדזש אין מיין זכרון
- (32-33) אַברהם זאַק — אויף עליאַכן פון הפּקר (צוויי טיילן)
(פרעמירט דורך דעם לואיסלאַמער-פּאַנז)
- (34) סטעפּאַן צווייג — די וועלט פון נעכטן
- (אויספאַרקויפט)
- (35) וויליאַם נאַטאַנסאָן — קולטור-קוואַלן
- (36) ב. ריווקין — ייִדישע דיכטער אין אַמעריקע
- (37) יצחק פּערלאָר — פּלאַראַ אַינגבער
- (38-39) שמואל איזבאַן — די קעניגין איזבל (2 בענד)
- (40) שלמה סיימאַן — צווייגן
- (41) מ. אַקערמאַן — פּאַרלאַמאַנטע שטערן
- (אויספאַרקויפט)
- (42) מרדכי וו. בערנשטיין — דאַס איז געווען נוסח אַטכנז
(פרעמירט דורך דעם יוסף העקמאַן-פּאַנז)
- (43) שלמה ראָזענבערג — די כּוורים
- (44) אַנטאַלאַגייט פון דער וועלט-ליטעראַטור
- (איבערגעזעצט און צוזאַמענגעשטעלט פון י. איסאַקסאָן)
- (45) י. י. טרונק — משיח-געווייטער (אַרויסגעגעבן צוזאַמען מיט דעם
„ציקאַ-פּאַרלאַג“)
- (אויספאַרקויפט)
- (46) יוסף ראָלניק-בוך
- (47) אַברהם ווייץ — די לעצטע געטאַ
- (48) ק. כּצנלסון — דער קריזיס פון מאַדערנעם העברעיִש
(אַרויסגעגעבן צוזאַמען מיט דעם „ציקאַ-פּאַרלאַג“)

- (49) גרינגארי אַראַנסאָן — רוסיש-ייִדישע אינטעליגענץ
- (50) שלמה סיימאָן — אויף אייגענע דרכים
- (51) ה. ש. קאַזדאַן — מענטשן פון גייסט און מוס
- (52) משה דלחשנאַווסקי — ווינט-הילן
- (53) ישעיה טרונק — שטודיעס אין ייִדישער געשיכטע אין פוילן
- (54) נח גאַלדבערג — ווילדגראַץ
- (55) פ. וואַלד — געשטאַלטן פון ייִדישן פּאָלק
- (56) מנוחה ראָם — ווינטן
- (57) יעקב פּאַט — חנהקע (די טאַכטער פון דער לערערין שיינע)

וועגן אַלע ענינים פון פּאַרלאַג זיך ווענדן:

EDITORIAL "IDBUJ"

BOULOGNE SUR MER 671 — T. E. 87-9566 — BUENOS AIRL.

Impreso en la Argentina
Printed in Argentina
© by
JACOB PAT,
New York

Hecho el depósito que marca la Ley.

Industria Argentina

וועגן אלע ענינים פון פארלאג זיך ווענדן:

EDITORIAL "IDBUJ"

BOULOGNE SUR MER 671 — T. E. 86-9566 — BUENOS AIRES

JACOB PAT

ANNIE

TEACHER SONIAS'S DAUGHTER

"IDBUJ"
BUENOS AIRES

1964

JACOB PAT

A N I T A

LA HIJA DE LA MAESTRA SONIA

Editorial

" I D B U J "

de la Asociación Pro-Escuelas Laicas Israelitas en la Argentina

BUENOS AIRES — 1964

Sste libro se terminó de imprimir
en el mes de octubre de 1964 en los
los Talleres Gráficos ZLOTOPORO
HNOS. S. R. L., San Luis 3149,
Bs. Aires, República Argentina.